

SORIN BULBOACĂ

**INTRODUCERE ÎN ISTORIA CULTURII ȘI
CIVILIZAȚIEI
(EVUL MEDIU ȘI RENAȘTEREA)**

**Vasile Goldiș University Press
ARAD
2013**

CUPRINS

I.	Introducere. Conceptele de cultură și civilizație.....	
I.1.	Conceptul de cultură.....	
I.2.	Conceptul de civilizație	
I.3.	Conceptul de aculturație	
II	Renașterea culturală carolingiană	
III.	Cultura Europei Apusene în Evul Mediu	
IV.	Religia, cultura și expansiunea arabă în Evul Mediu.....	
V.	Renașterea	
VI.	Marile descoperiri geografice (sec. XV-XVI)	
VI. 1.	Cauzele marilor descoperiri geografice	
VI. 2.	Descoperirile geografice ale portughezilor	
VI.3.	Vasco da Gama	
VI.4.	Descoperirile geografice ale spaniolilor. Columb.....	
VI.5.	Magellan	
VI. 6.	Consecințele marilor descoperiri geografice	
VII.	Renașterea în Țările Române. Umanismul (sec. XVI-XVII).....	
VII.1.	Nicolaus Olahus	
VII.2.	Diaconul Coresi (circa 1510-1585).....	
VII.3.	Grigore Ureche (circa 1590-1647).....	
VII.4.	Miron Costin (1633-1691).....	
VII.5.	Stolnicul Constantin Cantacuzino (1640-1716)	
VII.6.	Nicolae Milescu spătarul.....	
VII.7.	Ion Neculce (circa 1672-1745)	
VII.8.	Dimitrie Cantemir (1673-1723) – preiluminist	
VIII.	Reforma protestantă în Europa.....	
VIII.1.	Preliminarii și antecedente	
VIII.2.	Cauzele Reformei protestante	
VIII.3.	Reforma protestantă în Germania	
VIII.4.	Reforma în Elveția germană. Huldreich Zwingli	
VIII.5.	Reforma lui Jean Calvin.....	
VIII.6.	Reforma în Anglia	
IX.	Reforma Catolică și Contrareforma	
X.	Apariția toleranței religioase în Europa.....	
	Bibliografie	
	Teste grilă	

I. INTRODUCERE. CONCEPTELE DE CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE

I.1. Conceptul de cultură

Cultura este un ansamblu de cunoștințe, credințe și comportamente umane ce reprezintă atât rezultatul, cât și o componentă a capacității umane de a studia și de a transmite cunoștințe către generațiile viitoare. Cultură constă în limbă, idei, credințe, obiceiuri, tabuuri, coduri, lucrări de artă, ritualuuri, ceremonii și simboluri. A jucat un rol esențial în evoluția umanității, oferind ființelor umane posibilitatea de a adapta mediul la propriile nevoi și scopuri. Fiecare societate umană are propria cultură sau propriul sistem socio-cultural. Diferențele dintre culturi sunt atribuite unor factori precum: habitate geografice și resurse diferite; evoluții istorice diferite; legăturile și influențele cu alte culturi.¹

Din punct de vedere tradițional, conceptul de **cultură** este legat de noțiunea „**cultura spiritului**” (*cultura animi*), prin analogie cu ideea de **cultură a ogoarelor**, prezenta la Horațiu și Cicero (*cultura agrorum, agricultura*). Aceasta concepție presupune ideea unui patrimoniu cultural, compus din bunuri și valori universale transmise de la o generație la alta. Educația devine tot mai mult intenționată și programată și are funcția de a face posibil accesul la acest patrimoniu cultural.²

Cultura este detașare de natura iar etapele culturii sunt etape ale umanizării, ale ridicării spirituale a omului. Învățătorul domnitor Dimitrie Cantemir sublinia superioritatea omului înzestrat cu binefacerile culturii. Cultura este un fenomen care se dezvoltă în timp și care presupune o continuitate fluidă trecut-prezent-viitor. Generația marilor filosofi germani Kant, Fichte și Hegel definește cultura ca fiind perfecțiune și disciplină a rațiunii, libertatea spiritului, întruparea în activitatea practică a spiritului obiectiv.³

„**Cultură** numim întreaga sumă a acelor dezvoltări ale spiritului, care se nasc spontan și nu au nici o pretenție la o valorificare universală sau constrângătoare” - susține **Jacob Burckhardt**, care nu e numai celebrul istoric al Renașterii italiene, dar și un admirabil filosof al istoriei. Caracterul de spontaneitate atribuit creațiilor de cultură în această definiție ne arată legătura lor intimă cu însăși esența spiritului, care e libertatea. Cultura nu se decretează, ea se naște. Nașterea aceasta, care se numește de obicei inspirație, e de-a pururea o taină vecină cu divinitatea, ce scapă încercărilor de explicație. Când Burckhardt îi atribuie mai departe lipsa de pretenție la universalitate și neconstrângere, o face în primul rând pentru că definește cultura în raport cu statul și cu religia. După el, trei mari puteri caracterizează istoria: **statul**, **religia** și **cultura**. Statul și religia sunt constantele istoriei, față de care cultura e o putere în neconținută mișcare, în creație continuă: totuși neprevăzută. Lipsa de universalitate vine de asemenea din caracterul cel mai izbitor al unei culturi, care e limba. "în fruntea tuturor culturilor – afirmă Burckhardt - sta o minune: limbile!" Și cum limba e certificatul de autenticitate al geniului etnic, se înțelege ca fizionomia unei culturi o dă originalitatea națională. Suma tuturor creațiilor spirituale, ce alcătuiesc cultura, e specificată de Burckhardt în felul următor: artele în număr de cinci: poezia, muzica, pictura, sculptura și arhitectura, plus științele și filosofia.⁴

Dimitrie Gusti pune în evidență trei caracteristici ale culturii:

¹ ****Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 4, Editura Litera, București, 2010, p. 319.

² Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1989, p. 325.

³ Nicolae Bagdasar, *Teoreticieni ai civilizației*, București, 1969, passim.

⁴ Jacob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. I, traducere, prefață și note de N. Balotă, Editura pentru literatură, București, 1969, passim.

1. **cultura obiectivă** reprezentată printr-un sistem de bunuri culturale care determină stilul unei epoci;
2. **cultura instituțională** care cuprinde statul, biserica, școala, organizațiile economice, obiceiurile;
3. **cultura personală**, cu referire la atitudinea și comportamentul indivizilor față de cultură, respectiv raportul statuat.⁵

Lucian Blaga și Tudor Vianu, filosofi și teoreticieni ai culturii, consideră cultura o permanență, o continuitate, exprimată printr-o **matrice stilistică**. Cultura este un **fenomen intelectual colectiv**, în sensul că reflectă în plan spiritual modul specific de existență al unui grup uman, al unei comunități sau a unei națiuni. Ea este formată dintr-un ansamblu de valori, comportamente și simboluri care disting membrii unui grup de cei ai unui alt grup.⁶

Cultura este influențată de acțiunea mai multor factori, care delimitează clar sferile culturii:

A) **cultura națională** – definită prin raportare la un spațiu național determinat, se află în interacțiune cu culturile regionale și subregionale, configurate de factori geografici și istorici, de forțe politice și economice, de limbă și religie;

B) **cultura industrială** – evidențiază specificul unei ramuri sau al unor subramuri, fiind determinată de factori precum: natura procesului decizional, dinamica tehnologică, gradul de inovare etc;

C) **cultura funcțională** – exprimă valorile unei anumite specializări funcționale din cadrul organizațiilor: producție, contabilitate, marketing, financiar etc;

D) **cultura profesională** – exprimă modul în care persoana este educată, pregătită, instruită și motivată pentru realizarea unui efort de muncă specific;

E) **cultura organizațională** – este determinată de un sistem de credințe și valori împărtășite de către toți membrii unei organizații, care se formează în interiorul ei și care orientează comportamentul angajaților.

Relația dintre cultura și societate este una de interdependență. Legătura dintre cultură și societate este atât de puternică, încât specialiștii pun semnul egalității între ele. Totuși, prin cultură înțelegem produsele ideatice și spirituale ale unui grup, iar prin societate înțelegem un grup relativ autonom care se autoreproduce, ocupa același teritoriu și participă la o cultura comuna. Așadar, nu există cultură în afara unei societăți și nici societate fără o anumită cultură. Adesea, cultura este desemnată prin termeni generali, ca de exemplu, cultura americană, cultura engleză, franceză, germană ș.a.m.d.. În prezent, conceptul este folosit la nivel organizațional pentru a contura politica unei corporații. Astfel, se poate vorbi de cultura IBM, cultura Shell, cultura MacDonald's, e.t.c.. Dar nu e mai puțin adevărat că o cultură moare cu poporul care a zămislit-o. Sunt cazuri însă când ea supraviețuiește ca putere fecundă pentru alte culturi și aceste cazuri le determină rasa și religia.

Poate mai mult decât orice alt domeniu, negocierea internațională are ca premisă **diversitatea culturală**. Există mii de culturi și subculturi care nu pot fi integrate într-un tot unitar. Abordarea unei negocieri internaționale trebuie să aibă ca punct de plecare recunoașterea diferențelor culturale, găsirea punctelor comune și acceptarea limitelor acestora din urmă. Diferențele pot apare nu numai la nivel de națiune sau regiune, ci și la nivel de grup de persoane, departament sau organizație. Ele privesc comportamentul și aptitudinile și au calitatea de a fi observabile și cunoscute de către negociatori. Dar există și diferențe legate de valori, atitudini, credințe și identități care nu pot fi sesizate decât prin contact direct cu o alta cultură și care, de obicei, sunt "ascunse".⁷ Punctele comune pot constitui un avantaj important în negociere, care trebuie exploatat. Găsirea lor presupune, însă, o bună cunoaștere

⁵ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. II, studiu introductiv, texte stabilite, comentarii de Ovidiu Bădina, Editura Academiei, București, 1969, p. 239-248.

⁶ Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1946; Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, ediția a II-a, București, 1945.

⁷ Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 278.

a unei culturi. De asemenea, trebuie respectate limitele până la care acestea pot fi folosite pentru a evita încălcarea principiului diversității culturale. O greșeală făcută adesea de negociatorii neexperimentați este considerarea partenerului ca fiind "egal" în ceea ce privește valorile culturale.

Cultura reprezintă un întreg complex ce include cunoștințe, convingeri, arta, morala, lege, obiceiuri cât și alte capacități și obișnuințe dobândite de om ca membru al societății. De asemenea, cultura reprezintă un sistem istoric determinat de modul de viață ce tinde să fie împărtășit de toți membrii unui grup. Cultura include limbajul grupului, tradițiile, obiceiurile și instituțiile inclusiv ideile motivatoare, convingerile și valorile cât și implementarea lor în instrumentele materiale și artefacte.

I.2. CONCEPTUL DE CIVILIZAȚIE

Etimologic, termenul "*civilizație*" derivă din latina clasică unde adjectivul *civilis* și substantivul *civilitas* desemnează calitățile generale ale cetățeanului (*civis*) în relațiile cu ceilalți cetățeni: politețea, amabilitatea. La greci și romani condiția de cetățean era sinonimă cu comportamentul civilizat. Propriul lor stadiu de organizare socială îl considerau modelul perfect și suprem al umanității. Tot ceea ce era în afara lumii lor era identificat cu "**barbaria**", stadiu inferior în raport cu lumea lor civilizată. Civilizația românească s-a format sub influența Apusului (*ex Occidente lux*); bunurile materiale componente ale civilizației, transformându-se în deprinderi adaptate la structura temperamentală, se prefac în valori sufletești – cultură, ceea ce înseamnă transformarea civilizației în cultură (Eugen Lovinescu).⁸ Viața omenirii are două aspecte: unul teluric, civilizație, adică tehnica materială, altul ceresc – cultura, sau suma tuturor produselor sufletești; două concepte inseparabile și simultane, unul privind lumea materială – civilizația, altul de natură exclusiv sufletească – cultura, fiecare în domeniul propriu și nu într-o conlucrare corelativă (Simion Mehedinți).⁹

Lucian Blaga și Tudor Vianu, filosofi și teoreticieni ai culturii, în perioada interbelică, cultivă concepții diferențiate doar prin nuanțe. Blaga consideră cultura o permanență, o continuitate, exprimată printr-o „**matrice stilistică**”. Civilizația este o modalitate existențială inferioară culturii. Vianu apreciază civilizația drept cultură socială parțială, valoarea tehnico-economică. Conceptul de cultură ar fi mai cuprinzător, cel de civilizație unul din aspectele culturii.¹⁰

I.3. CONCEPTUL DE ACULTURAȚIE

Aculturația este procesul de schimbare în cultura materială, în practicile tradiționale și în credințe, proces ce are loc când un popor interferează cu sistemul cultural al altui popor, determinându-l, în mod direct sau indirect, pe cel din urmă să se adapteze celui dintâi. O astfel de schimbare a avut loc în timpul cuceririlor sau expansiunilor teritoriale ale unor state puternice sau Imperii, de-a lungul istoriei.¹¹

Difuzia sau contagiunea culturală poate avea loc de exemplu între state ce au o forță militară și politică aproximativ egală și au străbătut etape egale în ceea ce privește dezvoltarea

⁸ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972, p. 67-99.

⁹ Simion Mehedinți, *Civilizație și cultură*, Editura Junimea, Iași, 1986, p. 34-97

¹⁰ Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 289.

¹¹ ****Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 4, p. 202.

culturală. În alte situații, acest fenomen are loc între sisteme socioculturale cu totul diferite în ceea ce privește reperiile amintite. Exemple clare pot fi văzute în momentele de cucerire și colonializare a diferitelor regiuni ale lumii de către statele Europei moderne. Expansiunea Coca Cola, McDonald constituie un fenomen de contagiune culturală, ca expresie a culturii corporatiste dar și aculturație. În aceste cazuri se spune că, adesea cultura celor mai puternice state este impusă celor mai puțin dezvoltate popoare și culturi. Rămâne de văzut, una este să construiești pe un spațiu străin și alta este ca acea construcție/concept să și fie asimilată în cultură. Achiziția unei culturi străine de către un popor se numește aculturație. Dar chiar și în cazul cuceririlor, trăsături ale populației cucerite pot fi difuzate celor cu o cultură așa zis mult mai dezvoltată. Ca exemplu, ne putem referi la situația englezilor ce „au cucerit” India. Tot la o astfel de situație exemplele pot include plantele cultivate, cuvinte, teme muzicale, jocuri și motive artisanale. Fenomenul de difuziune se bazează în parte pe teoria ca oamenii nu sunt creativi și că, odată creată o cultură aceasta se răspândește peste tot.

II. RENAȘTEREA CULTURALĂ CAROLINGIANĂ (SEC. VIII-IX)

Cultura clasică s-a păstrat în regatele „barbare din Occident și după prăbușirea Imperiului Roman de Apus (476). Dar, datorită declinului cultural al vremii, a influenței crescânde a creștinismului și a sistemului de transmitere a cunoștințelor, Evul Mediu a preluat din antichitate numai o parte a tezaurului ei cultural. O serie de oameni de cultură s-au străduit să transmită realizările culturii clasice îndeosebi sub forma unor compilații. Astfel, Martianus Capella (secolul al V-lea) a transmis sistemul mai vechi al grupării cunoștințelor antichității în cele **7 arte liberale**.

În condițiile regresului cultural al vremii și ale instaurării monopolului spiritual al clerului, începând cu veacul al VI-lea, principalele centre de cultură erau **curțile suveranilor, reședințele episcopale** și îndeosebi **mănăstirile** mai însemnate, iar oamenii de cultură proveneau aproape exclusiv din rândurile clerului, astfel încât „cleric” și „știutor de carte” deveniseră aproape sinonime. Principala activitate culturală din mănăstiri se desfășura în **scriptoriul sau atelierul de copiat codice**. Călugării își preparau singuri pergamentul, cernelurile și vopselele, scriau, împodobeau cu miniaturi și legau codicele. La curțile suveranilor, principalul centru de activitate culturală îl reprezenta **cancelaria**, unde erau redactate acte, scrisori, registre. Tot aici se aflau și călugări-cronicari, care redactau analele oficiale sau poeți de curte și rapsozi.¹²

În Imperiul Carolingian, la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul veacului al IX-lea, se produce o revigorare în plan cultural, cunoscută sub denumirea de **„Renaștere Carolingiană”**. Carol cel Mare a căutat să atragă la curtea sa din Aachen o serie de personalități culturale și ecleziastice strălucite ale vremii, din Italia, Spania, Irlanda și Anglia, în anii 780 și 790 d.H. Cu realizarea acestui program cultural a fost mandatat eruditul cleric **Alcuin din York**, fost abate la celebra mănăstire Jarrow din Anglia. La inițiativa lui Alcuin se întemeiază o serie de **școli episcopale** și se consolidează altele, mai vechi. S-a creat o **bibliotecă regală**, care conținea lucrări ce ofereau o explorare mai profundă a învățământului în limba latină și a credinței și teologiei creștine. A fost înființat un scriptoriu regal, care a jucat un rol important în cultivarea caligrafiei carolingiene, un nou sistem de scriere, care a făcut copierea și citirea mai ușoare.¹³

Cele mai cunoscute instituții de învățământ carolingiene, în care se studiau cele 7 arte liberale, adică **trivium (gramatica, dialectica, retorică) și quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia și muzica)** funcționau la Tours, Fulda, Reichenau, St. Gallen, Utrecht, Orleans, Corbie și Luxeuil. În aceste școli sunt descifrate și multiplicare, prin copiere manuală, operele unor autori clasici latini: poeți (Ovidiu, Lucan, Horațiu), istorici (Sallustius, Suetonius, Titus Livius și parțial Tacitus), filosofi (Seneca).

În jurul curții imperiale de la Aachen, s-a format **„Academia Palatină”**, de fapt un cerc de cărturari erudiți care gravitau în jurul împăratului. Printre membrii respectivei grupări intelectuale se numără, pe lângă Alcuin de York, gramaticianul Petru din Pisa, istoricul Paul Diaconul, animat de o profundă pasiune pentru antichitate, autor al unei istorii a longobarzilor, Eginhard care scrie **Vita Caroli Magni (Viața lui Carol cel Mare)**, Theodulf, istoric preocupat de trecutul vizigoților din Spania etc. Clerici ai capelei curții din Aachen au întocmit **Analele regatului francilor**, în care sunt înșiruite, în succesiune cronologică, evenimentele politice mai însemnate desfășurate în perioada 768-829. Aachen s-a aflat în

¹² Detalii la Pierre Riche, *Educație și cultură în Occidentul barbar (secolele VI-VIII)*, ediția a IV-a revăzută și corectată, Editura Meridiane, București, 2001, passim.

¹³ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. III, Editura Științifică, București, 1990, p. 40-51.

centrul unui program de construcții majore, printre care Capela Palatină, o capodoperă a arhitecturii carolingiene, care adăpostea biserica imperială a lui Carol.¹⁴

În istoriografie, Renașterea Carolingiană a cultivat, în general, **genul biografic**, prin lucrările paradigmatică ale lui **Eginhard (circa 770 – 840)**. Cea mai importantă operă istorică realizată de Eginhard este *Vita Caroli Magni*, redactată între 813-830. Eginhard, format în celebra mănăstire germană Fulda, precum și în ambianța palatului imperial de la Aachen, a realizat biografia lui Carol cel Mare, într-o latină care încearcă să se apropie de latina clasică. *Vita Caroli Magni* demonstrează o stăpânire perfectă a limbii latine, a artificiilor stilistice, a retoricii antice. Lucrarea scrisă de Eginhard are o valoare deosebită deoarece biografia împăratului a fost redactată de un personaj prezent în intimitatea curții, care a cunoscut secretele și intrigile anturajului imperial. Eginhard a avut acces la documente secrete, la analele regale, la capitularii (cartularii), la corespondența imperială cu papalitatea și cu alte state importante ale vremii. Eginhard utilizează ca model lucrarea lui Suetonius, *Viețile celor 12 Cezari*, inspirându-se din biografia lui Augustus, împrumutând întregi pasaje, aplicând tehnici de compilație. De aceea, s-a afirmat că viața lui Carol cel Mare apare ca a 13-a viață a împăraților. O serie de trăsături atribuite de Eginhard în *Vita Caroli* împăratului, nu erau proprii, ci erau preluate din modelul latin. Modelul latin a servit în sensul oferirii autorului a unor mijloace de exprimare, ceea ce nu anulează autenticitatea portretului, a descrierilor. Fără model, Eginhard nu ar fi putut să confere structura maiestuoașă, echilibrată și precizia caracterizărilor.

Vita Caroli Magni a îndeplinit și o misiune de natură ideologică, a servit ca instrumentum regni, ca instrument al puterii, cu posibilitatea de a infuza în societate ideologia imperială. Astfel, în epoca carolingiană, istoria a servit unor scopuri politice.

Nithard (circa 790 – 847) a scris lucrarea *Historiarum Libri Quator*, realizată la curtea lui Carol cel Pleșuv, narând evenimentele politice și militare din anii 814 – 843. Este cea mai reprezentativă scriere istorică a Renașterii Carolingiene. Evenimentele sunt descrise cu claritate, cu o perfectă cunoaștere a lor. Înserează în opera lui jurămintele de la Strassbourg, din vremea în care s-a făcut partajarea Imperiului Carolingian.

Există apoi istorii ale episcopiiilor din Imperiul Carolingian. Astfel, a fost redactată **cronica episcopilor de Metz** (sec. IX), în care este afirmată ideea sacralității dinastiei carolingiene.

Chemat pe continent de Carol cel Mare, **Alcuin de York** (738-804), alături de Paul Diaconul, Paulin d'Aquila, Petru din Pisa, Agobard din Lyon, Clemens Scotus, Theodulf d'Orleans, a organizat, fixând strategia și structurile, marea reformă educațională în Imperiul Carolingian. În timpul dinastiei merovingiene, în sec. V-VIII, școlile se degradaseră iar împăratul Carol cel Mare a decis reformarea celor existente și înființarea altora noi, pe baza unei politici educaționale coerente. Împăratul însuși, într-o scrisoare circulară către episcopi și abați, își făcea cunoscut programul educațional. Pe lângă instrucția religioasă, clerul trebuia să depună zel și în studierea literelor, spre a fi în măsură să predice într-un limbaj elevat și pentru a pătrunde mai ușor în misterele Sfințelor Scripturi.¹⁵

În **Capitularul** din anul 789, se stabilea ca, în școlile din fiecare episcopie și mănăstire, să se învețe, notele muzicale, psalmii, calculul matematic, gramatica latină și tot ceea ce ajută instrucției și formării virtuților creștine, toate acestea în primul rând pentru copiii nobililor, dar și pentru alți tineri de condiție mai modestă. Theodulf intenționa să deschidă școli chiar în sate și târguri, unde preoții urmau să realizeze o instrucție elementară, fără a fi plătiți pentru aceasta, dar proiectul nu s-a materializat. Capitulariul din 789 prevedea

¹⁴ Denis Căprăroiu, Eugen Denize, *Nașterea Europei medievale*, ediția a II-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008, p. 156-158.

¹⁵ +++*Enciclopedia Universală Britanică*, vol. III, Editura Litera, București, 2010, p. 235-236.

crearea unei școli în fiecare parohie, pentru copiii cu vârste cuprinse între 7-12 ani. Această dispoziție nu a fost însă urmată de reale efecte parcatice.¹⁶

Începând cu anul 773, angajându-se coordonarea operei reformatoare carolingiene, Alcuin a redactat o serie de manuale (destinate în primul rând Academiei Palatine de la Aachen, dar nu numai), de gramatică latină (*De gramatica*), de ortografie latină (*De orthographia*), un manual de dialectică (*De Dialectica*). Chiar dacă nu erau originale, la nivelul epocii, manualele elaborate de Alcuin erau bune compendii în formă catehetică, conferindu-i învățatului englez supranumele de „*liberalium artium sacralium*” (sanctuar al artelor liberale). Alcuin este și autorul unor tratate teologice și filosofice (*De Trinitate*, *De animae ratione*) precum și al *Dialogului asupra retoricii și virtuților*, lucrări complementare manualelor.

Johannes Scotus Eriugena (circa 810 – 870) este o altă ilustră personalitate a Renașterii Carolingiene. Născut în Irlanda, vine pe continent în cândva înainte de anul 847. În jurul anului 850, activează ca profesor la Academia Palatină întemeiată de Alcuin la curtea lui Carol cel Mare. Doi episcopi, Pardulle de Laon și Hincmar de Reims îi solicită lui Johannes Scotus Eriugena să combată doctrina greșită a lui Gottschalk referitoare la predestinarea divină, la păcat și la salvare. Este un mare traducător: din opera lui Dionisie Areopagitul, din *Ambigua* lui Maxim Mărturisitorul, din Grigore de Nyssa, *De Hominis Opificio*, un tratat al Sfântului Epifanios (mort în 403), *Ancoratus*. După anul 862, Johannes Scotus Eriugena redactează *Peri physeon* (*De divisionae naturae*, un vast dialog între magistru și discipol, în 5 cărți, lucrare apreciată în literatura de specialitate ca fiind una dintre puținele sinteze filosofice ale evului mediu timpuriu.

Dar, așa cum remarca celebrul istoric francez Jacques Le Goff, Renașterea Carolingiană este una limitată la o elită politică și socială, doar fiii nobililor și ai vasalilor având acces la școală și cultură, masele rămânând în ignoranță și incultură. Datorită scopurilor și mijloacelor sale, Renașterea carolingiană a avut efecte culturale reduse. Cultura a continuat să rămână apanajul clerului, al unor aristocrați de la curte și al unui număr restrâns de slujbași, iar principalele realizări sunt în domeniul disciplinelor umaniste.¹⁷

Resurecția culturală continuă și în timpul domniilor succesorilor lui Carol cel Mare (Ludovic cel Pios și Carol cel Pleșuv), prin activitatea și opera unor personalități de excepție ca gânditorul irlandez John Scotus Eriugena, istoricul Nithard sau polihistorul Hrabanus Maurus.

III. CULTURA EUROPEI APUSENE ÎN EVUL MEDIU

¹⁶ Robert Fossier, *Oamenii Evului Mediu*, Editura Artemis, București, 2011, p. 317.

¹⁷ Jacques Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, Editura Meridiane, București, 1994, p. 25-27.

Caracteristici ale culturii medievale europene

Cultura Europei medievale este profund impregnată de **religie**, în toate manifestările sale. Întregul conținut al învățământului, științelor, al literaturii era pus în concordanță cu dogmele religioase, era subordonat teologiei. Manuscrisele autorilor clasici greco-romani erau copiate de călugări în mănăstiri.

O altă trăsătură constă în utilizarea unor **limbi de cultură**: latina în Apus, greaca în Imperiul Bizantin, slava în Europa Răsăriteană (inclusiv în Țara Românească și Moldova). Cultura medievală se adresa unei **elite restrânse** a populației, care cunoștea limba latină sau greaca. Marea masă a populației era analfabetă, neavând acces la limbile de cultură. Majoritatea elevilor din școlile medievale și a studenților din Universități erau **bărbați**, femeile fiind discriminate în ceea ce privește accesul la educație (mai ales la învățământul superior) și la cultură.¹⁸

Literatura cavalierească

Literatura din veacurile XI-XIII oglindește modul de viață și mentalitatea nobilimii din vremea respectivă. Adresată feudalității laice, care nu avea suficiente cunoștințe de limba latină, literatura cavalierească este scrisă în limbile vorbite, ceea ce i-a asigurat o largă răspândire. Poemele epice au avut o largă circulație în Franța, Anglia și Spania, în secolele XI-XII și în Germania, în secolele XII-XIII. Având la origine cântece epice de tradiție populară și orală, menționate în epoca carolingiană, poemele epice franceze (*chansons de geste*) s-au născut, prin prelucrări succesive, în regiunea de la nord de Loara, unde s-au format relațiile vasale clasice. Ele aparțin „ciclului regal” mai timpuriu, în care iun loc important îl dețin suveranii carolingieni, mai ales Carol cel Mare, cuprinzând poemele **Cântecul lui Roland și Încoronarea lui Ludovic (cel Pios)** și „ciclului feudal” mai târziu, cuprinzând poemele **Guillaume d*Orange, Raoul de Cambrai, Girard de Roussillon, Garin Iorenul**. Oglindind modul de viață și mentalitatea nobilimii din perioada de apogeu a raporturilor vasalice și a cavalerismului, poemele epice au ca teme predilecte războiul, faptele de vitejie, fidelitatea vasalică, onoarea cavalierească. Datorită prelucrărilor succesive, evenimentele și personajele aparținând unor epoci mai îndepărtate sunt prezentate în poemele epice ca evenimente și personaje caracteristice vremii în care au fost elaborate și, mai ales, definitivate producțiile poetice respective.¹⁹

În **Cântarea lui Roland**, sâmburele de adevăr istoric îl reprezintă campania organizată de Carol cel Mare, în anul 778, împotriva maurilor, în nordul Spaniei, în cursul căreia, cu prilejul retragerii, ariergarda francă, condusă de Hruotland, comitele mărcii Bretania, a fost atacată și nimicită într-o ambuscadă de muntenii basci în defileul de la Roncevaux, din Munții Pirinei, luptă în care a căzut și Hruotland.

În Spania, cel mai răspândit poem epic este **Cântecul Cidului**, în care sunt înfățișate faptele de vitejie ale lui Rodrig Diaz de Vivar în confruntările cu maurii. În Germania, o largă răspândire a avut **Cântecul Nibelungilor**, care, în forma păstrată, datează de la finele secolului al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea. Sâmburele de adevăr istoric îl constituie înfrângerea și masaacrarea unui grup de burgunzi de către huni, în anul 437.

Epopoea scandinavă este cuprinsă în „**saga islandeză**”, fixată în scris din secolul al XII-lea, dar care relatează evenimente și fapte petrecute în veacurile anterioare. În funcție de tematică, saga islandeză se împarte în „saga istorică” și „saga de familie”. Prima conține o istorie a regilor norvegieni până în anul 1177, în timp ce a doua cuprinde biografiile oamenilor de vază din Islanda secolului al X-lea sau evenimente din lumea vikingilor. În Franța sudică a luat naștere și a înflorit în secolul al XII-lea și primele decenii ale veacului al XIII-lea, literatura de la curțile nobiliare, numită *literatura curtenească*. Din sudul Franței, s-a

¹⁸ Radu Manolescu (coord.), *Istorie medie universală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, p. 270.

¹⁹ *Ibidem*, p. 271—272.

răspândit, începând cu secolul al XII-lea, în Catalonia, nordul Italiei, nordul Franței, Anglia, Germania. Este ilustrată, îndeosebi, de poeziile lirice, alcătuite de trubaduri în sudul Franței, de truveri în nordul Franței, în Germania de minnesangeri, proveniți din medii nobile sau orășenești. Destinată mediilor nobiliare, poezia lirică, mai ales cea provensală, avea ca subiect predilect dragostea cavalerului față de iubita sa, manifestată în diverse forme, inclusiv printr-o purtare, etichetă elegantă, curtenitoare.

Romanele cavalierești, apărute în secolul al XII-lea, reprezintă o îmbinare a faptelor de arme din poemele epice, a dragostei din poezia lirică și a unor elemente legendare din folclorul celtic din Bretania, Țara Galilor sau Irlanda. Printre cele mai răspândite romane se numără **Romanele Mesei Rotunde** și **Tristan și Isolda**. Unul dintre cei mai cunoscuți autori a fost Chretien de Troyes (a doua jumătate a secolului al XII-lea), autor al romanelor **Cavalerul Lancelot, Yvain – cavalerul cu leul**.²⁰

Literatura orășenească

Literatura orășenească, exprimată în limbile vorbite și constând în opere în proză și în versuri cu pronunțate trăsături satirice, redă varate aspecte ale societății vremii. Unul dintre genurile cele mai răspândite îl reprezintă povestirile în versuri din secolele XII-XIII, numite în Franța **fabliaux**, în Germania **Schwank**. În aceeași epocă a luat naștere și ciclul eroic – satiric în versuri care alcătuiește **Romanul Vulpoiului (Roman de Renard)**, vastă „epopee animalieră”, în care apare o lume animală simbolizând categorii și tipuri umane ale societății vremii. Mediului orășenesc îi aparțin poeți ca Rutebeuf (secolul al XIII-lea), Jean de Meung (veacul al XIII-lea), care în partea a doua a **Romanului Trandafirului** a făcut o aspră critică a clerului, nobilimii și regalității, Geoffrey Chaucer (a doua jumătate a veacului al XIV-lea), autor al **Povestirilor din Canterbury** sau Francois Villon (a doua jumătate a secolului al XV-lea), care a redat cu o mare forță de expresie viața din Parisul epocii sale.²¹

Dante Aligheri (1265-1321), la sfârșitul secolului al XIII-lea a anunțat Renașterea prin **Divina Comedie**, care cuprinde 3 părți majore: Infernul, Purgatoriul, Raiul. Dante îl așază pe papă în fundul iadului. Opera înfățișează călătoria alegorică a lui Dante în cele trei tărâmuri de dincolo de viață – Infernul, Purgatoriul și Paradisul. Călătoria în lumea umbrelor este călăuzită de poetul latin Vergiliu. Medieval prin viziunea teologico-aristotelică asupra lumii, bazată pe sistemul geocentric și având ca ideal restaurarea puterii imperiale, Dante manifesta în același timp o prețuire specială pentru creațiile și figurile reprezentative ale antichității, ceea ce îl arată ca pe un precursor al Renașterii.²²

Dante a fost un partizan al împăratului Henric al VII-lea de Luxemburg (1308-1313), în care vedea un pacificator al Peninsulei Italia și un exponent al acelei forme de guvernare – imperiul- singura capabilă, în opinia sa, să pună capăt dezbinării Italiei și să o reunifice după modelul vechii Rome. din acest ipotetic proiect s-a născut lucrarea sa **Monarchia**, elaborată cândva între 1311 -1313. Tratatul său referitor la monarhie este alcătuit din 3 părți. Prima parte susține necesitatea unei monarhii universale. A doua parte se focalizează pe funcția providențială a Imperiului Roman. A treia parte demonstrează caracterul nelegitim al Donației lui Constantin și combate teza tradițională a specialiștilor în drept canonic, conform căreia, Imperiul este prin origine și funcție, dependent de Biserica catolică. Tradusă de umanistul Marsilio Ficino din latină în italiană, dar trecută de Biserica la indexul cărților interzise, **Monarchia** a fost tipărită pentru prima dată la Basel, în anul 1559.²³

Istoriografia

²⁰ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, vol. III, p. 474-528.

²¹ Radu Manolescu (coord.), *op. cit.*, p. 277-278.

²² Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 542-549.

²³ Alexandru Florin Platon, Laurențiu Rădvan (editori), *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (sec. V- XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 323-325.

Exprimate mai ales sub forma **cronicilor**, operele istoriografice au o tematică variată: cronici „universale”, cronici „oficiale” ale unor regi și state medievale, cronici ale unor evenimente (îndeosebi referitoare la cruciade), cronici eclezistice, cronici orășenești etc. În ceea ce privește limba, în Europa Apuseană și centrală, în primele secole ale Evului Mediu, cronicile erau scrise aproape numai în limba latină, în timp ce începând cu veacul al XIV-lea a crescut numărul operelor alcătuite în limbile vorbite, fapt care le-a asigurat o mai largă circulație. Au realizat **cronici universale**, raportate de fapt la Occident: Raoul Glaber, **Istoriile** (secolul al XI-lea); Otto, episcop de Freising, **Cronici sau despre cele două cetăți** (secolul al XII-lea). Se remarcă mai ales **Cronicile** lui Jean Froissart (secolul al XIV-lea), operă de o mare bogăție de informații, referitoare îndeosebi la istoria Franței și a Angliei în secolul al XIV-lea, în contextul bătăliilor desfășurate în Războiul de 100 de ani.

Dintre numeroasele scrieri dedicate cruciadelor au avut o largă circulație **Cronica primei cruciade scrisă de un anonim**, sau **Faptele lui Dumnezeu săvârșite prin franci** de Guibert de Nogent (ambele datând de la începutul veacului al XII-lea). Cea de-a patra cruciadă și cucerirea Constantinopolului de către cruciați, în anul 1204, sunt redată în două mari opere în limba franceză: **Istoria cuceririi Constantinopolului** de Geoffroy de Villehardouin și **Cucerirea Constantinopolului** de Robert de Clari.

În Franța, istoria țării și viețile unor regi se împletesc în numeroase cronici medievale: **Viața lui Ludovic (al VI-lea) cel Gros** de Suger (mijlocul secolului al XII-lea); **Viața Sfântului Ludovic (al IX-lea)** de Jean de Joinville (începutul secolului al XIV-lea), întinsul corpus al **Marilor cronici ale Franței**, alcătuit la abația regală din Saint-denis (secolul al XIV-lea) sau **Memorii** de Phillippe de Comines (a doua jumătate a secolului al XV-lea).

În Europa Centrală a luat, de asemenea, naștere o bogată istoriografie privind, îndeosebi, istoria țărilor de aici, ca: **Gesta Hungarorum (Faptele ungarilor)**, scrisă cândva în veacul al XII de notarul anonim al regelui Ungariei (probabil Bela al III-lea), care conține știri valoroase despre românii din Transilvania în veacurile X-XII; **Cronica cehilor** a lui Cosma din Praga (secolul al XII-lea); **Istoria Poloniei** a lui Jan Dlugosz (a doua jumătate a secolului al XV-lea), care cuprinde o serie de știri referitoare la Țările Române (îndeosebi la Moldova), în veacurile XIV-XV.²⁴

Filosofia

Începând cu veacurile XII-XIII a avut loc o înfruntare filosofică asupra raportului dintre credință și rațiune, dintre afirmațiile bazate pe „autorități” și rezultatele întemeiate pe observație și experiență. Împotriva adepților conceptului subordonării rațiunii față de credință, concept exprimat prin teza lui Anselm de Canterbury, „cred ca să înțeleg”, s-a ridicat de timpuriu un șir de gânditori. Pierre Abellard a inversat termenii tezei lui Anselm, susținând că pentru a crede este nevoie de a înțelege, concept exprimat prin sintagma „înțeleg ca să cred”. Din secolul al XIII-lea, intelectualii din Europa Apuseană au avut posibilitatea să cunoască filosofia clasică greacă, datorită traducerilor integrale și a unor comentarii în limba latină făcută de filosofi din Spania arabă.²⁵

Cea mai mare influență a avut-o opera filosofică a lui Aristotel asupra gândirii europene, cunoscută prin traduceri integrale și prin comentariile filosofului arab din Spania, Ibn Roșd, numit de apuseni Averroes (veacul al XII-lea). Biserica catolică a încercat să găsească în opera lui Aristotel argumentele filosofice menite să contribuie la menținerea subordonării filosofiei față de teologie și a rațiunii față de credință. Acest efort se reflectă îndeosebi în opera teologică și filosofică a lui **Thoma d’Aquino (secolul al XIII-lea)**, care mai ales în **Summa theologica**, a construit un sistem teologic-filosofic în care a încercat să încorporeze aristotelismul dogmaticii creștine, pentru a da o bază rațională teologiei. Thoma

²⁴ Radu Manolescu (coord.), *op. cit.*, p. 272-273.

²⁵ Gheorghe Vlăduțescu, *Teologie și metafizică în cultura Evului Mediu*, Editura Paideia, București, 2003, p. 101-119.

considera că unele învățături ale religiei creștine pot fi înțelese pe cale rațională. Altele însă, datorită caracterului limitat al gândirii omenеști, nu pot fi demonstrate rațional, ci trebuie considerate adevăruri revelate pe baza credinței.²⁶

Roger Bacon (secolul al XIII-lea) a folosit datele științelor naturii pentru a explica lumea în mod realist. Adversar al autoritarismului dogmatic, și-a manifestat încrederea în puterea rațiunii și a cercetării experimentale. La Duns Scot credința și rațiunea sunt bine delimitate, fiecare dintre ele având obiective diferite; de aceea, el consideră că pentru a ajunge la cunoaștere, calea rațională este suficientă.²⁷

Știința a progresat lent în Evul Mediu. Răspândirea realizărilor științifice ale antichității în Europa Apuseană se datorează arabilor. Au folosit și răspândit „cifrele arabe”, preluate de la indieni, au făcut descoperiri în domeniul algebrei, trigonometriei. Cercetând fenomenele naturii pe baza observației și experienței, arabii au descoperit acizii minerali și proprietățile unor metale. Tot arabii au făcut cunoscută în Europa învățătura lui Ptolomeu, care susținea că Pământul este rotund, combătând teoria neștiințifică a bisericii catolice referitoare la forma Pământului. Arabii au înlesnit progresele geografiei prin aplicarea cuceririlor matematice în cartografie.²⁸

Până în jurul anului 1100, timp de 5 secole, **Etimologiile** lui Isidor de Sevilla au reprezentat suma cunoștințelor în toate domeniile. Secolul al XII-lea marchează însă începutul unei adevărate „renașteri” a științei, odată cu descoperirea lui Euclid și Ptolomeu, a științei enciclopedice a lui Aristotel, a medicinei lui Hipocrate, Galenos și Avicenna, a matematicii, astronomiei, filosofiei și științelor naturale, grecești și arabe. Curiozitatea științifică se manifestă din ce în ce mai mult prin redactarea unor noi **enciclopedii** care, spre deosebire de cele din Evul Mediu timpuriu, sunt mai deschise pentru explicația corectă a fenomenelor naturale și pentru rectificarea unor interpretări fanteziste.²⁹

Progresele reale ale științei medievale din secolul al XII-lea au fost precedate de contribuția lui **Gerbert d’Aurillac (circa 945-1003)**, devenit papă sub numele de **Silvestru al II-lea**. Gerbert a făcut cunoscute Europei cifrele arabe și astrolabul, iar prin abacul preluat de la arabi a popularizat noile metode de calcul, aducând un aport esențial la instrumentarul intelectual al științei occidentale. Gerbert este și autorul unor lucrări de mare prestigiu în Europa medievală, în domeniul matematicii: **Geometria, Regula de abaco computi, Libellus de numerorum divisione**, precum și un tratat asupra modului de calculare a volumului sferelor. Lui Gerbert i se atribuie și primul orologiu mecanic acționat de forța greutatei. Gerbert a exercitat o influență decisivă asupra lui Fulbert, episcopul și directorul școlii din Chartres (Franța), școală în care profesorii cei mai renumiți –Bernard Sylvestris și Guillaume de Conches, în domeniile fizicii și matematicii- se aflau sub influența unui dublu curent de informație științifică, latină și arabă.³⁰

Medicina ia un mare avânt în veacul al XII-lea, datorită reactulaizării științei medicale grecești, traducerii în latină a operelor medicilor arabi și activității școlii medicale din orașul italian Salerno. De asemenea, mănăstirile benedictine (mai ales cele din Italia) întrețineau spitale, cultivau plante medicinale și păstrau în bibliotecile lor manuscrise ale operelor medicale grecești și romane. În veacul al XII-lea, școala din Salerno dispunea de o întreagă literatură medicală proprie, în mare parte traduceri din operele medicilor arabi și întrucât medicii săi nu practicau (la fel ca arabii) diseția pe corpul omenesc, ne-au lăsat în schimb un tratat de anatomia porcului (animal pe care îl considerau ca având structura internă m-ai apropiată de cea a omului!). Medicului din Salerno, din a doua jumătate a secolului al XII-lea,

²⁶ Radu Manolescu (coord.), *op. cit.*, p. 274-276.

²⁷ Detalii la Gheorghe Vlăduțescu, *op.cit.*, p. 133-137.

²⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 184-265.

²⁹ *Ibidem*, p. 194-195.

³⁰ Jacques Le Goff, *Intellectualii în Evul Mediu*, Editura Meridiane, București, 1994, p. 28-33.

Ruggiero da Frugardo, i se datorează **renașterea chirurgiei**, prin prescripțiile sale privind fracturile craniului, trepanațiile, extirparea tumorilor canceroase ale uterului și anusului etc.³¹

În secolul al XIII-lea, studiul anatomiei umane a făcut progrese în cadrul școlii medicale din Bologna. Aici s-a realizat, în anul 1272, **Chirurgia**, prima lucrare de anatomie topografică din Occident, în care este atestată, pentru prima dată, o disecție pe un cadavru uman. De altfel, în ultimele decenii ale veacului al XIII-lea, se practicau disecții pe cadavre umane pentru certificarea cuzelor decesului. Primul raport formal al unei autopsii este datat din anul 1302. Marele anatomist al Evului Mediu a fost **Mondino de Luzzi** (circa 1275-1326), cel care a introdus în învățământul medical **practica regulată a disecției publice**. Tratatul său de **Anatomie (1316)** este de fapt un manual practic de disecție. În afara unor erori, Mondino oferă o bună descriere a mușchilor abdomenului, precum și prima descriere a canalului excretor pancreatic; suține că urina provine din sângele filtrat de rinichi.³²

Școala din Montpellier devine, la sfârșitul secolului al XII-lea, un centru de învățământ medical de prestigiu, datorită contribuției unor profesori ca: Arnaldo de Vilanova, Henri de Mondeville sau Gui de Chauliac. În secolele XIII-XIV, facultățile de medicină din Montpellier, Bologna, Padova și Paris au eclipsat faima școlii de medicină din Salerno. Faptul s-a datorat, în principal, asimilării cunoștințelor medicale grecești, arabe, bizantine și ebraice.³³ Pentru cazurile de boli sau tulburări funcționale ale căror manifestări exterioare erau evidente, stabilirea diagnosticului se limita la palparea și la aspectul bolnavului. Când manifestările exterioare ale bolilor nu erau concludente, diagnosticul medicilor medievali se baza pe două semne principale: ritmul pulsului și culoarea sau consistența urinei. O altă deficiență a medicinei medievale consta în practica excesivă a luării de sânge. În multe situații, medicii se bazau pe descrierile medicilor greci și arabi mai mult decât pe observațiile lor directe. Tratatamentul se baza esențialmente pe plante medicinale,³⁴ Dar încă din veacul al XII-lea sunt utilizate anestezicele. Un progres remarcabil l-a înregistrat medicina medievală în combaterea bolilor contagioase: variola, malaria, blenoragia etc.³⁵

Doi călugări franciscani de la Universitatea Oxford sunt promotorii noului sistem științific inaugurat în secolul al XIII-lea: **John Duns Scotus (1275-1308)** și **William Occam (circa 1284-1349)**. În problema inducției, Duns Scotus a susținut că, între legile cauzale și generalizările empirice trebuie făcută o distincție netă. Certitudinea că există un raport cauzal, că un fenomen este determinat de o cauză precisă, este grantată de uniformitatea naturii. Chiar cercetând un singur fapt din natură. Chiar cercetând un singur fapt din natură, cercetătorul poate fi sigur că aceleași cauze vor determina aceleași efecte.³⁶ W. Occam afirmă că de-a lungul schimbării, o anumită substanță sau anumite cauze persistă tot timpul, dar nu credea că ar putea fi cunoscute conexiunile cauzale particulare, invocând principiul „uniformității naturii”. Occam și-a bazat analiza inducției pe principiul simplității procedurii de verificare a adevărului și pe percepția sensibilă a obiectelor: „Când un lucru sensibil a fost perceput de simțuri ...și intelectul îl poate percepe”.³⁷

În secolul al XIII-lea, matematica înregistrează progrese semnificative în aritmetică, algebră și trigonometrie. Se remarcă contribuțiile lui **Leonardo Fibonacci din Pisa (circa 1170 – circa 1243)**. În opera sa fundamentală **Liber abaci** – intenția lui Fibonacci este de a propaga în lumea occidentală principiile de calcul ale arabilor, introducând folosirea curentă a cifrelor zise „arabe”, în locul cifrelor romane, atât în lucrările științifice, cât și în cele ținând

³¹ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 196.

³² *Ibidem*, p. 243.

³³ *Ibidem*, p. 245-246.

³⁴ *Ibidem*, p. 246.

³⁵ *Ibidem*, p. 247.

³⁶ *Ibidem*, p. 201.

³⁷ Gheorghe Vlăduțescu, *Teologie și metafizică în cultura Evului Mediu*, p. 159-165.

de practica comercială.³⁸ Lucrarea lui Fibonacci conține și un studiu amplu despre fracții, radicali, ecuații, o serie amplă de aplicații ale aritmeticii etc. A soluționat probleme care implicau ecuații de gradul IV și a recurs la ajutorul algebrei pentru a rezolva probleme de geometrie.³⁹ Cel mai original matematician al secolului al XIV-lea a fost **Nicolas Oresme (circa 1323-1382)**. Teoria proporțiilor formulată de el, bazată pe folosirea exponenților fracționari, este de fapt o teorie a iraționalelor. Opera sa a reprezentat un pas important către inventarea geometriei analitice și introducerea în geometrie a ideii de mișcare, care lipsea în geometria antică greacă.⁴⁰

Începând cu secolul al XIII-lea, biologia a devenit o știință în care observația urmărea să dea o explicație fenomenelor naturale. Până în veacul al XIII-lea, enciclopediile medievale ofereau de cele mai multe ori informații și explicații fanteziste, potrivit credințelor populare, privind lumea animalelor. Domeniul zoologiei era abordat în scop didactic, moralizator, nu științific.⁴¹

Marele naturalist al Evului Mediu rămâne **Albertus Magnus (1206 sau 1207 – 1280)**. În lucrările sale de botanică și zoologie, precum și în clasificările propuse sau în cercetările de embriologie, Albert îl urmează pe Aristotel. animat de o curiozitate universală, el făcea dese excursii de cercetare în natură, vizita laboratoarele alchimiștilor, minele și instalațiile metalurgice, adunând de peste tot informații diverse, pe care le studia atent și metodic. Erudiția sa era dublată de observația directă a naturii, veriificând permanent informațiile și corectând mereu unele erori. În lucrarea **De vegetalibus et plantis**, elaborată în jurul anului 1250, Albert procedează mai întâi la o clasificare generală a regnului vegetal, clasificând plantele, florile mai ales (clasificări astăzi perimate).⁴² Ca observator atent, Albert descrie în mod corect animalele din zonele din nordul Alpilor, remarcând adaptarea la mediu a animalelor. În cercetările sale de embriologie, studiază mamifere și pești, pe care le descrie corect și extrem de riguros pentru vremea respectivă.

Una dintre cele mai importante invenții ale Evului Mediu au fost **ochelarii**, fapt care s-a datorat progresului continuu al fabricării sticlei. Ochelarii, invenție a unui meșter sticlar anonim, și-au făcut apariția, ami întâi în Italia, în jurul anului 1288; prima lor mențiune într-un text din anul 1306 confirmă această dată). De la început, s-au introdus în uz numai ochelarii ce corectau prezbiția și abia după circa 300 de ani cei care corectau miopia. Pentru că optica secolului al XIII-lea nu cunoștea nici modul de funcționare a unei lentile, nici legea refracției.⁴³

IV. RELIGIA, CULTURA ȘI EXPANSIUNEA ARABĂ ÎN EVUL MEDIU

---

³⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, III, p. 224.

³⁹ *Ibidem*, p. 225.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 226.

⁴¹ *Ibidem*, p. 237.

⁴² *Ibidem*, p. 238-239.

⁴³ *Ibidem*, p. 258-259.

Mahomed (aproximativ 570-632) a pus bazele Islamului, pregătind ascensiunea formidabilă a lumii arabe. Ceea ce știm în legătură cu Mahomed provine dintr-o anumită tradiție, deoarece profetul lumii islamice n-a scris nimic despre propria-i viață, nu a fost preocupat să-și redacteze o autobiografie. În epoca respectivă, de altfel nici scrierea arabă nu era prea bine cristalizată (se pare că arabii foloseau alfabetul ebraic). Toate tradițiile orale, legate de viața profetului, la fel ca și Coranul, au fost immortalizate în scris la mult timp după dispariția lui Mahomed. Abia pe la sfârșitul secolului al VII-lea, poate chiar la începutul secolului al VIII-lea, se cristalizează atât Coranul cât și povestirile scrise legate de faptele și viața profetului (sure). Cea mai veche narațiune legată de viața lui Mahomed a fost alcătuită de Mahomed ibn Ishaka, pe la sfârșitul sec. al VII-lea sau la începutul sec. al VIII-lea, el folosind anumite tradiții și informații furnizate de oameni contemporani ai profetului sau provenind din anturajul său.⁴⁴

Mahomed s-a născut la Mecca în anul 570 și era fiul lui Abd Allah, iar mama sa se numea Amirah, făcând parte din puternicul trib al quraysiților. În tradiția legată de viața lui Mahomed apar foarte multe semne premonitorii, care accentuează ideea că încă înainte de a se naște, era predestinat să devină profet. Înainte de nașterea lui Mahomed, tatăl său moare, iar la vârsta de șase ani rămâne orfan de ambii părinți fiind crescut în casa bunicului său, Abd Alnutalib. La vârsta de opt ani moare și bunicul său, Mahomed fiind luat în casa unchiului său după mamă Abu-Talib și acesta îl crește până va atinge vârsta majoratului. La vârsta de 25 de ani, Mahomed a intrat în slujba unei văduve bogate, Khadidjeh (sau Hadige), care îl trimite în mai multe expediții comerciale în Siria, obținând un succes extraordinar în afaceri. Mahomed a vândut produse la prețuri exorbitante, dublând averea Hadigei. La un moment dat, în timpul unei călătorii în Siria, Mahomed ar fi întâlnit un preot creștin care i-ar fi spus că este un om deosebit și că are o misiune specială. La scurtă vreme, Hadige îi propune lui Mahomed să se căsătorească cu ea, fapt care devine realitate în ciuda diferenței de vârstă între cei doi (Mahomed avea 25 de ani, iar Hadige 40 de ani). Se pare că a fost o căsătorie fericită, având șapte copii, din aceștia supraviețuind doar una din fiice, Fatima. Rolul Khadijei în viața profetului a fost considerabil, deoarece ea l-a încurajat mult în încercările vocației sale religioase. În perioada în care a fost însurat cu Khadija, lui Mahomed i s-a mai născut un băiat, Ibrahim, provenit dintr-o legătură cu o sclavă venețiană coptă, Maria.⁴⁵

După moartea Khadijei, Mahomed a mai avut încă nouă neveste, dintre care cea mai importantă a fost Aisha. În 610 sau 612, Mahomed are prima revelație, fiind convins că a primit din partea lui Allah mesaje pe care să le comunice poporului său. Potrivit tradiției, primele revelații ale lui Mahomed au fost precedate de lungi perioade de „retragere spirituală” în peșteri și alte locuri însingurate, practică străină politeismului arab. Mahomed recomanda tuturor și îndeosebi celor bogați, să se supună Dumnezeului unic numit Allah și să se pregătească pentru o iminentă judecată de apoi. Prima revelație a lui Mahomed are loc pe muntele Hira, în luna Ramadan, care ulterior va deveni o lună sacră pentru toate popoarele islamice. Tot ceea ce este cuprins în Coran, toate surele (versetele) nu sunt altceva decât fragmente recitate de Mahomed, despre care el spunea că i-au fost transmise de îngerul Gabriel, din porunca lui Allah. Pe când Mahomed dormea în peștera în care-și petrecea reclusiunea lui anuală, îngerul Gabriel a venit la el, ținând o carte deschisă în mâini și i-a poruncit: „Rostește acestea”. Cum Mahomed refuza să citească din carte, îngerul i-a apăsător „cartea pe nări și pe buze”, aproape sufocându-l. A patra oară, îngerul Gabriel i-ar fi pus o năframă pe cap și Mahomed a început deodată să recite sura 96 din Coran (prima revelație). „Dictarea” Coranului a fost deseori însoțită de convulsii puternice, de accese de febră sau de răcirea trupului.

⁴⁴ Ovidiu Drimba, *op.cit.*, II, p. 248-249.

⁴⁵ Dominique Sourdel, *Istoria arabilor*, Editura Corint, București, 2001, p. 28-31.

Vreme de aproape trei ani, Mahomed a comunicat primele mesaje divine doar Khadijei și câtorva prieteni apropiați (vărul său Ali, negustorul Abu Bakar, Otman), care au devenit și primii săi adepți, alături de câțiva din rândurile tinerilor, săracilor și unor sclavi eliberați. Ulterior, mesajele sale s-au adresat tuturor triburilor arabe. Combătând egoismul, cultul bogăției și solidaritatea bazată pe legăturile gentilice, Mahomed predica o relație directă, neintermediată între om și Allah, pe temeiul căreia toți oamenii sunt egali, recomandând generozitate, onestitate, caritate, ajutorarea celor săraci, a orfanilor, văduvelor etc. Proclamând „nu există alt Dumnezeu în afara lui Allah”, Mahomed a pus bazele religiei islamice, dorind să-i convingă pe toți arabi că trebuie să-l venereze numai pe Allah și să pună capăt idolatriei. Necredincioșii vor fi meniți chinurilor iadului. Ibn Ishak afirmă că atunci când profetul, la porunca lui Allah, a proclamat adevărata religie, concetățenii săi din Mecca nu i s-au împotrivit atâta vreme cât nu s-a atins de zeii lor. Pentru oligarhia bogăților negustori din Mecca, a renunța la zeii lor, la „păgânism” echivala cu pierderea puterii și a privilegiilor. În plus, recunoașterea lui Mahomed ca adevăratul profet al lui Allah însemna totodată și recunoașterea supremației sale politice. Ceea ce era foarte grav, revelația proclamată de profet îi condamnă pe strămoșii politeiști ai tribului la focul veșnic, idee inacceptabilă pentru o societate tradițională. Revelațiile lui Mahomed erau luate în derâdere, fiind socotite fie inventate de dânsul, fie inspirate de demoni. Ironiile și sarcasmele erau mai ales la adresa vestirii sfârșitului lumii și a învierii trupurilor. I se mai reproșa lipsa minunilor, cerându-i-se lui Mahomed să demonstreze autenticitatea vocației lui profetice, urcând la cer și aducând o Carte Sfântă.⁴⁶

După moartea primei sale soții Khadija, quraysiții căutau să-l alunge pe Mahomed din Mecca. Prin intermediul unor convertiți Mahomed reușise să-și câștige simpatizanți în Yatreb (Medina), care era o comunitate arabă mai tolerantă și unde se aflau mulți evrei. Astfel că Mahomed și discipolii săi, datorită opoziției tot mai înverșunate din Mecca, au hotărât să se refugieze în orașul Medina (la 300 km nord de Mecca), la 15 iulie 622. Exilul lui Mahomed la Medina în anul 622 poartă numele de Hegira, eveniment considerat drept începutul noii ere islamice, deci a calendarului musulman. La Medina, Mahomed a instituit cultul islamic, constituind prima moschee, introducând și faimoasa chemare la rugăciune. La început, Mahomed a încercat să aplaneze conflicturile dintre arabii și evreii din Medina, fiind acceptat ca și mediator, dar nu reușește și în cele din urmă a decis expulzarea evreilor din oraș și sechestrarea tuturor bunurilor lor. Rânduielele cultului islamic (rugăciunile, posturile, pomenile, pelerinajele) s-au precizat la Medina. De la început, Mahomed a dat dovadă de o inteligență politică extraordinară, realizând fuziunea musulmanilor veniți de la Mecca cu noii convertiți din Medina, proclamându-se șeful lor unic și punând bazele societății musulmane teocratice, eliminând barierele tribale.⁴⁷

Mahomed se desparte de iudaism, dar și de creștinism afirmând că cele două religii ale „Cărții” n-au știut să-și păstreze puritatea originară. De aceea, Dumnezeu l-a trimis pe ultimul său mesager și Islamul este menit să succeadă creștinismului așa cum acesta a urmat iudaismului.

Pentru a procura mijloace de subzistență adepților săi, Mahomed a organizat o serie de expediții, menite să jefuiască caravanele negustorilor „păgâni” din Mecca, pentru a submina puterea lor economică, obținând două victorii la Madan și Bedr (în 627). Mecca nu va întârzia să răspundă, în 628 trimițând circa 10000 de soldați împotriva Medinei, obținând victoria contra musulmanilor la Ohod. Medina a fost asediată zadarnic timp de două săptămâni de 4000 de meccani, dar o furtună i-a împrăștiat în derută. Mahomed a salvat orașul, poruncind adepților săi săparea unui șanț care a înconjurat pe toate laturile Medina. Se pare că după lupta

⁴⁶ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. III, Editura Științifică, București, 1994, p. 66-72.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 73-76.

de la Ohod, unde au pierit mulți adepți ai Islamului, Mahomed a introdus poligamia în societatea musulmană, fiecare bărbat având dreptul să posede cel mult patru soții.

În ianuarie 630, potrivit tradiției, cu o armată de 10000 de oameni, Mahomed a ocupat Mecca fără luptă, neîntâmpinând nici o rezistență. Mahomed intră în marele templu Kaaba, distruge toate statuile idolilor, purifică sanctuarul, proclamă cultul lui Allah și abolirea tuturor uzanțelor, privilegiilor și obligațiilor în vigoare de atunci. O dată ajuns stăpân pe cetatea sfântă, Mahomed a dat dovadă de o mare toleranță; cu excepția a șase din cei mai îndârjiți dușmani ai săi, pe care i-a executat, el i-a oprit pe adepții săi de la orice act de răzbunare împotriva meccanilor. Călăuzit de un admirabil simț politic, Mahomed nu și-a instalat capitala statului său teocratic la Mecca, întorcându-se după pelerinaj la Medina.⁴⁸

În 631, Mahomed declară război până la capăt păgânilor politeiști, toleranța fiind rezervată numai pentru adepții religiilor monoteiste (creștini și evrei), cu condiția de a se supune și de a plăti un impozit special.

În ultimii ani ai vieții, prestigiul lui Mahomed era recunoscut de suveranii statelor vecine (împăratul Bizanțului, regele Persiei, negusul Etiopiei, guvernatorul Egiptului) cărora profetul le trimitea ambasade, invitându-i să se convertească la islamism. În februarie-martie 632, Mahomed a efectuat ultimul pelerinaj la Mecca; la întoarcerea în Medina, în ultimele zile din mai 632, Mahomed cade bolnav, murind la 8 iunie 632 în brațele soției sale favorite Aisha. Lumea musulmană a rămas consternată, unii refuzând să accepte moartea profetului. Ei credeau că Mahomed s-a suit la Cer, asemenea lui Isus. Trupul lui nu a fost înmormântat în cimitir ci într-o cameră din locuința Aishei unde astăzi se înalță un monument funerar, aproape la fel de venerat ca și Mecca.

Ziua sacră a Islamului este vinerea. Locașul de cult al lumii islamice este moscheea, loc de rugăciune prin excelență. Moscheea nu este un sanctuar, în adevăratul sens al cuvântului. Nu era nici un lăcaș destinat exclusiv cultului, ci era totodată și un loc de adunare publică unde se aduceau la cunoștință evenimentele zilei și se discutau problemele comunității. În evul mediu, moscheea era centrul vieții religioase, sociale, și intelectuale. Incinta moscheei putea fi și sediu al tribunalului, al administrației, al tezaurului și aici putea funcționa și o școală. Fiecare musulman adult avea cinci îndatoriri esențiale, considerate „stâlpi” ai credinței islamice:

- a. mărturisirea de credință (șahada) care constă în rostirea zilnică a formulei: „Allah este singurul Dumnezeu, iar Mahomed este Profetul său”;
- b. să participe la cele cinci rugăciuni cotidiene zilnice (salat), rostite în limba arabă oricare ar fi limba maternă a credinciosului. Este scurta rugăciune cu care se deschide Coranul, cu care începe slujba religioasă și care conține elementele fundamentale ale doctrinei Islamice. Ea trebuie rostită cu fața îndreptată spre Mecca și este pregătită de chemarea celui care, din Minaret, îi îndeamnă pe credincioși la rugăciune. Înainte de rugăciune, musulmanul trebuie să se purifice, să facă o abluțiune rituală. Rugăciunea în comun avea loc vinerea la amiază la moschee;
- c. pentru susținerea Islamului;
- d. să țină post în luna Ramadan (saum). Ține 30 de zile, de la răsăritul până la apusul soarelui, toți adulții, bărbați și femei începând de la vârsta de 14 ani, erau obligați să se abțină de a lua ceva în gură sau de a avea raporturi sexuale. Credinciosului i se recomanda ca, în scurt timp, să evite certurile, calomniile, bârfele și conversațiile indecente, să aibe o atitudine conciliantă, să facă acțiuni caritabile și să citească des Coranul. În timpul lunii Ramadan moscheile erau pline, iar în localurile publice și în familii aveau loc petreceri și ospete după apusul soarelui.

---

⁴⁸ *Ibidem*, p. 77-79.

- e. Cel puțin o dată în viață, fiecare musulman trebuia să întreprindă un pelerinaj la Mecca și la celelalte locașuri sfinte ale Islamului (hadj).⁴⁹

Doctrina džadului, care a fundamentat ideologic expansiunea Islamului, s-a născut în timpul lui Mahomed ca una dintre ideile de bază ale noii religii. După Hegira, džadul (războiul sfânt), devenea un mijloc de propagandă și un instrument politic și militar prin care islamul își afirma pretenția de universalitate, iar religia musulmană pe cea de religie ecumenică. Džadul (= efortul pe calea lui Allah) îmbrăca haina războiului dus împotriva necredincioșilor care nu acceptaseră convertirea sau măcar dominația Islamului. În spatele ideii de džad, ca expediție militară, se afla o puternică tradiție războinică. Džadul a înlocuit razia preislamică atât de răspândită printre triburile arabe, canalizând toată această energie distructivă internă spre exteriorul proaspetei comunități, în interesul statului Islamic. Esențiala schimbare adusă de Islam consta în primordialitatea credinței și a elenului religios asupra stimulentei pământești care determinau expedițiile de jaf în general, jafurile triburilor arabe în general.

Conform doctrinei džadului, lumea era alcătuită din două mari zone:

- a. dâr al – Islam („Casa Islamului”, „Teritoriul Islamului”), teritoriul unde domină forța dreptului, ordinea și armonia, întrucât preceptele lui Allah și ale Coranului sunt respectate întocmai.
- b. Dâr al – Harb („Casa războiului”) îngloba toate teritoriile care nu se aflau în stăpânirea Islamului. Prin dâr - al - Harb erau definite zonele care nu intraseră într-un fel sau altul, sub controlul Imperiului Mahomedan sau statele care nu încheiaseră vreun tratat de pace cu acesta. Scopul declarat al džadului era cucerirea sau măcar supunerea tuturor popoarelor și statelor care făceau parte din „Casa războiului” și convertirea tuturor necredincioșilor la „adevărata credință”. A muri în luptă pentru răspândirea credinței în Allah era considerată calea cea mai facilă de a obține salvarea spirituală și un loc special în paradis.⁵⁰

Expansiunea arabă

Mahomed a murit în 632 fără a-și desemna succesorul. Ruda cea mai apropiată era vărul și totodată ginerele său, Ali, dar la arabi principiul succesiunii nu era bazat pe legături de rudenie. A fost ales ca succesori al Profetului bătrânul Abu – Bakr, socrul lui Mohamed (tatăl Aishei, soția preferată a lui Mahomed) cu titlul de calif (halifa), „loțiitor al Profetului”. Cei doi ani (632-634) ai califatului a lui Abu- Bakr au fost consacrați restabilirii autorității unității statului Islamic împotriva tendințelor anarhice ale triburilor de beduini care refuzau să recunoască noul stat și să plătească tribut.

După moartea lui Abu-Bakr la conducerea lumii arabe a ajuns noul calif Omar (634-644) și o dată cu el începe marea expansiune a Islamului, în Asia și Africa. Califul Omar a început războiul împotriva Bizanțului în 634, obținând o mare victorie în apropiere de Ierusalim. În urma unor altor victorii, în 635-636, Palestina și Siria în întregime au fost cucerite de arabi. Cuceritorii arabi au semnat tratate cu locuitorii orașelor, prin care erau garantate drepturile acestora, inclusiv libertatea religioasă în schimbul plății unui tribut.⁵¹

Încă înainte de încheierea cuceririi Siriei, trupe arabe au traversat istmul Suez și au invadat Egiptul, urmărind cucerirea acestei importante provincii bizantine (639). Până în 642, Egiptul cu principalele orașe, inclusiv Alexandria a căzut în întregime sub stăpânirea arabilor. În același timp, alte trupe arabe au atacat Mesopotamia, aflată sub stăpânirea Persiei sassanide (637). Capitala sassanidă, orașul Ctepsihon, a fost cucerită de arabi în 637, Mesopotamia fiind ocupată în întregime. La scurt timp, în 640, arabii au invadat Khurdistanul (o regiune din Iran

⁴⁹ Nadia Anghelescu, *Introducere în Islam*, Editura Enciclopedică, București., 1993, p. 24-48.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 51-76.

⁵¹ Dominique Sourdell, *op. cit.*, p. 32-34.

situată pe țărmul Golfului Persic), apoi au ocupat Media și Azerbaidjanul. În 643, arabi au cucerit Cirenaica, pe țărmul Africii de Nord, la vest de Egipt.⁵²

Califul Omar a fost și un excelent administrator și un mare om politic, care a știut rezolva cu abilitate problemele puse de rapida extindere a Imperiului. Pământurile din țările cucerite prin luptă deveneau proprietate de stat, dar erau lăsate să fie lucrate de vechii proprietari în schimbul plății unui tribut. Arabii au desfășurat o politică relativ tolerantă față de populațiile cucerite. Orice populație își putea menține credința și proprietățile dacă respecta 3 condiții:

1. plata unui impozit funciar (Kharaci);
2. era interzisă orice încercare de prozelitism între musulmani;
3. populația nemusulmană nu avea acces în armată.

Populația care îndeplinea aceste condiții era protejată de arabi, fiind numită dimmi, în general practicantii unei religii monoteiste, evrei sau creștini. În zonele unde băștinașii rebeli își pierd proprietățile, stăpâni peste pământurile respective ajung nobili arabi. Latifundiile fostei proprietăți ale Imperiului Bizantin sau celui Persan, sau ale înalților lor funcționari au devenit domenii ale statului arab. S-a întocmit o listă a celor care aveau dreptul la o pensie de stat (foști luptători, apoi rudele și primii adepți ai profetului), cărora le era interzis să posede terenuri în teritoriile cucerite. Administrarea provinciilor era lăsată în atribuția organismelor locale existente înainte, care însă erau controlate de un guvernator arab. Organizarea, metodele, registrele, limba folosită, moneda, toate rămâneau aceleași. Problemele privind interesele persoanelor sau comunităților nearabe urmau să fie rezolvate de episcopi (pentru creștini), de rabini (pentru evrei) sau de nobili proprietari persani (pentru zoroastrieni). Prescripțiile Coranului erau aplicabile numai comunității musulmane. Pentru a ține sub control populațiile recent supuse, pentru a crea trupelor baze de operații și de aprovizionare, arabi au promovat o politică de colonizare, înființând orașe în punctele strategice (Kufa în Irak, Fustat, viitorul Cairo în Egipt etc.) și încurajând convertirea individuală la mahomedanism.⁵³

După Omar, asasinat de un sclav persan, a fost ales calif Othman, unul din socrii lui Mahomed. În timpul califatului său (644-656) ritmul cuceririlor a fost încetinit, Othman fiind preocupat mai mult de organizarea vastului său Imperiu. Totuși, în timpul lui Othman, arabii cuceresc Persia (Iranul) în 651, care devine o provincie a Imperiului arabo-islamic. Au fost întreprinse campanii împotriva Armeniei Bizantine, în Nubia și Afganistan, iar după construirea unei flote, în Cipru, Rodos și Sicilia. În 647, emirul Egiptului, Ibn Sad, a început campania de cucerire a Africii de Nord Bizantine, învingând armata exarhului Grigore. Totuși fortărețele construite sub Iustinian au rezistat atacului arabilor, iar berberii, uitând vechea lor ostilitate față de romani, au cooperat cu bizantinii împotriva invadatorilor. Tulburările interne care au urmat asasinării lui Othman au împiedicat pentru câteva decenii continuarea expansiunii arabe în Africa de Nord.

În timpul Omeiazilor, după 664, ofensiva arabă în Africa de Nord este reluată fiind cucerite rând pe rând cetățile și posesiunile bizantine, Cartagina, sediul administrației bizantine fiind ocupată în 698. Maghrebul este cucerit în totalitate până în 708, arabii ajungând la Atlantic. În 711, Tariq, un general berber aflat în slujba arabilor, cu o armată de 7000 de berberi și 700 de arabi a trecut strâmtoarea Gibraltar, în Spania, învingând armata vizigoților condusă de regele Roderic; apoi a ocupat orașele Sevilla, Cordoba și Toledo, înainte de a-și continua înaintarea spre nord. În 713 la Salamanca, resturile armatei vizigote au fost nimicite iar Spania a fost anexată de către Imperiul islamic.⁵⁴

---

⁵² *Ibidem*, p. 35-37.

⁵³ *Ibidem*, p. 41-43.

⁵⁴ Andre Clot, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, Editura Meridiane, București, 1989, p. 6-10.

Abandonând regiunea Asturiei, din Nordul Peninsulei Iberice, unde se regrupaseră ultimii vizigoți, arabii au traversat Pirineii și au început în anul 714 să întreprindă incursiuni în sudul Franței. După ce au cucerit orașele Carcassone și Nâmes, ei au urcat pe valea Ronului, ajungând până la Lyon și Autun, în 725. O altă armată arabă s-a îndreptat spre Gascogne, sub comanda emirului Abd al – Rahman, care a cucerit Bordeaux. Pericolul era imens deoarece Franța era amenințată de cucerirea arabă. Dar în 732, lângă Poitiers, armata lui Carol Martel a obținut o mare victorie împotriva arabilor, obligându-i să bată în retragere. Ulterior arabii au fost înfrânți și la Narbonne, fiind constrânși în 737 să abandoneze Languedocul (sudul Franței).⁵⁵

O altă tentativă de expansiune a fost întreprinsă de arabi împotriva Constantinopolului, pe care vor încerca să-l cucerească în două rânduri (în 674-678 și în 717-718), dar de fiecare dată au fost respinși. În Asia Centrală, pe râul Talas (751), musulmanii îi înving pe chinezi, dar nu mai au forța de a continua ofensiva spre est.

Cultura arabă medievală

În Evul Mediu, expansiunea arabă, legată frecvent de conflicte armate cu statele creștine, atrage după sine și un transfer de cunoștințe din cultura orientală în cea occidentală și invers. În timpul campaniilor lor, arabii acumulează cunoștințe științifice și le consemnează în numeroase scrieri focalizate pe științele naturii, medicină, astronomie și filosofie. Odată cu cucerirea unor regiuni în care există vechi culturi, cum ar fi statul persan al Sasanizilor, ajung în mâinile arabilor și alte comori ale științei. datorită arabilor compasul ajunge din China în spațiul mediteranean.⁵⁶

În anul 1227 a fost fondat la Bagdad un centru islamic de drept, științe, litere și arte, dotat cu o mare bibliotecă, cu secțiuni speciale de medicină, farmacie, științe naturale etc. , precum și cu 4 săli mari de cursuri, fiecare rezervată lecțiilor profesorilor uneia dintre cele 4 școli juridice. Dintre absolvenții acestei instituții de învățământ se recrutau vizirii, profesorii și magistrații în califatul arab.

Nivelul intelectual înalt al lumii islamice medievale este atestat și de marile proporții ale bibliotecilor. În secolul al X-lea, la Bagdad, un vizir a fondat o bibliotecă cu 12 000 de volume, opere de mare valoare, traduse din limbile greacă, sanscrită și chineză. Biblioteca unui orașel din irak, Najaf, număra 400 000 de volume, iar orașul Marw din Iran posedea 10 biblioteci publice, dintre care una cu peste 12 000 de volume. Biblioteca din orașul iranian Maragha număra 400 000 de volume. Cea mai mare bibliotecă din lumea arabă era cea din Cairo, fondată în veacul al X-lea, al cărei fond atingea impresionanta cifră de 1 600 000 de volume, dintre care 6 500 de științe matematice, iar peste 18 000 de filosofie. În fiecare oraș existau librării, care aveau un personal, angajat permanent și o echip de copişti, plătiți diferit, după frumusețea caligrafiei fiecăruia.⁵⁷

Practicând în mod prevalent metode de cunoaștere empirică, întreaga cultură științifică a arabilor este o înțelepciune practică, concretă, bazată pe necesitățile vieții, căpătată prin observație și experiență. Toate popoarele cu vechi tradiții culturale cucerite de arabi (între care savanții de origine iraniană au avut rolul preponderent) și-au adus contribuția lor, într-o măsură mult mai mare decât arabii înșiși, la dezvoltarea științei pe care o numim ”arabă” numai pentru faptul că oamenii de știință din califatele islamice și-au scris operele în limba arabă. dar datorită arabilor stăpânitori, cercetarea științifică a fost organizată și sprijinită de califi, de viziri sau de alți mecenai, iar rezultatele ei au fost larg difuzate în interiorul dar și în exteriorul lumii islamice. La constituirea patrimoniului științei arabe a contribuit fundamental moștenirea științifică, intens studiată și preluată de arabi, transmisă de India, de Persia și mai

⁵⁵ Henri Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, Editura Meridiane, București, 1996, p. 136-145.

⁵⁶ ****Cronica ilustrată a omenirii*, vol. V, Editura Litera, București, 2011, p. 190-191.

⁵⁷ Pentru bibliotecile din lumea arabă, vezi Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 295-296

ales de Grecia antică (inclusiv știința epocii elenistice). Activitatea de traducere a acestor opere vechi în limba arabă a căpătat proporții imense. Prin intermediul acestor traduceri sau versiuni arabe, vaze au salvat de la pieire multe opere antice al căror text original s-a pierdut, care ulterior au fost traduse din arabă în limba latină, arabii au exercitat o influență enormă asupra constituirii și dezvoltării științei europene din perioada Evului Mediu și a Renașterii.⁵⁸ Arabii au fost cei dintâi care au dat științei un caracter internațional.

În cele cinci secole (VIII- XIII) de strălucită afirmare în domeniile științei, cele trei mari centre de cultură ale lumii arabe – Bagdad, Cairo și Cordoba – s-au bucurat de un imens prestigiu. Studiul științelor exacte includea aritmetica, geometria, astronomia, muzica și optica (domeniu pentru care arabii au dovedit un interes special).⁵⁹ Școala de matematică din Bagdad a rămas activă timp de două secole. Primul mare matematician musulman, Muhhammad ben Musa Horezmi (780-circa 846), creatorul algebrei la arabi, este și cel care a dat numele acestei discipline, introducând în matematica arabă numerele indiene (care ulterior vor fi numite ”arabe”). El a introdus fracțiile zecimale și a descris procedeul extragerii rădăcinii pătrate. În același domeniu, precum și în geometrie și în fizică, persanul Omar Khayyam (sec. XI-XII) a adus contribuții importante, fiind și autorul **Algebrei**, un manual utilizat multă vreme în școlile arabe.⁶⁰

În astronomie, începând cu secolul al VIII-lea, arabii au continuat tradiția lui Prolemeu, valorificând însă și cunoștințele științifice ale perșilor și indienilor. Abu Mashar (sec. IX) a realizat lucrarea **Introducere în astrologie**, tradusă și tipărită și în limba latină. astronomul arab Al – Farghani a realizat o valoroasă lucrare, **Elemente de astronomie**. Al – **Battani (circa 850-929)** este considerat cel mai mare astronom musulman iar lucrarea sa **Despre știința stelelor** a rămas până în epoca Renașterii cartea fundamentală în domeniul astronomiei. Al – Battani a determinat cu mare precizie durata astronomică a anotimpurilor, adevărata mișcare a soarelui. A rectificat cunoștințele privind mai multe mișcări ale lunii și ale planetelor, Observațiile sale asupra eclipselor lunare și solare i-au servit în secolul al XVIII-lea astronomilor europeni.

În lumea islamică, astronomia era considerată drept cea mai nobilă și importantă știință, pentru că era legată de nevoile cultului, ale astrologiei, agriculturii și navigației. Suveranii arabi au construit mari observatoare astronomice, dotate și deservite de un personal specializat. Astronomia a fost domeniul în care arabii au făcut cele mai mari progrese.⁶¹

Geografii arabi au făcut cunoscute europenilor adevăratele dimensiuni ale Mediteranei, au stabilit hărți în care figurau, ami mult sau mai puțin exact, contururile Europei, Asiei și a unei părți a Africii, rectificând unele erori ale geografilor greci din antichitate. Marile călătorii ale geografilor și naturaliștilor musulmani au determinat numeroase observații asupra florei și faunei de pe trei continente, îmbogățind astfel domeniile zoologiei și ale botanicii. O importantă operă geografică a realizat Al – Kindi(sec. IX), **Descrierea regiunilor nelocuite ale pământului**.⁶² Al – Biruni este autorul **Cronologiei vechilor popoare** și al **Descrierii Indiei**, cea mai valoroasă și științifică prezentare din Evul Mediu a geografiei fizice, filosofiei, științei, religiei și obiceiurilor populației din India, pe care autorul a cunoscut-o în urma șederii sale în această țară. Relatățile obiective ale acestor călători au reprezentat o sursă prețioasă pentru studiul diferitelor societăți și popoare, uzutilizată în lucrările arabe de istorie, sociologie și antropologie.⁶³

Contribuția cea mai importantă a arabilor la istoria științelor se înscrie în domeniul **medicinii**, în care autoritatea și influența lor asupra medicinei europene s-a prelungit până în

⁵⁸ *Ibidem*, p. 297.

⁵⁹ Andre Clot, *op. cit.*, p. 264-270.

⁶⁰ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 298.

⁶¹ *Ibidem*, p. 299-300.

⁶² *Ibidem*, p. 302.

⁶³ *Ibidem*, p. 303.

secolul al XVII-lea. Prestigiul medicinei arabe rezulta și din strânsa ei legătură cu alte științe și cu filosofia, ceea ce făcea din medic un „**hakim**”, un înțelept. Medicul arab era o persoană cultivată și înzestrată cu deosebite calități morale. Pentru medicul arab, elementul esențial în reprezenta individualitatea bolnavului, pe care medicul îl examina cu atenție, fără să aplice un tratament stereotip. Individualizând tratamentul, medicația prescrisă trebuia administrată cu măsură. Cantitatea medicamentelor și concentrația lor trebuia să fie în funcție de rezistența sau debilitatea organului sau organismului în ansamblu al bolnavului. Medicina arabă acorda o atenție deosebită acțiunii de prevenire a bolilor. Rolul primordial într-o cură medicală îl juca dieta. Dar cunoștințele de anatomie și de fiziologie ale medicilor arabi erau reduse și imprecise. Disecția era interzisă deși unii medici arabi o practicau pe ascuns. Medicul stabilea diagnosticul după simptomele exterioare ale bolii și după considerațiile stabilite de Hippocrat privind umorile.⁶⁴

O contribuție originală la studiul anatomiei umane a fost realizată de Ibn an-Nafis (circa 1210-1288), care a descoperit circulația pulmonară, iar pe baza observației directe, a oferit o descriere a vaselor sanguine care duc sau vin de la plămâni.⁶⁵ Oftalmologia este domeniul în care medicii arabi aveau o vastă experiență (bolile de ochi fiind răspândite în Orient), realizând frecvent operații de deplasare sau de extracție ale cataractei. Chirurgii arabi practicau – cu 7 secole înaintea europenilor- anestezia totală (folosind suc de hașiș, măzăriche și măselariță).⁶⁶

V. RENAȘTEREA (SEC. XIV-XVI)

---

⁶⁴ *Ibidem*, p. 304-305.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 305-306.

⁶⁶ Andre Clot, *op. cit.*, p. 266-267.

Renașterea este prin excelență un **fenomen european**. Există o multitudine de definiții care încearcă să caracterizeze, să explice epoca Renașterii. Fără îndoială, Renașterea este un fenomen complex, în esență rezultatul întâlnirii dintre valorile antichității clasice și creativitatea poporului italian. Pentru istoricul francez Jean Delumeau, **Renașterea înseamnă promovarea Occidentului** în vremea în care civilizația europeană a depășit în mod decisiv civilizațiile paralele: China, Japonia, India, civilizația arabă, africană, America precolumbiană. Umanismul este un termen complementar pentru Renaștere și desemnează concepția optimistă despre om ca măsură a tuturor lucrurilor, încrederea în valorile umane și posibilitatea de perfecționare, de desăvârșire a ființei umane. Umanismul înglobează preocuparea pentru toate problemele omului, de unde rezultă **antropocentrismul Renașterii**, primatul rațiunii, al spiritului critic și experienței față de autoritate și biserică. În Renaștere se dezvoltă o **cultură laică** și e cultivată personalitatea umană sub toate aspectele, individualismul înlocuind ierarhia socială a valorilor cu cea culturală.⁶⁷

Renașterea revoluționează pictura și toate artele plastice, însă sensurile și efectele ei se extind mult dincolo de granițele esteticului. Dacă pictorii, inginerii, sculptorii și arhitecții Renașterii au un motiv comun, atunci acesta este o stăpânire tot mai mare a naturii și a legilor Universului. Cunoștințele lor duc la o nouă înțelegere a poziției omului în lume și marchează începutul sfârșitului concepției medievale ierahice asupra lumii.

Criteriul nașterii pe care se sprijineau privilegiile feudale este înlocuit cu cel al **meritului**. Înțelepciunea devine criteriul principal de valoare al oamenilor. Criteriul valorii oamenilor nu mai rezidă în naștere, ci în meritul personal al acestora. Sistemul educației umaniste tindea spre formarea omului util societății prin „*studia humanitatis*”. Idealul omului renascentist **este viața activă**, nu cea contemplativă a călugărilor cufundați în meditații. În Renaștere este prețuit **omul întreprinzător**, inteligent, calculat, echilibrat, fiind timpul capitalismului în formare. În această perioadă este apreciat omul de afaceri, inventatorul, navigatorul sau descoperitorul, principele sau condotierul, figuri și tipuri reprezentative ale Renașterii.⁶⁸

Renașterea apare în Italia, la începutul sec. al XIV –lea, într-un context favorabil, din mai multe motive. În primul rând, datorită dezvoltării economice a orașelor italiene unde au apărut numeroși mecena, care și-au permis să sponsorizeze opere de artă. În principal, este vorba de orașul Florența, unde familia Medici a susținut construcția de monumente și opere de artă. În al doilea rând, datorită faptului că în Italia s-au păstrat cele mai multe monumente (de exemplu foruri, apeducte, temple, cetăți etc.) și opere de artă (statui ecvestre, picturi, mozaicuri etc.) din antichitate, care au constituit o sursă de inspirație pentru artiștii renascentiști.⁶⁹

Periodizarea Renașterii

Istoricul francez Jean Delumeau plasează Renașterea între sec. XIV-XVI, mai exact între anii 1320-1620. **Renașterea timpurie** apare și se manifestă în Italia în sec. al XIV-lea, pentru ca în veacurile XV-XVI Renașterea se difuzează, se extinde și în Franța, Germania, Țările de Jos, Anglia și, într-o formă mai slabă în Ungaria, Polonia și Țările Române.⁷⁰

Ipostazele Umanismului

Umanismul cunoaște mai multe ipostaze, dintre care cele mai importante sunt următoarele:

Umanismul civic apare în jurul anului 1400 la Florența, răspândindu-se ulterior și în alte orașe italiene precum Genova, Veneția, Milano și înseamnă în esență implicarea activă a

⁶⁷ Jean Delumeau, *Civilizația Renașterii*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1995, p. 9-16.

⁶⁸ Eugenio Garin (coord.), *Omul Renașterii*, Editura Polirom, Iași, 2000, passim.

⁶⁹ Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, Editura Științifică, București, 1968, p. 27-35.

⁷⁰ Jean Delumeau, *op. cit.*, p. 18-39.

cetățenilor în viața politică a cetății. Ideile umanismului civic sunt susținute de Giordano Bruni sau Leon Baptista Alberti. Umanismul civic era menit să formeze cetățeni capabili a servi cu pricepere și devotament interesele burgheziei și ale republicii florentine. Scopul umanismului civic era să formeze cetățeni întreprinzători și activi, adepți ai libertăților cetățenești. În opoziție cu idealul medieval al nobleței de naștere, idealul social-moral renescentist este exprimat prin termenul italian de *virtu*, care implică un complex de calități: inteligență, spirit întreprinzător, chibzuință, stăpânire de sine și bărbăție. Un apropiat al lui Lorenzo Magnificul considera că *virtu* „numai ea singură face pe oameni nobili”.

Oglindind felul de viață și mentalitatea burgheziei florentine de la mijlocul secolului al XV-lea, Leon Battista Alberti îndemna la folosirea rațională a timpului și la buna organizare a muncii. Calitățile omului Renașterii erau concepute a fi strâns legate de activitatea depusă în slujba **binelui public**.⁷¹

Umanismul critic și erudit este aplicat filologiei, istoriei, filosofiei și literaturii. Umanismul critic și erudit s-a manifestat prin redeschiderea interesului pentru cultura antică, pentru cercetarea manuscriselor, a operelor antichității. Cultura antică, cu caracter laic și bazată pe rațiune, a constituit pentru umaniști un model și îndeosebi o călăuză, care a dat impuls activității culturale în variate domenii: filologie, literatură, istorie, filosofie, științele naturii, artă. Interesul umaniștilor s-a îndreptat nu numai asupra creației antice în limba latină, ci și asupra culturii antice în limbile greacă și ebraică, realizându-se astfel o cunoaștere de ansamblu a creației culturale antice.

Reprezentanții Umanismului, neobosiți cercetători, colecționari de manuscrise și restauratori, se remarcă prin nivelul lor intelectual, prin credința în superioritatea gândirii, a rațiunii. Spiritul scolastic, care pleca de la dogmele stabilite odată pentru totdeauna, este tot mai mult înlocuit cu discuțiile libere, dialoguri, cu spiritul critic, cu gândirea liberă.⁷²

Umanismul critic se referă la dezvoltarea în Renaștere a criticii de text, la stabilirea regulilor pentru analizarea unei opere istorice, filologice sau teologice. Cu ajutorul criticii de text, umaniștii au reconstituit textul operelor originale ale scriitorilor antici Platon, Aristotel, Titus Livius, Tacitus, Suetonius etc., fiind înlăturate interpolările prin compararea manuscriselor și analiza lor riguroasă. Se dezvoltă filologia latină, greacă și ebraică. Unul dintre cei mai importanți erudiți a fost Erasmus din Rotterdam, care a realizat o nouă traducere a **Noului Testament** în limba latină și astfel s-a văzut că o serie de dogme susținute de papalitate, nu își găseau justificări în **Biblie**, ca de exemplu doctrina Purgatoriului.

În Italia sec. XV, Lorenzo Valla a luat în dezbateră așa numita donație a lui Constantin cel Mare, pe care se întemeia autoritatea și domeniile papale în Italia centrală. Lorenzo Valla, pe baza criticii filologice a demonstrat că donația lui Constantin cel Mare este un fals alcătuit în secolul al VIII-lea de către oamenii din anturajul papei, clerici, pentru că latina folosită în document nu este din sec. IV, ci aparține epocii lui Carol cel Mare, adică sfârșitul sec. VIII. Acesta a făcut adnotări pe textul Vulgatei lui Ieronim. Lorenzo Valla a întocmit și un lexicon **Despre expresiile elegante ale limbii latine**, care a constituit un instrument de lucru extrem de necesar pentru aceia care doreau să învețe să scrie în latinește corect și elegant.⁷³

Studiul limbii elene a fost facilitat de venirea unor cărturari bizantini emigranți în Italia, care au predat limba greacă și au întocmit dicționare și gramatici pentru învățarea ei. Astfel, în prima jumătate a secolului al XV-lea, au predat limba greacă Manuel Chrysoloras și Gemistos Plethon la Florența, Gheorghe Trapezuntis la Veneția, Florența și Roma, Theodor Gaza la Ferrara. Unii cărturari bizantini emigrați au adus manuscrise grecești sau au sprijinit studiile elenice, ca fostul arhiepiscop de Niceea, trecut la catolicism, cunoscut sub numele de

⁷¹ Andrei Oțetea, *op.cit.*, p. 192-203.

⁷² *Ibidem*, p. 212-221.

⁷³ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, vol. IV, Editura Științifică, București, 1995, p. 472-478.

cardinalul Bessarion. Principalele centre de studii elenice din Italia au fost Florența, în secolul al XV-lea și Veneția, în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

În primele decenii ale secolului al XVI-lea, figura dominantă a umanismului erudit european a fost **Desideriu Erasm de Rotterdam (circa 1467-1536)**. Umanist distins, excelent cunoscător al culturii clasice și al limbilor latină și greacă, Erasm a publicat mai multe ediții mereu amplificate ale culegerii sale de maxime antice, **Adagii** (1500-1508), o ediție critică a **Noului Testament** (1516), cu textul grecesc însoțit de o nouă traducere latină, sensibil diferită de cea a **Vulgatei**, precum și a unei lucrări în care satirizează moravurile preoților și călugărilor catolici din vremea sa, ierarhia catolică în frunte cu papa, viciile și slăbiciunile omenești, **Elogiul nebuniei**.⁷⁴

În Anglia, studiile clasice, bazate pe erudiția filologică latină, greacă și ebraică, au făcut progrese la universitățile din Oxford și Cambridge, în primul deceniu al secolului al XVI-lea. Critica filologică a fost aplicată și textelor religioase, activitate în care s-au remarcat „reformatorii de la Oxford”, în frunte cu John Colet.

Prin manifestările sale, Umanismul critic a pregătit terenul pentru Reforma protestantă.

Renașterea economică. Apariția capitalismului

În evul mediu, economia era naturală, autarhică, fiind una de subzistență, de consum, iar comerțul ocupa un loc minor deoarece seniorul nu cumpăra decât mirodenii și produse de lux, în rest toate erau confecționate de meșteșugarii de pe domeniu. Biserica catolică nu admitea dobânda și profitul. În Renaștere apar însă inovații în viața economică care vor duce la geneza capitalismului:

Apariția **manufacturilor** în Florența, Genova, Veneția și în Țările de Jos, ulterior și în Anglia, care sunt germenii capitalismului. Manufacturile apar în sec. al XIV-lea, fiind de două tipuri: centralizate sau dispersate (în industria textilă). Elementul esențial este **diviziunea muncii**, fiecare lucrător executând doar o anumită operație în cadrul procesului de producție. Apariția **muncii salariate** în cadrul manufacturilor este un stimulent puternic pentru creșterea producției, în funcție de numărul produselor efectuate. Toată producția manufacturilor era destinată vânzării, comerțului, pentru a obține **profitul**. În cadrul manufacturilor, centralizarea procesului de producție se derula în clădiri și cu mijloace aparținând întreprinzătorilor: negustori, patroni, bancheri dar și statului (de exemplu în Franța). Existau manufacturi în minerit, construcții navale, textile (pentru producerea postavului în Țările de Jos și Anglia), erau manufacturi la Gand, Bruges, Anvers, renumite pentru stofele produse. În Franța au apărut **manufacturile regale** în sec. XVI care produceau porțelanuri, tapițerii, goblenuri, covoare. În felul acesta se acumulează capitalul (surplusul de bani), care la rândul lui este investit pentru a aduce profit.⁷⁵

Apariția **băncilor**. Băncile sunt instituții financiare care acordă capital investitorilor care vor să deschidă o afacere. La origine, cuvântul „banco” este italian. A desemnat, la început, banca acelor care schimbau, instalați într-un loc public, schimbau manual, diversele monede europene. Pe masa lor țineau un registru pentru a-și transcrie operațiunile, iar la îndemână o pungă. Apariția băncilor ca instituții de credit se produce în Italia în sec. al XIII-lea, la Veneția și Florența. Cei care cântăreau și schimbau monedele au căpătat obiceiul de a primi depunerile clienților lor spre a le fructifica; ei acordau de asemenea împrumuturi.

De aici înainte, viramentul dintr-un cont într-altul printr-o mișcare contabilă a devenit practică obișnuită. Era suficient ordinul unui client și acordul partenerului său pentru ca amândoi să figureze în contul aceleiași bănci. Într-o epocă în care moneda metalică era relativ rară, insuficientă în raport cu nevoile economiei și comerțului, viramentul bancar s-a bucurat de o rapidă trecere și a înviorat activitatea economică. La început, ordinul de virament dat de

⁷⁴ *Ibidem*, 146-148.

⁷⁵ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 43-48.

client era exclusiv oral, bancherul trebuind să îl noteze de îndată în scripte. Dar arhivele toscane demonstrează existența cecului în Italia încă de la sfârșitul veacului al XIV-lea. Dat fiind că nu se mărgineau numai să transfere sume dintr-un cont într-altul și foloseau în comerț și banii care le erau încredințați, bancherii erau pândiți de riscuri și adesea dădeau faliment.

Împrumuturile acordate de bănci prevăd și dobânzi, care uneori pot fi chiar oneroase. În sec. XV-XVI sunt faimoase băncile Strozzi, Frescobaldi, Medici (Italia), banca Fugger din Augsburg (Germania). Pentru a nu fi surprinse deloc de mutațiile monetare bruște, marile firme bancare se străduiau să plaseze în consiliile suveranilor reprezentanți care le informau despre intențiile autorităților. Astfel, Tommaso Portinari, director al filialei Medici din Bruges, a fost un consilier consultat de Carol Temerarul. În cazul unui eveniment neașteptat susceptibil de răsunet pe piața schimburilor, nu uitau să-și avertizeze corespondenții prin curieri speciali. Dat fiind că în mai multe locuri din Europa existau încă din secolul al XV-lea piețe de schimburi organizate în mod regulat, negustorii – bancheri căpătaseră obiceiul să indice în subsolul scrisorilor pe care le adresau corespondenților lor cursurile de schimb. În acest mod, necesitățile băncii și ale comerțului nu au contribuit mai puțin decât exigențele politicii la crearea, în zorii vremurilor moderne, de servicii poștale regulate.⁷⁶

Băncile Bardi și Peruzzi din Italia au falimentat fiindcă i-au împrumutat regelui Eduard al III-lea al Angliei sume enorme pe care nu au putut să le recupereze niciodată, deoarece înfrângerile suferite de englezi în războiul de 100 de ani l-au determinat pe rege să nu mai plătească creditele acordate de băncile italiene. Și banca familiei Medici din Florența a suferit mari pierderi financiare pentru că i-au împrumutat pe Eduard al IV-lea și Carol Temerarul, monahi cu finanțele dezorganizate, în plus Carol Temerarul dispărând prematur în 1477.

Bursele de mărfuri s-au creat în Renaștere pentru înlesnirea tranzacțiilor comerciale cu volum și valoare mare; în unele centre ale comerțului internațional au fost înființate burse, unde anumite mărfuri - cereale, vinuri, postavuri, mirodenii erau negociate pe bază de **mostre**, încheindu-se și variate operații bănești în legătură cu desfășurarea activității comerciale și bancare, cum erau bursele de la Anvers, Amsterdam, Lisabona sau Londra.⁷⁷

Formarea tehnicii comerciale

În secolele XIII- XIV, se dezvoltă **contabilitatea în partidă dublă**: credit și debit. Bancherii italieni sunt primii care încep să împartă conturile în debite și credite. Contabilitatea în partidă dublă consta în a opera mereu pentru a înregistra o tranzacție comercială, cu două înregistrări egale și de sens contrar: debit și credit. Sistemul a apărut la Veneția și s-a răspândit rapid în toată Italia și în factoriile italiene comerciale din străinătate. Dezvoltarea capitalismului determină constituirea unor puternice companii comerciale. În sec. XIV, pentru formarea negustorilor, Florența și Veneția au întemeiat școli comerciale iar negustorii italieni au abandonat cifrele romane în favoarea celor arabe, mult mai simple și mai ușor de mânuit. Contabilitatea în partidă dublă a fost o invenție capitală în tehnica afacerilor din Renaștere.⁷⁸

Într-o perioadă în care creditul era puțin dezvoltat, ca în evul mediu clasic, câtă vreme cercul corespondenților săi era limitat, un om de afaceri se putea mulțumi cu o contabilitate simplă. Dar înmulțirea tranzacțiilor și dezvoltarea creditului au provocat inflație de scripte și necesitatea de a specializa personal în domeniul contabilității. De acum înainte, fiecare operațiune necesita două înregistrări egale și semne contrare, care se treceau în două catastife diferite, una în contul terților și alta în contul de casă. Un cont suplimentar, cel de „profituri și pierderi”, a permis să se măsoare variabile într-un patrimoniu în funcție de operațiunile trecute în alte evidente. După registrul pe care îl consulta, omul de afaceri din Renaștere putea cunoaște nemijlocit în orice moment situația registrului contabil de casă, punctul în care au

⁷⁶ Jean Delumeau, *op. cit.*, p. 236-238.

⁷⁷ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 103-106.

⁷⁸ Jean Delumeau, *op. cit.*, p. 243-248.

ajuns tranzacțiile cu partenerul cutare sau cutare, sau cu referire la orice produs, precum și valoarea globală a profitului sau pierderilor. Registrele Massari din Genova, date din 1340, reprezintă primul exemplu cunoscut al noii tehnici. Descoperirea tiparului a facilitat răspândirea contabilității în partidă dublă.

În sec. XIII apare **cambia (scrisoarea de schimb)**, care a facilitat foarte mult comerțul internațional. Cambia sau polița este o scrisoare prin care o persoană invită altă persoană, domiciliată în alt loc, să plătească unei terțe persoane o anumită sumă de bani, iar o a patra persoană garantează plata prin semnătura sa. În sec. XIV – XV se formează dreptul comercial modern, apare spiritul capitalist și o nouă mentalitate burgheză având ca mobil setea de câștig sau profituri, aceasta însemnând renașterea economică.⁷⁹

O nouă concepție economică: mercantilismul

În Renaștere pare o nouă concepție economică, total diferită față de evul mediu clasic-mercantilismul- conform căruia, bogăția unui stat constă cu precădere în **bani și cantitatea de metal prețios**. Politica de stat trebuie astfel orientată încât să aducă tezaurului public cantități cât mai mari din aceste valori. Mijlocul cel mai eficient în acest sens era încurajarea exporturilor și o balanță comercială activă. De aici preocuparea pentru dezvoltarea căilor de comunicații, a flotei comerciale, a ocupării de colonii și a exploatării resurselor acestora. Mercantilismul a fost elaborat și aplicat în perioada „capitalismului comercial” (sec. XVI – XVII). O axiomă a mercantilismului afirma că activitatea comercială este producătoare de bogăție. Mercantilismul a contribuit la dezvoltarea economică a societății europene, a pieții internaționale, dar a pus accentul pe autarhia (autonomia comercială) statelor, ceea ce a generat concurență și conflicte. După epoca războaielor dinastice, mercantilismul a adus după sine era războaielor comerciale. Mercantilismul a reprezentat prima expresie a implicării statului în viața economică, a dirijării de către el, până la un punct, a proceselor economice.⁸⁰

Etica economică în Renaștere: Calvin

În Renaștere apare și o **etică economică**, în mediul protestant. Efectul cel mai semnificativ pe care l-au avut Calvin și calvinistii a fost acela asupra atitudinii față de economie și față de activitatea economică. Acest punct de vedere este asociat în special cu numele lui **Max Weber**, care a fost profesor de științe sociale la mai multe universități germane, la începutul sec. XX. El și-a dezvoltat teza potrivit căreia dezvoltarea capitalismului datorează foarte mult calvinismului, în celebra carte **Etica protestantă și spiritul capitalismului**. Teza sa se sprijină pe afirmația că multe aspecte care diferențiază capitalismul de alte sisteme economice pot fi categoric legate de protestantism și, în particular, de calvinism.

Max Weber s-a referit la preceptele calvinismului din sec. XVII care demonstrează clar că promovarea valorii adăugate (a valorii mereu crescânde a bogăției) nu numai că era oportună, dar era o datorie a „aleșilor” lui Dumnezeu. A evidențiat, de asemenea, ascetismul (autodisciplinare severă care exclude plăcerile personale) care era o caracteristică a celor mai mulți calvinști și a dedus că acesta a încurajat lupta necurmată pentru sporirea bogăției ca un scop în sine.⁸¹

Omul nu poate ști dinainte dacă este dintre cei aleși sau dintre damnați. Cum însă nu poate trăi cu această veșnică îndoială, va încerca să-și confirme elecțiunea pornind de la citirea unor semne exterioare. Unul dintre cele mai vizibile semne exterioare este chiar succesul sau eșecul – social sau financiar.

Oamenii ajung să măsoare apropierea de Dumnezeu pornind de la succesele vieții de aici; iar cum munca este valorizată pozitiv, îmbogățirea prin muncă ajunge să fie considerată un semn al alegerii divine. Alternativ, eșecul, marginalizarea, ghinionul, sunt asociate tot

⁷⁹ *Ibidem*, p. 239-242.

⁸⁰ Camil Mureșan, *Momente din istoria Europei*, Cluj – Napoca, 1996, p. 121-123.

⁸¹ Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 11-63.

atâtor semne prin care ni se arată că nu suntem aleși de către un Dumnezeu drept și extrem de sever.

Pentru un calvinist sincer exista o legătură intrinsecă între predestinare și succesul în afaceri. Semnul că cineva este predestinat pentru mântuire era, în mediul calvinist, succesul în viața economică. Această mentalitate protestantă a încurajat inițiativa privată, inițiativa individuală, capitalistă, mai ales în Olanda în sec. al XVII-lea.⁸²

Calvin afirmă că nu știm decât că o parte din oameni va fi mântuită, iar cealaltă va rămâne damnată. A considera că un merit sau o vină omenească ar contribui la acest destin ar însemna că hotărârile absolut libere ale lui Dumnezeu, care stau neclintite în eternitate, ar putea fi privite ca transformabile prin acțiunea umană, ceea ce constituie o idee imposibilă. Dat fiind că hotărârile sunt neclintite, grația divină nu poate fi pierdută de cei cărora li se adresează și nici nu poate fi atinsă de cei cărora le-a refuzat-o.

Universul este predestinat să servească numai preamării lui Dumnezeu. Dar Dumnezeu dorește munca socială a creștinului, căci El vrea ca întocmirea socială a vieții să fie potrivită poruncilor Sale. Munca socială a calvinismului în lumea aceasta este numai munca „**in majorem Dei gloriam**”. De aceea, același caracter îl poartă și munca profesională în slujba vieții pământești a colectivității. Problema decisivă este cum a fost suportată această doctrină a predestinării într-o vreme în care lumea de dincolo nu era numai importantă, dar în multe privințe și mai sigură decât toate interesele vieții pământești. Pentru fiecare credincios calvin în parte se ridicau în orice moment întrebările care împingeau în planul al doilea toate celelalte interese: Sunt eu oare cel ales? Și cum aş putea fi sigur că sunt?

În viața pământească cei aleși nu se deosebesc în exterior cu nimic de ceiamnați și chiar și toate experiențele subiective ale celor aleși sunt posibile și la ceiamnați, cu singura excepție a încrederii întemeiate pe credință și care persistă finaliter. În toate cazurile în care s-a menținut doctrina predestinării, a fost prezentă întrebarea dacă există semne sigure după care s-ar putea recunoaște apartenența la categoria celor aleși. Omul nu poate ști dinainte dacă este dintre cei aleși sau dintre ceiamnați. Cum însă nu poate trăi cu această veșnică îndoială, va încerca să-și confirme elecțiunea pornind de la citirea unor **semne exterioare**. Unul dintre cele mai vizibile semne exterioare este chiar **succesul sau eșecul** – social sau financiar.⁸³

În cursul dezvoltării sale, calvinismul a adăugat ceva pozitiv: ideea necesității de a confirma credința în viața profesională laică. Prin ancorarea eticii sale în doctrina predestinării, în locul aristocrației spirituale a călugărilor din afara și de deasupra lumii, calvinismul a introdus în lume o aristocrație spirituală a sfinților predestinați de Dumnezeu din eternitate, o aristocrație care este despărțită de restul omenirii damnate pentru eternitate printr-o prăpastie în principiu de netrecut.

Puritanul calvinist urmărea comportamentul lui Dumnezeu la fel ca pe al său, văzând mâna Acestuia în toate evenimentele vieții, bune sau rele. Sfințirea vieții putea astfel să adopte aproape caracterul unei afaceri. În viziunea calvinismului, bogăția nu este un păcat. Sunt reprobabile din punct de vedere etic lenevia și poftele trupești și, mai ales, abaterea de la aspirația spre viața sfântă. Nu tihna și desfătăările, ci numai acțiunea servește, potrivit voinței clar revelate a lui Dumnezeu, la sporirea gloriei Sale.⁸⁴

Ca atare, **pierderea de timp** este **cel mai mare păcat**. Durata vieții este infinit de mică și de prețioasă pentru ca ea să „stabilească” vocația proprie. Pierderea de timp prin petreceri, trâncăneli, lux, chiar și somnul prelungit, peste cel necesar menținerii sănătății (6 până la maximum 8 ore), sunt absolut condamnabile din punct de vedere moral. Timpul este infinit de prețios, căci fiecare oră pierdută diminuează lucrul în slujba gloriei lui Dumnezeu. De aceea și contemplarea pasivă este lipsită de valoare sau chiar condamnabilă, cel puțin

⁸² *Ibidem*, p. 63-71.

⁸³ *Ibidem*, p. 76-78.

⁸⁴ Keith Randell, *Jean Calvin și Reforma târzie*, Editura All, București, 1996, p. 74-76.

atunci când are loc în dauna muncii profesionale. **Munca este mijlocul ascetic verificat**, ea fiind apreciată ca atare de Biserica Occidentului, în opoziție categorică nu numai față de Orient, ci și față de toate regulile monahale din întreaga lume, din timpuri străvechi.⁸⁵

Munca este mijlocul specific de prevenire împotriva tuturor ispitelor. **Asceza sexuală puritană** se deosebește de cea monahală numai ca nuanță, nu ca principiu, iar prin faptul că include și viața matrimonială are consecințe mai mari decât prima. Împotriva tentațiilor sexuale, etica calvinistă prescrie, pe lângă o dietă severă, alimentație vegetariană și băi reci și preceptul: „muncește din greu în profesia ta”. Dar dincolo de toate acestea, munca este în primul rând, un scop în sine al vieții, o poruncă dată de Dumnezeu. Absența dorinței de a munci este un **simptom al absenței stării de grație**. Nici cel bogat nu trebuie să mănânce fără să muncească, deoarece, chiar dacă nu este nevoit să muncească pentru satisfacerea nevoilor sale, rămâne totuși porunca lui Dumnezeu, pe care trebuie să o respecte, la fel ca și cel sărac.⁸⁶

Potrivit schemei puritane interpretate pragmatic, scopul providențial al împărțirii pe profesii se recunoaște după roadele ei. Dumnezeu nu cere muncă în sine, ci o **muncă profesională rațională**. Ideea puritană de profesie pune accentul pe caracterul metodic al **ascezei profesionale**. Nici schimbarea profesiei nu este privită ca reprobabilă în sine, dacă nu este făcută cu frivolitate, ci pentru a îmbrățișa o profesie mai plăcută lui Dumnezeu, adică mai utilă societății. Utilitatea unei profesii și faptul de a fi plăcută lui Dumnezeu se apreciază în primul rând după criteriile morale și apoi după acelea ale importanței bunurilor produse pentru „comunitate” dar urmează și un al treilea criteriu, firește cel mai important din punct de vedere practic: profitabilitatea din punct de vedere al economiei private.

Bogăția este dăunătoare numai atunci când devine un **scop în sine**.

Cel mai renumit adept al ideilor lui Max Weber în Marea Britanie a fost R. H. Tawney, la mijlocul sec. XX. Ideile sale au fost publicate în cartea **Religia și ascensiunea capitalismului**. Tawney susținea în general ideile lui Weber, dar remarca că spiritul capitalismului se înrudește cu protestantismul ca un întreg și nu doar cu calvinismul. Teza de bază a lui Tawney era că ideile economice specifice feudalismului au fost treptat înlocuite de capitalism în mare parte datorită Reformei protestante. El a observat că zonele din Europa în care capitalismul a apărut mai timpuriu și cu mai multă forță coincid în mare măsură cu țările în care a avut o mare influență protestantismul. Tawney este de părere că adepții calvinismului, din sec. al XVI –lea până în sec. al XIX-lea, au fost dispuși să muncească mai mult și au dovedit mai multă inițiativă decât membrii oricăror alte grupări religioase. Deoarece calvinismul se caracterizează prin acceptarea unei discipline stricte și prin preponderența acțiunii în fața contemplației.⁸⁷

Calvinismul era împotriva satisfacerii plăcerii personale, ceea ce însemna mai mult timp și mai multă energie disponibile pentru activitatea productivă. Chiar și cei mai tineri erau învățați că „diavolul își face de lucru acolo unde își face culcuș lenea”. Una dintre cele mai răspândite convingeri era aceea potrivit căreia să muncești din greu este o virtute, iar să fii leneș este un păcat. Succesul obținut prin muncă este un semn de la Dumnezeu că cel care se bucură de el se numără printre aleșii Lui.

Mulți calviniști, mai ales membri ai breslelor, meșteșugari și antreprenori, s-au luptat din greu pentru a se bucura de succes, în parte pentru a-și întări convingerea că se află printre aleși. Pe la jumătatea sec. al XVII –lea, cele mai multe grupări calvine au **echivalat succesul cu bogăția lumească**. A deveni bogat prin propriile eforturi era socotit drept cea mai sigură

⁸⁵ Max Weber, *op. cit.*, p. 43-45.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 79-82.

⁸⁷ Apud Keith Randell, *op. cit.*, p. 76-78.

dovadă că te așteaptă mântuirea. Acumularea de bani a devenit de aceea o activitate onorabilă.⁸⁸

În timpul evului mediu, biserica catolică considera că este un păcat să obții profituri împrumutând bani altora. Dobânda era considerată un păcat capital. A împrumuta bani era cel mai adesea lăsat în contul evreilor, acoperiți de oprobriu. În antiteză cu teologi medievali, Calvin a fost dispus să accepte un mod de abordare mai flexibil al creșterii dobânzilor la împrumuturi și nu era de acord cu ideea că sporirea averii personale este un păcat. Această nouă etică economică a favorizat decisiv răspândirea capitalismului în Europa Occidentală.

Renașterea științifică și tehnică

Știința a devenit, din epoca Renașterii, o cunoaștere în permanentă înnoire și îmbogățire, pe bază de rațiune, observație, calcul și experiență. Totodată, cunoștințele științifice au început să aibă o tot mai mare aplicabilitate în practică, în viața cotidiană.

O invenție în orașul Mainz din Germania, care a revoluționat lumea, realizată de către Gutenberg, în jurul anului 1450, este **tiparul cu litere mobile**, care a permis apariția cărții tipărite. Datorită cunoștințelor sale tehnice, Gutenberg a proiectat un procedeu prin care, dintr-un aliaj de plumb, staniu, antimoniu și bismut, cu ajutorul unei turnătorii manuale construite de el, se puteau produce în fiecare oră peste 100 de matrițe de metal identice, refolosibile. În 1437, Gutenberg a comandat prima presă tipografică, realizată de strungarul din Mainz, Konrad Sasbach. Începând cu anul 1444, Gutenberg a putut să imprime hârtia pe ambele părți cu cerneală neagră de tipar îmbunătățită, iar aproximativ 1 an mai târziu, prima sa unealtă manuală de turnat lucra pentru turmarea în serie a literelor, la fiecare oră fiind produse peste 100 de litere. Între anii 1450-1455, Gutenberg a tipărit la Mainz Biblia, având 1282 pagini, cu 42 de rânduri scrise pe pagină, realizare tehnică remarcabilă în epocă. Inventarea tiparului a determinat ieftinirea cărților, producerea lor în serie, cartea devenind accesibilă maselor astfel că devine un instrument de cultură.⁸⁹

Literatura

Umaniștii au acordat o atenție deosebită, atât conținutului cât și formei de exprimare, stilului. În creația literară își găsesc loc dragostea pentru natură, patrie, prețuirea omului.

În sec. XIV în Italia scriitorii abandonează limba latină în favoarea limbii italiene populare. În secolul al XIV-lea, **Francesco Petrarca (1304-1474)** a compus numeroase poezii, multe dintre ele dedicate iubitei lui Laura, răpusă de ciumă. Preocuparea pentru antichitate se reflectă la Petrarca în studierea sistematică atât a culturii antice latine cât și a celei elene, în colecționarea manuscriselor unor opere clasice precum și în scrierea unor opere în limba latină cu subiect din antichitatea romană, ca poemul Africa, în care narează al doilea război punic sau lucrarea **Despre bărbați iluștri**, care cuprinde biografiile unor personalități romane. Poeziile sale, scrise în dialectul toscan și adunate într-o culegere intitulată **Canțonierul sau Rime risipite**, sunt închinată iubirii, oglindind o preocupare deosebită pentru analiza sentimentelor omenești, Petrarca fiind considerat primul poet liric modern.⁹⁰

Giovanni Boccaccio (1313-1375) a fost fiul unui negustor din Toscana și a avut o copilărie nefericită în Florența. Tatăl său nu avea simpatie pentru înclinațiile sale literare și l-a trimis, nu mai târziu de 1328, în Napoli să învețe afaceri, probabil într-un biroul al familiei Bardi. În acest mediu, Boccaccio a intrat în contact cu aristocrația lumii comerciale. A studiat dreptul canonic și i-a cunoscut pe oamenii de litere ai curții din Napoli și pe prietenii și admiratorii lui Petrarca, prin intermediul cărora s-a familiarizat cu opera acestuia. În anul 1340, Boccaccio a fost rechemat la Florența de tatăl său, implicat în falimentul familiei Bardi. Tânărul Boccaccio a adus cu el din Napoli o mulțime de opere literare deja încheiate. **Vânătoarea Dianei**, prima sa lucrare, este un scurt poem în versuri, fără mare valoare literară.

⁸⁸ Max Weber, *op. cit.*, p. 92-95.

⁸⁹ ****Cronica ilustrată a omenirii*, vol. 6, Editura Litera, București, 2011, p. 190-191.

⁹⁰ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 24-25, 186, 189, 203-204, 213, 216, 235-236.

Mult mai importante sunt două opere cu teme inspirate din romanele medievale în versuri: **Chinuit de iubire** (circa 1336) și **Lovit de iubire** (circa 1338), **Tezeida** (începută la Napoli și terminată în Florența, în 1340-1341). Deși temele cavalierismului și ale iubirii prezente în aceste opere erau de mult familiare cercurilor de curte, Boccaccio le-a îmbogățit cu propriile observații atente ale vieții reale și a căutat să le prezinte cu noblețe și strălucire printr-o etalare de erudiție și ornamente retoric e, pentru a face limba italiană pe care o folosea demnă de comparație cu monumentele limbii latine.⁹¹

Probabil că în anii 1348-1353 a scris **Decameronul**, în limba italiană, în cadrul căruia se exprimă bucuria de a trăi. Stilistic, este un exemplu de proză clasică italiană, influența sa asupra literaturii renascentiste în întreaga Europă fiind enormă. Decameronul începe cu fuga a 10 tineri (7 bărbați și 3 femei) din Florența lovită de ciumă în 1348. Se retrag într-o bogată și mănoasă zonă rurală, unde, în decursul a două săptămâni, fiecare membru al grupului preia pe rând autoritatea de rege sau regină asupra celorlalți, decizând în amănunt cum va fi petrecută ziua respectivă, conducându-le plimbările, conversațiile în aer liber, dansurile, cântecele și poveștile pe care le spuneau. Poveștile ocupă 10 zile din cele două săptămâni, restul zilelor fiind dedicate devoțiunii religioase sau altor activități. De aici și titlul cărții: Decameronul ("Munca de zece zile"). Povestirile ajung la un total de 100. Fiecare zi se sfârșește cu un cântec (*canzone*) de dans interpretat de câte unul din povestitori, iar aceste cântece conțin unele din cele mai splendide exemple de poezie lirică scrisă de Boccaccio. Dincolo de cele 100 de povestiri, Boccaccio are un leitmotiv, anume stilul de viață al burgheziei florentine, care combină respectul pentru convenții cu o atitudine fără prejudecări față de comportamentul personal. Decameronul înfățișează, cu un remarcabil talent narativ, tipuri umane din toate straturile societății italiene a timpului, îndeosebi din orașe (Florența în primul rând).⁹²

Rolul acestor 3 mari autori a constat în faptul că ei au alcătuit limba italiană literară, contribuind decisiv la formarea acestei limbi.

În Franța, Francois Rabelais a scris **Gargantua și Pantagruel**, o satiră acidă la adresa moravurilor clerului din sec. al XVI-lea. În Anglia elisabetană s-a remarcat cel mai mare dramaturg al tuturor timpurilor, William Shakespeare, care a fost un autodidact. În Spania, reprezentatul cel mai important al literaturii renascentiste a fost Miguel Cervantes, care a scris Don Quijote, în care este narată povestea unui cavaler nebun, rupt de realitate care luptă cu morile de vânt.⁹³

Filosofia Renașterii redeșteaptă interesul pentru antichitate, pentru studierea aprofundată a filosofiei grecești, îndeosebi a operelor lui Platon și Aristotel. Lorenzo Magnificul a organizat la Florența, la mijlocul sec. al XV-lea, o academie platoniciană, printre membrii ei numărându-se și Marsimo Ficino și Pico de la Mirandola.

Renașterea este și vremea **utopiei**. În Anglia, Thomas Morus (sec. XVI) a scris o carte intitulată **Utopia(Nicăieri)**, în care a prezentat tabloul unei societăți ideale, bazate pe proprietatea comună asupra bunurilor, pe egalitate și libertate. Utopia este o insulă imaginară, plasată în Oceanul Atlantic, dar care de fapt nu se află nicăieri, având 54 de orașe-cetăți, în frunte cu orașul capotală Amauroton. Utopienii se ocupă cu agricultura, meșteșugurile și cu alte îndeletniciri folositoare, toți fiind obligați să lucreze 6 ore pe zi. Proprietatea este comună iar „bunurile se împart între toți deopotrivă”, prin depozite și magazine de stat. Producția și repartizarea bunurilor, deplasările și problemele demografice sunt minuțios reglementate. Toți utopienii sunt liberi și egali dar pentru munci grele au sclavi recrutați dintre

⁹¹ Detalii despre Boccaccio, în ****Enciclopedia universală britanică*, vol. II, Editura Litera, București, 2010, p. 303-306.

⁹² *Ibidem*, p. 304.

⁹³ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 17, 229, 233, 237, 277, 280-281; vezi detalii la Lucien Febvre, *Religia lui Rabelais. Problema necredinței în secolul XVI*, vol. I-II, traducere, introducere și note de Horia Lazăr, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996-1998.

cei care făptuiesc delikte grave. Utopienii își aleg organe locale și un Senat, având în frunte un principe ales. Timplul liber îl consacără studiilor, exercițiilor fizice și desfătărilor morale și artistice. Deși fiecare utopian poate avea credința lui, pe insulă domnește cea mai deplină toleranță religioasă.⁹⁴

Idei asemănătoare se regăsesc și la italianul Tommaso Campanella, în lucrarea **Cetatea Soarelui**. Francis Bacon, în scrierea sa utopică, **Noua Atlantidă** (1620), a așezat insula Bensalem în Oceanul Atlantic, pe locul legendarei Atlantide. Aici trăiește o societate a cărei activitate este dirijată de o academie științifică, *Casa lui Solomon*. Este o societate transformată prin știință și tehnică și condusă de savanți.⁹⁵

Astronomia

În sec. al XVI –lea se constituie o nouă concepție despre știință: se afirmă suveranitatea rațiunii și a experienței. Însăși ideea de știință se schimbă; ea nu mai înseamnă, ca în evul mediu, o sumă de cunoștințe date o dată pentru totdeauna și transmise invariabil din generație în generație, ci cunoștințe dobândite prin observație directă a fenomenelor naturii. Faptul capital este experiența, care înlocuiește autoritatea. Galileo Galilei remarcă: „Dumnezeu a scris Universul în caractere matematice” și „Nici o cercetare umană nu se poate numi știință adevărată dacă nu trece prin demonstrațiile matematice”. Leonardo da Vinci afirma că „Universul ascunde sub aparențele sale un fel de matematică reală”, respingând toate cunoștințele care nu se întemeiază pe experiență, ca fizica scolasticilor și doctrinele lor filosofice.⁹⁶

Se dezvoltă astronomia prin intermediul lui Copernic care în 1453 a dovedit sfericitatea Pământului, rotația sa în jurul axei sale, revoluțiile planetelor în jurul soarelui. Nicolaus Copernic (1473- 1543) a abandonat teoria scolastică că Pământul este centrul Universului, A susținut teoria heliocentrică.⁹⁷ Johann Kepler, astronom german, a demonstrat că planetele se mișcă în jurul Soarelui, pe orbite eliptice și cu viteze neuniforme.⁹⁸

Giordano Bruno (1548- 1600) în lucrarea sa **Despre infinit, univers și lume** a susținut că lumea constă dintr-un număr nesfârșit de sisteme solare cuprinse într-un univers infinit. Tezele sale au fost considerate contrare doctrinei oficiale a bisericii catolice iar Giordano Bruno a fost condamnat de Inchiziție la arderea pe rug și opera sa a fost interzisă. Un astronom german, Kepler, a demonstrat că planetele se învârt în jurul soarelui, pe orbite eliptice și meuniforme. Galileo Galilei (1564-1642) era sigur că Dumnezeu a scris universul în tipare matematice. Nici o cercetare umană nu se poate numi știință adevărată, dacă nu trece prin demonstrațiile matematice. Galilei a adus noi argumente în sprijinul teoriei heliocentrice, a mișcării de rotație și revoluție a Pământului. Pentru că a susținut că Pământul se învârtește, a fost urmărit de Inchiziție și obligat să-și abjure propriile convingeri, pentru a evita moartea pe rug.⁹⁹

Metoda experimentală a fost aplicată și în domeniul **științelor medicale**. Elvețianul Paracelsus (1493-1541) a făcut din stimularea „forței vitale” a organismului principiul terapeutic fundamental: medicul trebuie să intervină în punctul în care forța vitală e slăbită. Medicul lui carol Quintul, Andre Vesale (1514 – 1564) a întemeiat anatomia umană modernă.

Progrese importante s-au realizat și în **medicină**, cunoașterea corpului uman făcându-se prin studii anatomice și prin disecția cadavrelor. Spaniolul Miguel Servente a descoperit circulația sângelui iar chirurgul francez Ambroise Pare a reușit să facă operații de amputare și

⁹⁴ Thomas Morus, *Utopia*, traducere Cristina Jinga, Best Publishing, Romania, București, 2001, p. 5-138.

⁹⁵ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 9, 14, 20, 199, 478.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 6, 17, 178, 190, 211, 387, 478.

⁹⁷ Biografia intelectuală detaliată a lui Nicolaus Copernicus, în ****Enciclopedia universală britanică*, vol. 4, Editura Litera, București, 2010, p. 214-218.

⁹⁸ ****Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 8, Editura Litera, București, 2010, p. 323.

⁹⁹ *Ibidem*, vol. 3, p. 72-74.

a practicat ligatura contra hemoragiilor. A combătut cauterizarea rănilor provocate de armele de foc.¹⁰⁰

Invențiile au nevoie de suportul unui public care exercită asupra tehnicienilor o presiune fertilă. Utilizarea crescândă a paharului de sticlă, construirea de calești, înlocuirea progresivă a cușorului cu dulapul, obișnuința de a utiliza furculițe, sunt inovații ale Renașterii care își au sorgintea în ridicarea nivelului de viață a unei civilizații care câștiga în bogăție.

În Renaștere s-a produs o veritabilă promovare a tehnicii, care devine o preocupare a principilor și a statelor din epocă. Astfel, familia Forza a făcut eforturi pentru a regulariza râul Pad și a legat Milano de lacul Como prin canalul Martesana, construit între 1457-1460. Papa Sixtus al V-lea (1585-1590) plănuia, în preajma morții sale, să instaleze în Colosseum un atelier pentru prelucrarea lânii, revelator proiect al unei mentalități noi.¹⁰¹

Consolidarea statului și creșterea autorității sale peste teritorii mai întinse decât în evul mediu clasic au funcționat în favoarea tehnicii. Guvernele au putut să organizeze mai bine spațiul pe care îl controlau și au dispus de mijloace financiare sporite pentru a finanța lucrările mari și mai ales pentru a alimenta bugetele militare tot mai consistente. Nașterea politicilor de factură tehnică a fost comandată cu evidență de dezvoltarea armelor de foc și de necesitatea de a exista apărare împotriva lor.

În secolul al XVI –lea, literatura tehnică a acordat un loc cu deosebire important metalurgiei. Prima lucrare tipărită care se ocupă de formarea și cercetarea zăcămintelor metalifere a fost **Bergbuchlein** (1505). Acest tratat a fost eclipsat de tratatul lui Agricola, **De re metalica**, carte publicată de un saxon în 1556, care reprezintă un inventar al cunoștințelor epocii pentru tot ce are legătură cu activitatea minieră și de prelucrare a metalelor. În 1540, Biringuccio care era un inginer militar din Siena, a publicat **De la pirotechnia**, referindu-se cu predilecție la metalurgia metalelor prețioase, meștegul turnării și fabricării de tunuri.¹⁰²

În Renaștere se dezvoltă **noi tehnici miniere**. Începând cu sec. XVI se folosesc pompele pentru evacuarea apei. Ingenioase ventilatoare rotative împropătau aerul din fundul galeriilor. Cărbunele fosil începe să fie utilizat și în forjele din nordul Franței (sec. XIII – XIV) în locul cărbunelui de lemn. Aplicarea forței hidraulice la introducerea forțată a aerului în cuptoarele de reducere a fierului a dus la construirea de furnale, cuptoare înalte, ajungând în sec. XVI până la dimensiuni de 9 metri înălțime și 7 metri diametru, în care se putea introduce mai mult combustibil și se puteau realiza temperaturi înalte, necesare obținerii unui metal topit fluid. Metalul în stare fluidă putea fi turnat acum în forme, în tipare, fără a trebui c apiesa să fie modelată dintr-un șingou supus unui lung proces de forjare la cald. Din sec. XV începe să fie folosită și fonta (aliaj de fier cu carbon) în Germania, Anglia, Franța și Italia.¹⁰³

Leonardo da Vinci (1452-1519) este cea mai complexă personalitate a Renașterii: matematician, filosof, fizician, astronom, pictor, arhitect, inginer. Leonardo da Vinci respinge toate cunoștințele care nu se întemeiază pe experiență ca fizica scolasticilor și doctrinele lor filosofice. El studiază legile frecării, echilibrului și căderii corpurilor și proclamă imposibilitatea de a crea forță din nimic. El formulează teoria formării și propagării undelor pe care o aplică la lumină și la sunete, realizând studii de optică și mecanică generală. Rocile stratificate formate din pături de mâl, depuse succesiv de ape, îi sugerează evoluția geologică. Desenele lui Leonardo dovedesc că nimic nu l-a pasionat mai mult decât disecția, pe care a studiat-o ca anatomist și artist. El admite circulația sângelui, compară ochiul cu o cameră obscură și face din creier organul senzațiilor și al gândirii. Leonardo a întemeiat anatomia comparată (urmărind același organ la diferite specii).¹⁰⁴

¹⁰⁰ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 246.

¹⁰¹ Jean Delumeau, *op. cit.*, vol. I, p. 170-226.

¹⁰² *Ibidem*, p. 200-205.

¹⁰³ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 178-185.

¹⁰⁴ Michael White, *Leonardo da Vinci. Biografia unui geniu*, Editura Litera, București, 2010, p. 108-151.

Leonardo da Vinci a realizat invenții în domeniul tehnologiei militare: care de luptă echipate cu coase care printr-un sistem de rotație puteau tăia picioarele cailor și ale luptătorilor. Tot Leonardo a conceput scări diferite de asalt, dispozitive pentru escaladarea zidurilor, poduri de campanie demontabile sau poduri militare suspendate, arbaletе cu targerі rapide, chiar și un aruncător de flăcări, un tun montat pe afet cu 33 de țevi, dintre care 11 pot trage deodată.

Leonardo a construit canale de irigație în Lombardia (la Milano, Padova, Torino), a confecționat mașini pentru diferite industrii, a desenat schițe pentru mașini de zbor, mașini de dragat canale. Leonardo a realizat devierea râului Arno în Italia precum și sistematizarea râului Adda. Planul barajului mobil de pe Isonzo a fost conceput pentru a inunda câmpiile din jur în scop militar defensiv. Grandios este proiectul unui canal care trebuia să facă legătura între Marea Mediterană și Oceanul Atlantic; cu această ocazie, Leonardo formulează legi de mecanica fluidelor, absolut remarcabile. A realizat studii de perfecționare a ecluzelor, noi mecanisme de pompe. Mașinile – unelte, vaporul cu roți, automobilul, aeroplanul, parașuta, submarinul, războiul de țesut mecanic, toate aceste invenții își găsesc o primă schiță în opera lui Leonardo da Vinci. A imaginat un fel de ascensor pentru greutatea mari. A schițat și un aparat care să măsoare greutatea aerului.¹⁰⁵

Leonardo da Vinci a fost mai degrabă hidrotehnician; a lucrat pentru familia Sforza la asanarea Vigevano și i-a propus acestuia să amenajeze cursul Addei. Desenele lui Leonardo demonstrează un studiu aprofundat de aparate necesare săpării de canale, dar care nu par să fi fost cu totul originale. Asemenea altor ingineri din Renaștere, Leonardo era pasionat de mecanică și a desenat o mulțime de mașini. Astfel, a desenat laminoare, ciocane hidraulice, mașini de treflat, de făcut șuruburi, de șlefuit suprafața oglinzilor. A studiat zborul păsărilor, a încercat să schițeze o teorie a zborului și a conceput o mașină de zbor, de formă aerodinamică, după modelul păsărilor.¹⁰⁶

Măreția tehnicianului Leonardo constă mai puțin în „invențiile” sale, cât în curiozitatea minții sale și în metodă. Între inginerii Renașterii, a fost cel dintâi care s-a ocupat de industria textilă și a căutat să îi mecanizeze mai mult operațiunile obișnuite. Studiile lui Leonardo pentru mașini de dărăcit și tuns lâna sunt printre cele mai originale și mai bine concepute din carnetele sale. Fiind pasionat de mecanică, Leonardo a acordat o atenție specială problemei angrenajelor, căutând să le facă mai solide și mai ordonate, desenându-le conice și helicoidale. Angrenajele erau utilizabile în industrii multiple. Perfecționându-le, Leonardo putea să facă ansamblul producției industriale să progreseze. În calitate de arhitect și hidrotehnician, a căutat, prin conjugarea de observații riguroase și date cifrice, să obțină cunoștințe generale aplicabile în diversitatea cazurilor respective. A studiat apariția crăpăturilor, cauzele care provoacă prăbușirea zidurilor, a depus eforturi să calculeze rezistența grinzilor pătrate și cilindrice, libere sau încastrate și repartiția sarcinii pe care o poate suporta un arc, a căutat să dea cele mai bune formule matematice cupolelor și sistemelor de bolți. Leonardo preconizase să scrie un tratat despre apă, rămas în stadiul de proiect dar notațiile pe care le-a lăsat cu privire la hidraulică sunt importante. A abordat cu precădere 3 mari probleme: formarea albiilor râurilor, studiul vârtejurilor și cel al mișcării apei. A ajuns la concluzii pertinente referitoare la vechimea mai mică sau mai mare a unui fluviu în funcție de rapiditatea cursului și de adâncimea albiei. Dacă a ignorat posibilitatea de uzură prin acțiunea rocilor, Leonardo a înțeles în schimb că un curent este mai rapid în centrul râului decât la maluri și a ajuns chiar să distingă, grație experiențelor de colorație, diferitelor filete ale unei căderi de apă. Limitele inginerului și inventatorului Leonardo sunt evidente deoarece a fost lipsit de un limbaj adecvat și de instrumente de măsură.¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 186-209.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 211-223.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 225-239.

În Renaștere, **progresele navigației** au fost cu mult mai importante decât cele ale circulației terestre deoarece marile călătorii geografice și stabilirea de relații regulate cu Lumea Nouă și Extremul Orient s-au numărat printre faptele majore ale epocii. Vechea ancoră în U, care exercita o presiune prea puternică asupra fundului corăbiei fusese înlocuită prin ancora cu braț scurtat. Începând cu veacul al XIII-lea se răspândise treptat folosirea cârmei cu chilă, fixată la pupă, în balamale și afundată chiar sub suprafața apei. Mai ușor de manevrat decât ramele laterale de odinioară, aceasta permitea schimbări iuți ale direcției și făcea cu puțință manevrarea completă, adică și manevrarea contra vântului.¹⁰⁸

Istoriografia Renașterii

Renașterea a fost un timp de generală resurecție în sfera civilizației, culturii și artelor. Renașterea a însemnat o redescoperire a clasicismului, a valorilor clasice. Și evul mediu a fost totuși o epocă care a vehiculat idei, forme culturale care aparțin antichității. Doar că Renașterea a venit cu o **receptare globală**, nu selectivă, nu parțială. Renașterea se caracterizează printr-o dezvoltare economică fără precedent, prin cristalizarea unei civilizații citadine dar nu reprezintă o ruptură totală față de evul mediu. Epoca Renașterii se reflectă în istoriografie sub forma unei noi concepții și metode istorice. Renașterea a însemnat o redescoperire a clasicismului, a valorilor antichității greco – romane.

Evoluția istoriografiei italiene

În esență, avem de-a face cu 3 umanisme, care înseamnă tot atâtea trepte în cunoașterea istorică. **Primul umanism** italian este reprezentat de **Petrarca** la început. Petrarca a subliniat valoarea vieții active și caracterul social al umanismului adevărat. Ca istoric, Petrarca este autorul unei lucrări, **De viris illustribus**. Modelul este antic, cultivat în antichitatea latină și greacă, astfel că genul a creat o adevărată vogă în epocă. De pe acum, imitarea antichității este în prim – plan. Giovanni Boccaccio a scris **Viața lui Dante**, care se aliniaza unei concepții istorice asemănătoare aceleia profesate de Petrarca. Filippo Villani a realizat lucrarea **Despre florentinii iluștri** iar Dino Compagni a scris **Istoria florentină**. **Giovanni Villani** manifestă o extraordinară prețuire a scriitorilor antici, cu subliniere la adresa măreției monumentelor Romei. Ca istoric, se oprește la cauzalități, la condiții, la efecte. Se focalizează asupra evenimentelor politice, fenomenelor economice, condițiilor sociale, activității comerciale. Se afirmă ca trăsătură distinctivă a Renașterii **antropocentrismul**, o concepție care accentuează valoarea omului, spre care se îndreaptă întreaga atenție.¹⁰⁹

Al doilea umanism italian este reprezentat de o pleiadă de valoroși istorici din sec. XIV – XV. **Leonardo Bruni(1369-1444)** este autorul unor comentarii despre evenimentele din cetățile italiene. S-a născut la Arezzio, a fost un protejat al lui Salutati, fiind un bun cunoscător al limbii grecești, fapt care explică preocuparea sa pentru colecționarea de manuscrise antice. Își scrie opera în limba latină, deoarece credea că italiana nu este în măsură să exprime idei înalte. Se distanțează de vechile interpretări de sorginte providențialistă, accentuând umanul și trăsăturile psihice. Opera lui a fost tradusă în limba italiană vulgară.

Poggio Bracciolini(1450-1509), atașat curții romane, rămâne însă un intelectual laic, chiar dacă a participat la conciliul de la Basel. Cercetează manuscrise latine în biblioteci germane. Opera lui este dedicată istoriei Florenței, de la originea cetății până la 1455, în 8 cărți.

Niccolo Machiavelli este primul mare filosof politic al Renașterii, născut la Florența la 3 mai 1469, într-o familie de funcționari. Machiavelli a intrat în serviciul guvernului Florenței ca și contabil și a cunoscut succesul după proclamarea Republicii Florentine, în 1498. A fost secretar al Consiliului celor 10 care conduceau negocierile diplomatice și supravegheau operațiunile militare ale Republicii. Printre misiunile sale diplomatice s-au numărat vizitele la

¹⁰⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 202-204.

¹⁰⁹ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 224-228.

suveranul francez (în 1504, 1510-1511), la Curia papală (în 1506) și la împăratul german (1507-1508). În timpul misiunilor sale diplomatice, a cunoscut mulți principii italieni și a putut să le studieze strategiile politice, în special cele ale condotierului Cesare Borgia, care era preocupat la vremea respectivă de extinderea posesiunilor sale în Italia centrală.

Din 1503 până în 1506, Machiavelli a reorganizat apărarea militară a Republicii Florenței. Deși armatele de mercenari erau în mod curent folosite în această perioadă, a preferat să se bazeze doar pe recrutarea de localnici pentru asigurarea unei apărări permanente și patriotice a bunurilor publice.¹¹⁰

În 1512, când celebra familie Medici a recâștigat puterea asupra Florenței și republica a fost dizolvată, Machiavelli a fost destituit din funcție și arestat pentru scurt timp pentru o presupusă conspirație împotriva noii puteri. După eliberarea sa, s-a retras pe un domeniu de lângă Florența, unde și-a scris cele mai importante lucrări. În ciuda încercărilor sale de a câștiga încrederea casei de Medici, nu a redobândit niciodată poziția sa favorabilă în cadrul guvernului. Când republica a fost reinstaurată pentru scurt timp, în 1527, a fost suspectat de mulți republicani că susține casa de Medici. A murit în același an la Florența, la 21 iunie.

În epoca Renașterii, **Niccolo Machiavelli (1469 – 1527)** este autorul unei **etici politice laice**, de sorginte modernă, în opera sa **Principele (1513)**, în care referindu-se la acțiunile de unificare duse în cuprinsul statului papal de Cesare Borgia, urmărește să arate cum se poate dobândi, menține sau pierde un principat. **Principele** reflectă aspirația spre realizarea unificării Italiei, sub forma unei monarhii absolute, care să-i asigure independența.

¹¹¹

Această lucrare a fost considerată dintru început (și uneori continuă să fie privită și azi), total eronat, ca o apologie a ipocriziei și imoralității, a lipsei de scrupule și cruzimii, a trădării și asasinatului, justificate de scopul nobil pe care și-l propune principele. Pentru atingerea unui țel nobil, „scopul scuză mijloacele folosite”, afirmă Machiavelli. Etică politică a lui Machiavelli are o fundamentare de ordin metafizic: natura umană este un aliaj de bine și rău; civilizația umană nu progresează; nivelul mediu al omenirii nu poate fi ridicat, rămâne neschimbat; un stat nu prosperă decât în detrimentul altuia. Principele, omul de stat obișnuit dovedește un egoism prin care își promovează interesele numai în dauna vecinului său. O guvernare eficientă trebuie să țină sub control supușii: „Ce altceva este o guvernare dacă nu mijlocul de a-i ține în frâu pe supuși?”

Ceea ce conferă sistemului de gândire al lui Machiavelli o consistență reală și un fond obiectiv este considerarea realistă, lucidă a instabilității politice a epocii, a ambițiilor și rapacității papilor, principilor, marilor seniori, condotierilor, a aventurierilor; a fragmentării în atâtea state adverse a Italiei, devenită pradă conflictelor interne și invaziilor străine; a luptei regilor francezi contra puterii imperiale. O situație din care Italia nu putea fi salvată și unificată decât de o mână de fier, de un principe energetic, realist, îndrăzneț și indiferent până la amoralitate, la perversitate și cruzime față de orice alt considerent, moral, religios sau de altă natură. Modelul ideal de acțiune, de principe, pentru realizarea unificării Italiei, era pentru Machiavelli, Cesare Borgia. Era considerat un om crud dar cruzimea lui a restabilit ordinea în statul papal din centrul Italiei, adusese acestei provincii unitatea și pacea și o făcuse să fie credincioasă principelui.¹¹²

Preocuparea esențială a principelui și chiar singura care trebuie să-i dirijeze guvernarea trebuie să rămână păstrarea puterii personale și menținerea statului. Singurul criteriu după care un principe trebuie să se conducă este criteriul utilității politice a tuturor acțiunilor sale. Principele nu trebuie să țină seama de nici un alt considerent, moral sau religios; să nu cedeze tentației de a fi conciliant sau de a crede că își poate fonda puterea

¹¹⁰ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 142-145. .

¹¹¹ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 24-25, 150, 226-228, 277.

¹¹² Niccolo Machiavelli, *Principele*, prefață de Alexandru Balaci, București, 1999, p. 23-43.

personală și a statutului pe autoritatea legilor, care sunt ușor de eludat. Este mai bine să pară zgârcit decât prea generos și să nu risipească bogăția statului, reducând peste măsură impozitele. Este mai bine să fie crud când e nevoie decât milostiv în mod inutil și e mai bine să fi temut dar respectat, decât iubit dar nerespectat.

Principele trebuie să știe să folosească forța și viclenia: „un stăpân înțelept nu poate și nici nu trebuie să –și țină cuvântul dat atunci când acesta s-ar întoarce împotriva lui”, căci faptele principilor „trebuie privite numai din punctul de vedere al rezultatelor lor.” Principele să-și propună deci să învingă în luptă și să-și păstreze statul iar atunci mijloacele pe care le-a folosit vor fi socotite oricând onorabile și fiecare le va lăuda. Principele trebuie să fie viclean și inteligent, să speculeze atent situația politică internațională în vederea măririi, a extinderii statului. Principele trebuie să fie atât de înțelept încât să evite acele josnicii care l-ar face să piardă statul. Singurul lucru care contează este interesul statului, „rațiunea de stat” care se confundă cu interesul conducătorului său, căci în concepția lui Machiavelli statul se confundă cu persoana principelui. Iar politica nu este altceva decât tehnica succesului principelui.¹¹³

În ceea ce-i privește pe supuși, chiar dacă situația externă este calmă, principele trebuie să se teamă că dușmanii ar putea unelti în taină. El se poate pune la adăpost de o situație ca aceasta dacă se străduiește să nu fie urât sau disprețuit și dacă face astfel ca poporul să fie mereu mulțumit de el, lucru pe care trebuie să-l obțină. Un principe nu trebuie să se teamă de conspiratori atunci când poporul îi este favorabil. Machiavelli este impresionat de organizarea instituțională a regatului Franței, pe care a avut prilejul să-l cunoască destul de bine în timpul misiunilor sale diplomatice și pe care îl consideră statul cel mai puternic și mai bine articulat din Europa. Principele care se teme mai mult de poporul său decât de străini trebuie să ridice fortărețe. Cea mai bună fortăreață care poate să existe este faptul de a nu fi urât de popor; căci, chiar dacă ai fortărețe, iar poporul te urăște, ele nu te vor salva, deoarece atunci când poporul ia arma în mână, este sigur că nu vor lipsi niciodată străinii care să vină în ajutor.¹¹⁴

Principele trebuie să se străduiască, în primul rând, să-și creeze prin orice acțiune, **faima de om mare și desăvârșit**. Un principe este prețuit atunci când este prieten adevărat și dușman adevărat, adică atunci când, fără să șovăie în nici un fel, se declară în favoarea unuia și împotriva celuilalt. Această atitudine va fi întotdeauna mai folositoare decât poziția de a sta neutru. Un principe nu trebuie să se alieze niciodată cu unul mai puternic decât el pentru a-i lovi pe ceilalți, în afară de faptul că nevoia îl constrânge la aceasta, căci dacă cel care este mai puternic învinge, rămâi prizonierul lui; un principe trebuie să se ferească, cât poate mai mult, de a fi la discreția altuia. Machiavelli anticipează celebrul principiu al balanței puterilor în Europa.¹¹⁵

Principele trebuie să arate că iubește virtuțile și să-i onoreze pe aceia care strălucesc într-o artă anumită. Pentru a-și menține popularitatea, principele va trebui, în anumite perioade ale anului, să organizeze pentru popor, serbări și spectacole. Esențial pentru succesul în politică, în viziunea lui Machiavelli, este **modul în care își alege secretarii și miniștrii**. Machiavelli afirmă răspicat că cea dintâi părere pe care o avem despre inteligența unui conducător de stat ne-o formăm cunoscându-i pe oamenii pe care îi are în jurul lui; dacă aceștia sunt capabili și credincioși, îl putem socoti un om înțelept, pentru că a știut să descopere însușirile lor și să-i păstreze fideli față de el. Prima greșală pe care o poate face un principe privește tocmai alegerea oamenilor lui de încredere.

Etica politică a unui principe de succes presupune refuzul categoric al lingușirii. Nu există un alt mod de a se apăra de lingușiri decât acela de a-i face pe oameni să înțeleagă că principele nu se va supăra sau înfuria dacă i se va spune adevărul. Un principe prudent își va

---

¹¹³ *Ibidem*, p. 45-49.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 61-65.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 78-89.

alege în stat sfetnici înțelepți, dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul și numai în legătură cu lucrurile despre care el îi întreabă și nu privitor la altele. Principele trebuie să-i întrebe despre toate chestiunile și să asculte părerile lor dar să decidă singur, după cum consideră el.¹¹⁶

În **Discursuri asupra primei decade a lui Titus Livius (1512-1520)**, istoria romană îi oferă lui Machiavelli prilejul de a explica înlănțuirea cauzală a evenimentelor și de arăta că trecutul este un îndreptar pentru prezent. În **Istoriile florentine (1520-1525)**, Machiavelli prezintă istoria Florenței pe scurt, din antichitate până în secolul al XIII-lea și pe larg până la moartea lui Lorenzo Magnificul (1492), insistând îndeosebi asupra vieții politice și organizării instituționale, descriind raporturile politice și diplomatice ale Florenței cu celelalte state italiene sau străine.

Francesco Guicciardini (1484-1540) a participat ca diplomat la marile evenimente ale istoriei Italiei din deceniile 2-4 ale secolului al XVI-lea. Principala sa operă, **Istoria Italiei (1536)**, scrisă în ultimii ani ai vieții și cuprinzând evenimentele dintre moartea lui Lorenzo Magnificul (1492) și moartea papei Clement al VII-lea (1534), poartă aprenta puternică a experienței personale, politice și diplomatice.¹¹⁷ Ambasador al republicii florentine în Spania, guvernator al Statului Papal sub Clement al VII-lea, Guicciardini a fost implicat în toate evenimentele mari ale Italiei din prima jumătate a secolului al XVI-lea. **Istoria Italiei** nu este altceva decât dezvoltarea unui memoriu pe care l-a conceput pentru a-și justifica activitatea ca locotenent general al papei în războiul Ligii de la Cognac, care s-a finalizat cu asedierea și jefuirea Romei în 1527, memoriu pe care retragerea din activitate i-a permis să-l dezvolte într-o istorie generală a luptei pentru supremație din Italia.

A cunoscut Spania în timpul ambasadei sale din 1512 și a remarcat „marile calități militare” ale poporului spaniol. Istoricul Francesco Guicciardini este cel dintâi care a definit, în **Istoria Italiei**, în perspectiva războaielor pentru supremația asupra Italiei, principiul echilibrului european, a semnalat aplicațiile lui în lupta facțiunilor politice din prima jumătate a secolului al XV-lea și le-a descris în **Istoria Florenței** (întreruptă în 1509). Spre deosebire de Machiavelli, Guicciardini nui s-a ocupat decât de fapte, nu a pierdut niciodată contactul cu realitatea și nu a deformat-o pentru a o pune în acord cu teorii preconceptuate.

VII. MARILE DESCOPERIRI GEOGRAFICE

VII.1. CAUZELE MARILOR DESCOPERIRI GEOGRAFICE

Secolele Renașterii au însemnat ”epoca de aur” a marilor călătorii maritime și descoperiri geografice, urmate imediat de primele colonizări la scară largă. Marile descoperiri

---

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 92.

¹¹⁷ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 74, 111, 158-159, 202-203, 226-227.

geografice, care au produs modificări radicale și profunde în viața oamenilor și a popoarelor, reprezintă consecința logică a unei serii de eforturi îndrăznețe și răbdătoare, a explorării tărâmurilor necunoscute, încă din epoca cruciadelor.

Primele călătorii care au depășit mările interne, europene, deschizând orizonturi noi, au vizat aproape toate, sub diverse formulări, aceeași țintă: **Orientul, descoperirea „insulelor mirodeniilor”**, Imperiul Han, India, Cathay(China), Cipangu (Japonia). Europa medievală era tributară Asiei în special pentru produsele aromate și coloniale, care constituiau baza farmaceuticii din vremea respectivă, fiind indispensabile în bucătăria vremii: piper negru, ghimber, nușoare și cuișoare, camfor, zahăr, diverse gume, coloranți, șofran, parfumuri (mosc, ambră), șesături de mătase, covoare scumpe, perle, diamnte, rubine, lapislazuli etc. În anotimpul friguros se consumau mari cantități de carne sărată. Pentru a putea suporta un asemenea regim sever, se întrebuițau mirodenii, condimente. Puțin piper, praf de ghimber sau scorțișoară dădeau gust, făceau comestibilă mâncarea. Tocmai pentru că erau atât de solicitate, mirodeniile erau și scumpe.¹¹⁸

Erau scumpe pentru că se aduceau de departe, de pe coasta Malabarului sau din Ceylon, India, de peste mări și oceane, prin pustiuri, peste ape, transportate prin numeroase țări, supuse pericolului de a fi pierdute în furtuni, taifunuri, jefuite de beduini sau de pirați. Ele treceau prin zeci de mâini, zeci de intermediari realizau profituri exorbitante din negoțul cu aromatele și mirodeniile Orientului. Scopul exploratorilor europeni era descoperirea drumului direct spre Indii, spre insulele mirodeniilor, pentru evitarea sau excluderea intermediarilor arabi.

Setea de aur, explorarea teritoriilor necunoscute, cu eventuale resurse de aur și argint, a fost cauza economică principală și esențială a expansiunii europene și a marilor descoperiri geografice. Resursele de metal prețios ale Europei erau insuficiente, cererea depășea constant oferta. Balanța comerțului levantin era pasivă, determinând scurgerea metalului nobil spre Orient pentru plata mirodeniilor, parfumurilor și aromatelor. Cu toate eforturile în exploatarea metalelor nobile din Europa (repunerea în exploatare a minelor părăsite, aplicarea de metode noi în mineritul din Germania, în Tirol, în Franța, în Transilvania și Slovenia), producția de metale prețioase nu era în stare să satisfacă cererea iar a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost o epocă de monedă rară și scumpă. Resursele minerale ale Europei erau insuficiente, cererea depășea oferta. Comerțul deficitar cu Orientul, în special cu Egiptul și Levantul, spre care se revărsa aurul și argintul european, reducea substanțial rezervele de metale nobile ale Occidentului. Lipsa de numerar era endemică și lovea în primul rând tranzacțiile internaționale. În același timp, fomarea statelor centralizate, complicarea și perfecționarea aparatului de stat, a administrației cu care se înzestrau statele moderne, solicita mijloace materiale, deci bănești sporite.¹¹⁹

Știri necontrolate despre o misterioasă **țară a aurului (El Dorado)** s-au răspândit cu repeziciune, începând cu secolul al XIII-lea. Se știe azi că „Dorado-ul” medieval legendar se găsea în Africa, în Imperiul Mali, pe Senegalul superior și pe Niger: spălători de aur negri extrăgeau din nisipul fluviilor grăuntele și praful de aur atât de solicitat și-l schimbau pe sare, cupru și alte mărfuri. Aurul sudanez, transportat cu caravanele, peste deșeurul Sahara spre Africa de Nord, era achiziționat de negustori italieni și catalani sau era transportat cu caravanele spre coasta Marocului, unde era achiziționat de negustorii spanioli. Legendele țesute în legătură cu țările africane, cu comorile lor fabuloase, mențineau trează ispita câștigului, venituri uriașe pentru cei care descopereau căile directe de acces spre țara aurului, eludând monopolul italian în general și îndeosebi concurența genovezilor, pentru a ajunge la

---

¹¹⁸ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *Epoca marilor descoperiri geografice*, ediția a II-a revăzută, Editura Humanitas, București, 2002, p. 69-85.

¹¹⁹ Jean Delumeau, *op. cit.*, vol. II, p. 79-112.

aurul din Sudan. Mitul aurului a constituit imboldul cel mai eficace în orgaizarea și realizarea marilor explorări și descoperiri.¹²⁰

Aur au căutat portughezii pe coastele Africii și în India și Extremul Orinet; aur era cuvântul magic care i-a dterminat pe spanioli să plece dincolo de Oceanul Atlantic, în Lumea Nouă. Aur a căutat și Cristofor Columb în America. Despre aur întrebau europenii de îndată ce puneau piciorul pe un țărnm necunoscut și acest cuvânt apare în toate rapoartele marilor navigatori către suveranii lor. Mitul aurului a constituit imboldul cel mai eficace în organizarea și realizarea marilor explorări și descoperiri.

Comerțul cu sclavi, care a luat un nou avânt în secolul al XIII-lea, a stimulat și el explorările și descoperirile geografice. Robii din Levant erau vânduți la târgurile de scalvi orientale și prea puțini ajungeau în Occident, mai ales în Catalonia și Andaluzia(Spania). Negustorii itlalieni și în special genovezii, cumpărau în regiunea Mării Negre și mai ales în Crimeea, prizonierii tătari și kirghizi sau georgieni, uneori și copii, care erau vânduți de părinții lor și pe care-i revindeau ulterior, în special în Egipt și în Spania. Instaurarea stăpânirii otomane în Sud-Estul Europei a dat un nou impuls comerțului cu robi. Veniturile realizate din acest comerț și folosirea muncii robilor au contribuit la consolidarea capitalului comercial, în speță a celui genovez, florentin și portughez.¹²¹

Reducerea posibilităților de achiziționare a sclavilor în Levant a dus la scumpirea lor. În căutare de târguri de sclavi și de surse de sclavi s-au lansat marii financieri ai vremii, italieni și portughezi. Erau căutați mai ales sclavii negri din Africa. Expedițiile de explorare și de descoperire, care vizau nu numai aurul ci și obținerea de sclavi, au lărgit sfera de acțiune a negustorilor europeni până în regiunea tropicală a continentului african. Marile afaceri cu sclavi devin, în spațiul atlantic, un apanaj exclusiv al portughezilor și spaniolilor, obișnuiți cu robirea maurilor în timpul Reconquistei. Robii negri, vânduți în Italia, Spania și Portugalia, erau folosiți la munci agricole sau învățau un meșteșug iar profitul rezultat din munca celor înrobiți era însușit de stăpânii lor.

Totul se făcea în cadre perfect legale, căci instituțiile societății feudale, statul, biserica catolică și dreptul considerau robia o instituție legală și utilă. Expedițiile de explorare și de descoperire, car vizau nu numai aurul, ci și obținerea de sclavi, a lărgit sfera de acțiune a negustorilor europeni până în regiunea tropicală a continentului african. Marile afaceri cu sclavi devin, în spațiul atlantic, un apanaj aproape exclusiv al portughezilor și spaniolilor. Expedițiile de explorare întreprinse de portughezi în regiunile de coastă ale Africii occidentale i-au pus în fața unor noi surse de robi. Începând cu anul 1441, portughezii aprovizionează cu negrii târgurile de sclavi din Europa. Exportul de sclavi din Guineea de pildă, între anii 1450-1555 este evaluat la 140 000 de oameni, răpiți sau cumpărați. Robii negri, vânduți în Spania, Portugalia și Italia erau folosiți la munci agricole sau învățau un meșteșug; profitul rezultat din munca robilor era însușit de stăpânii lor. Totul se făcea în cadre perfect legale, căci instituțiile societății medievale, statul, biserica și dreptul considerau robia ca o instituție legală și utilă, iar începând cu veacul al XV-lea, portughezii au acordat asientos, adică concesiuni pentru comerțul cu sclavi.¹²²

Pirateria s-a practicat concomitent cu comerțul cu sclavi și era încă unul din mijloacele de îmbogățire. Pirații, care acționau cu acordul suveranului sau a autorității urbane, atacau cu scopul de a captura și de a jefui corăbiile altui stat sau oraș. Erau atacate mai ales vasele comerciale. Pirateria practică de portughezi și spanioli a lărgit câmpul lor de acțiune în spațiul insular al Oceanului Atlantic și în ținuturile vestice ale continentului negru. Expedițiile de piraterie au însemnat adesea unica școală a unora dintre temerarii care au descoperit mările și oceanele globului în epoca marilor descoperiri. Pirateria și comerțul au

¹²⁰ Jean Favier, *Marile descoperiri. De la Alexandru Macedon la Magellan*, Editura Artemis, 2003, p. 173-181.

¹²¹ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 78-81.

¹²² Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 76-80.

pus la dispoziție capitalurile necesare pentru echiparea navelor în vederea explorării zonei Oceanului Atlantic, iar oamenii de afaceri au stimulat și finanțat opera de colonizare, de exploatare a teritoriilor descoperite.¹²³

Printre cauzele care au condus la marile explorări și descoperiri geografice se află și **misionarismul, prozelitismul religios, convertirea păgânilor din Lumea Nouă**. Expedițiile și cuceririle spaniole și parțial, cele portugheze, au reprezentat un fel de continuare a Reconquistei iberice dar în scopul convertirii păgânilor și a amusulmanilor pe alte meleaguri, transoceanice, în Africa, Asia sau America. Henric Navigatorul a afirmat că scopul principal al expedițiilor portugheze în Africa este convertirea păgânilor idolatri. Cortes suținea că luptă în Mexic pentru „slava lui Dumnezeu” iar Cristofor Columb intenționa convertirea la catolicism a sălbaticilor păgâni din Lumea Nouă. Chiar numele lui inițial era Cristobal Columb, Cristobal însemnând „cel care îl are pe Hristos”. Semnătura lui Columb anterioară anului 1492 era „Xpo ferens”, adică „purătorul lui Hristos”. Misionarismul, răspândirea credinței catolice, a primit un impuls prin bulele papale, care impuneau regilor portughezi și spanioli să sprijine opera de misionarism, de convertire a băștinașilor din insulele și pământurile necunoscute ce vor fi descoperite în Lumea Nouă.¹²⁴

A jucat un anumit rol în epopoea marilor descoperiri geografice și **setea de aventură, dorința de a cunoaște noi culturi și civilizații**.

Într-un timp foarte scurt, în secolul al XV-lea, s-au realizat o serie de invenții, care au facilitat explorările geografice:

1. **caravella**, mult mai adecvată pentru navigația oceanică, era o navă relativ ușoară, cu o capacitate medie de 100 – 150 de tone, cu trei catarge, cu două vele pătrate și una triunghiulară. Caravella transporta în cală hrana echipajului și pasagerilor (îndeosebi carne sărată și legume uscate), precum și o rezervă de arbaletе sau de arme de foc (arcebuze);
2. **cârma cu pană**, care putea fi manevrată din interiorul navei;
3. **sistemul de navigație în bolți, în zig – zag**, a oferit șansa navigării fără rame (vâsle), iar o navă poate fi manevrată doar de 25 – 30 de oameni în timp ce galera turcească din Mediterana avea minim 36 de vâslași și poseda 2-3 rânduri de vâsle. Caravella ”Victoria” a lui Magellan s-a întors în Spania având la bord doar 17 oameni.
4. **Folosirea pe scară largă a busolei în navigație**, a servit marinarilor pentru orientarea precisă pe mările și oceanele globului;
5. **Hărțile perfecționate (portulane)**, concepute în raport cu un punct fix, au fost realizate mai ales de portughezi;¹²⁵
6. **apariția societăților de asigurări maritime**.¹²⁶

VII.2. DESCOPERIRILE GEOGRAFICE ALE PORTUGHEZILOR

Descoperirea țărilor, a insulelor sau a continentelor, fie complet necunoscute europenilor, fie cunoscute doar prin intermediari, a devenit posibilă doar atunci când un anumit nivel științific și cultural devenise un bun câștigat pentru societatea Europei de Apus, iar stadiul la care ajunsese economia solicita piețe noi unde să se poată cumpăra marfa căutată de statele apusene și unde puteau să se vândă produsele acestora.

¹²³ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 224-228

¹²⁴ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 83-85.

¹²⁵ Daniel J. Boorstin, *Descoperirile. O istorie a căutărilor omului pentru cunoașterea lumii și a lui însuși*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1996, p. 190-203.

¹²⁶ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 17-36.

Primii care în evul mediu au încercat să facă unele descoperiri în Oceanul Atlantic se pare că au fost genovezii. Sunt câteva mențiuni de pe la 1291, când doi frați, Ugolini și Valdino Vivaldi, echipând cu ajutorul unor negustori 2 corăbii, au pornit prin luna mai spre Ceuta, urmând apoi să iasă în larg pentru a încerca să ajungă în India. Expediția fraților Vivaldi a avut loc în timp ce Marco Polo se afla în China. Desigur că îndrăzneții genovezi au pierit în lupta cu furtunile, undeva pe coasta de vest a Africii.¹²⁷

Pe la 1418, o furtună îndepărtă de coasta africană o mică corabie în care se aflau 2 nobili, nepricepuți în arta navigației, Joao Zarco și Tristao Vaz Teixeira și o împinse spre coastele unor insule necunoscute, arhipieleag pe care portughezii l-au botezat Madeira. În anul următor Zarco reveni în insulele descoperite de el, cu familia sa și cu alți coloniști. Totul a fost minunat, inclusiv clima și vegetația luxuriantă, dar a izbucnit un mare incendiu în uriașele păduri, care a durat 7 ani. Și în anul 1428 se mai vedea fum peste micul arhipieleag. După ce pojarul s-a stins însă, pământul îngrășat de cenușa ce conținea săruri de potasiu a dat roade bogate, dezvoltându-se plantații de trestie de zahăr și viță de vie (vestitul vin de Madeira).¹²⁸

După succesul acestei reușite, prințul portughez Henric Navigatorul a trimis o nouă expediție spre miazăzi, mai bine dotată cu hărți, busole și instrumente de calcul, care primise misiunea de a căuta “coasta Guineei”. Un mic nobil din garda sa, Gil Eanes de Azurara, se supuse poruncii date de principe și plecă în larg. El ajunse până la un puternic promontoriu pe care-l boteză Cabo Bojador. De abia după 12 ani acest cap a fost depășit.¹²⁹

În anul 1431 și în următorii ani, Velho Cabral descoperă și ocupă toate insulele arhipieleagului Azore, aducând aici coloniști portughezi. Continuând explorările în direcția sud, de-a lungul coastei africane, portughezii ocolesc capul Bojador (1434) și Capul Alb (1441). Cu anul 1441 începe în istoria descoperirilor geografice epoca negoțului cu sclavi negri. Papalitatea și-a dat consimțământul în 1454, într-o bulă în care era vorba de “cinstitul comerț de sclavi”. Comerțul cu sclavi negri era extrem de rentabil și din această cauză negustorii portughezi se “băteau” să obțină licențe de expediție din partea principelui. Expediția din anul 1444, compusă din 6 caravele, a unor negustori portughezi, a îmbarcat de pe coasta africană 165 de negri și, cu toate că unii au murit pe drum, câștigul realizat a fost enorm. În 1444, Dinis Diaz a trecut de gurile fluviului Senegal, pe care le credea ale Nigerului și era convins că era vorba de un afluent al Nilului. Urmându-și drumul spre sud a dat unui promontoriu, cu păduri de palmieri, numele de Capul Verde. De aici Diaz constată că coasta continentului Africa nu mai înaintează spre vest, ci se retrage spre est și spre sud. O dată cu descoperirea Capului Verde, teoria geografilor din evul mediu despre regiunile tropicale nelocuite a căzut pentru totdeauna în desuetudine.¹³⁰

Expedițiile s-au succedat una după alta. Dar comerțul cu sclavi, pe care-l făceau portughezii cu arabii, din unele regiuni de pe coastele Africii, sau răpirile din ce în ce mai dese au ajuns să fie cunoscute, iar atitudinea africanilor, din pașnică, a devenit ostilă. La început fugeau de albi, acum îi primeau cu săgeți otrăvite și cu lănci. Paralel cu activitatea de explorare a coastei africane, se organizau expediții și în largul Oceanului Atlantic. Se căutau insulele care figurau deja pe unele hărți italiene de la 1350: “Insulele șoimilor” - Arhipieleagul Azore. Dar pe hărțile italiene ele erau plasate mult mai spre vest. Prințul Henric voia să le includă între posesiunile coroanei și l-a trimis pe Velho Cabral să le ia în stăpânire. La 8 mai 1444 Cabral atinse coasta uneia dintre insulele arhipieleagului pe care o botează San Miguel.

În anii următori, alte expediții aduseră și aici coloniști. În 1445 sunt trimise spre coastele africane occidentale 26 de corăbii, cu care ocazie sunt descoperite gurile fluviului

¹²⁷Jean Favier, *op. cit.*, p. 322-336.

¹²⁸ Daniel J. Boorstin, *op. cit.*, p. 204-214.

¹²⁹ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 106-123.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 125-126.

Senegal. Expediția se întoarce în Portugalia aducând sclavi, fildeș, mosc, pulbere de aur și un condiment asemănător piperului. Au urmat expedițiile venețianului Alvise Ca da Mosto (1455) și genovezului Antoniotto Usodimare (1456), ambii în serviciul Portugaliei, care au descoperit întâmplător Insulele Capului Verde. După ce au înaintat în apele Senegalului și au explorat sumar Gambia, corăbiile lor s-au întors încărcate cu un mare număr de sclavi.¹³¹

Succesele de o deosebită importanță istorică ale navigatorilor și exploratorilor portughezi din această primă etapă (1415 – 1460) se datorează în cea mai mare măsură fiului regelui Joao I, infantele Henric, rămas în istorie cu epitetul de “Navigatorul”. Dotat cu un pronunțat simț al aventurii, cu o înclinație spre studiul geografiei și al navigației dar dispunând și de considerabile resurse economico – financiare, sume pe care le-a investit în explorări și în organizarea expedițiilor, Henric a preluat în mare măsură aceste acțiuni în contul și beneficiul regalității. Visând mereu la bogățiile legendare ale Africii, la miticul rege – preot Ioan și la o posibilă alianță cu acesta împotriva musulmanilor, infantele Henric s-a dedicat timp de 45 de ani, organizării marelui șantier naval din Sagres, unde, în jurul anului 1430, au fost construite primele caravele portugheze. În timpul său și datorită lui, coasta occidentală a Africii a fost explorată și cartografiată din Gibraltar până în Guinea, pe o lungime de 3 500 de km, în timp ce flota portugheză se situa pe primul loc în lume.¹³²

În continuarea căutării drumului spre India, portughezii au descoperit și explorat succesiv: litoralul Guineei, al Liberiei, al Coastei de Fildeș și al Coastei Aurului, apoi insulele Principelui și Sf. Toma, situate în apropierea ecuatorului; explorări soldate cu importante cantități de fildeș, aur și sclavi. În 1481, papa confirmă printr-o bulă drepturile portughezilor în Africa. Regele Joao al II-lea trimite îndată o flotilă comandată de Diego Cao cu misiunea de a întemeia o colonie și de a exploata marile zăcăminte de aur din regiunea Coastei Aurului. Înaintând spre sud, exploratorii au descoperit, între 1484-1486, gurile fluviului Congo și coasta Angolei.

Pentru a continua explorarea coastei occidentale sud- africane, regele Joao al II-lea îl trimite în 1487 pe **Bartolomeo Diaz** cu două mici corăbii de război și un vas de transport cu provizii, dotate cu tunuri la bord. Expediția a atins extremitatea sudică a continentului – **Capul Furtunilor**. Calea maritimă spre India fusese astfel descoperită, ceea ce îl determină pe rege să schimbe numele acelei extremități stâncoase și neospitaliere în **Capul Bunei Speranțe**.¹³³ Dar portughezii nu s-au grăbit să urmeze acest drum descurajator de lung: peste 10 000 de km de la Lisabona la Capul Bunei Speranțe. Iar de aici până în India mai era desigur o distanță nebănuț de lungă. Abia peste 10 ani vor continua portughezii expedițiile spre India prin Vasco da Gama.¹³⁴

VII. 3. VASCO DA GAMA

Descoperirea de dată recentă a “Indiilor Occidentale” de către Cristofor Columb crea Spaniei avantaje uriașe, care nu puteau lăsa indiferentă monarhia portugheză. De aceea, regele Manuel I cel Mare echipează sub supravegherea lui Bartolomeo Diaz o escadră, numindu-l comandant pe tânărul curtean de origine nobilă Vasco da Gama. Escadra a pornit la 8 iulie 1497 din portul Lisabonei, fiind compusă din 2 corăbii grele (fiecare cu o încărcătură de 120 de tone), un vas ușor și rapid de 50 de tone și o corabie mare de 200 de tone pentru transportul proviziilor pentru 3 ani. Navele erau dotate cu tunuri, echipajul era format din 200 de oameni în timp ce căpitaniile aveau la dispoziție cele mai moderne instrumente de navigație, precum și o întreagă bibliotecă documentară specifică.¹³⁵

¹³¹ Jean Favier, *op. cit.*, p. 325-330.

¹³² *Ibidem*, p. 327.

¹³³ Daniel J. Boorstin, *op. cit.*, p. 220-221.

¹³⁴ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 229-230.

¹³⁵ Daniel J. Boorstin, *op. cit.*, p. 228-231.

După 4 luni de navigație, escadra a ajuns în golful Sfânta Elena, ocolind coasta apuseană a Africii, trecând de Capul Bunei Speranțe și navigând spre nord de-a lungul coastei orientale africane. Exploratorii au ajuns în porturile Mozambic și Mombasa, unde au intrat în contact, dar și în conflict cu navigatorii și negustorii arabi locali. Contactele comerciale (și conflictele) au continuat și după traversarea Mării Arabiei, după care escadra a ancorat în fața marelui oraș Calcutta din India, unde negustorii arabi controlau aproape întregul comerț cu sudul Indiei. Vasco da Gama l-a eliminat pe negustorii arabi din comerțul cu mirodenii și i-a obligat pe rajahii locali să se supună regelui Portugaliei. Din Calcutta, Vasco da Gama s-a reîntors pe aceeași rută (până la Capul Verde), ancorând în portul Lisabonei după o călătorie care durase aproape 2 ani. După multe peripeții, din cele 4 nave s-au întors doar 2 iar din membrii echipajului abia 55 de oameni.¹³⁶

Prima expediție a lui Vasco da Gama s-a soldat – din punctul de vedere al profitului comercial- cu rezultate mult sub așteptări: puține mirodenii și obiecte prețioase. În schimb, căpitanului l-a adus importante privilegii financiare și titlul de amiral al Indiilor. Portugalia a devenit astfel o mare putere maritimă, deținând monopolul comercial cu Asia de Sud și de Est. Iar pentru comerțul mondial, descoperirea căii maritime, prin Oceanul Atlantic spre India și China, va rămâne factorul determinant timp de 5 secole, până la descoperirea Canalului de Suez.

Ostilitatea întâmpinată de Vasco da Gama din partea arabilor și aliaților lor din India a convins monarhia portugheză de necesitatea înfruntării acestei concurențe comerciale de pe poziții de forță. Drept urmare, îndată după întoarcerea lui Vasco da Gama, a fost echipată o flotilă de 13 corăbii, bine înarmate și cu echipaj de 1500 de oameni, pusă sub comanda lui Pedro Alvarez **Cabral**. Flotila a pornit în martie 1500. După 6 săptămâni, îndepărtându-se mult de coasta africană, a ancorat într-un punct estic al **Americii de Sud**, pe care comandantul l-a numit **Vera Cruz**. Descoperise, fără să-și dea seama, **coastele Braziliei**. O corabie a fost trimisă la Lisabona pentru a anunța descoperirea unei mari “insule”.¹³⁷

Îndreptându-se apoi spre Capul Bunei Speranțe și ocolindu-l, escadra a ajuns la Calcutta, dar cu numai 6 din cele 13 corăbii, celelalte pierind în naufragii, cu întregul lor echipaj. Negustorii arabi din Calcutta au refuzat să facă comerț cu portughezii, ucigându-le aproape 50 de oameni care debarcaseră. Drept răspuns, Cabral a bombardat orașul și a incendiat câteva zeci de corăbii arabe. După ce a cumpărat de la alți localnici o mare cantitate de diferite mirodenii, țesături de preț etc. portughezii s-au întors la Lisabona (iulie 1501). Pierduseră 6 vase dar valoarea mărfurilor aduse depășea de două ori suma cheltuită cu organizarea expediției și pierderile suferite.

În 1502 pornește o nouă expediție comandată de Vasco da Gama și formată din 20 de corăbii. De această dată epidemia de scorbut a făcut ravagii teribile. În dreptul țărmurilor Africii orientale au trebuit să fie debarcați și părăsiți câteva sute de oameni bolnavi. Actele de ferocitate au caracterizat această expediție a lui Vasco da Gama: o corabie arabă transportând 400 de pelerini spre Mecca a fost prădată de prețioasa sa încărcătură, după care amiralul a dat foc acestui vas, care a ars cu toți cei aflați la bord.¹³⁸

Flotila și-a continuat drumul pentru a pedepsi Calcutta: orașul a fost bombardat în repetate rânduri, corăbii arabe de transport au fost jefuite, 38 de pescari nevinovați au fost spânzurați de catarge iar cadavrele aruncate în mare. După care, 13 corăbii s-au reîntors în Portugalia încărcate cu pradă și mirodenii de o valoare colosală în timp ce altele au rămas în zonă pentru a intercepta vasele arabe și a contracara în felul acesta concurența negustorilor locali.

¹³⁶ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 126-131.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 132-134.

¹³⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 230-232.

VII.4. DESCOPERIRILE GEOGRAFICE ALE SPANIOLILOR. COLUMB

În timp ce portughezii continuau să exploreze coastele africane, geografii și navigatorii erau tot mai preocupați de găsirea unei rute mai scurte și mai directe spre India sau spre Cathay (China) – o rută care să urmeze direcția vestică, peste Atlantic. O rută perfect posibilă, după cum o sugerau atâția mari erudiți ai antichității, după cum o confirma și Ptolemeu și comentatorii săi medievali. Această rută vestică prezenta însă riscuri mult mai mari în comparație cu cea urmată de navigatorii portughezi, atât de ordin psihologic cât și practic. În primul rând era problema distanței, frica de necunoscut și imposibilitatea de a determina cu certitudine longitudinea.

În Spania, noile condiții istorice pledau în favoarea expansiunii transoceanice. În 1492, cucerirea regatului maur al Granadei pusese capăt îndelungatei lupte de eliberare a țării de sub musulmani. Războiul odată terminat, mii de nobili rămăseseră nu numai o categorie de războinici virtual disponibilă, fără ocupație și fără perspectivele câștigurilor sau prăzilor pe care li le asigurase Reconquista, ci și o masă turbulentă, periculoasă pentru monarhie și burghezia orașelor în curs de dezvoltare. Acestora, perspectiva aventurii militare și colonialiste le promitea îmbogățirea rapidă.¹³⁹

Fanatismul religios, alimentat în timpul secolelor de luptă cu musulmanii, a jucat și el un rol important, dat fiind că opera de cucerire și colonizare era susținută și de misionarism, de ideea creștinării unor popoare “păgâne”. Dar principalul mobil era situația economică mai mult decât precară a Spaniei. Tezaurul statului era gol în timp ce resursele Portugaliei crescuseră enorm, datorită exploratorilor, negustorilor și colonizatorilor.

Cristofor Columb și “Lumea Nouă”

Puține sunt în istorie personalitățile a căror origine, biografie și fapte să fi fost atât de controversate, atât de răstălmăcite, ca acelea ale lui Cristofor Columb. Cristoforo Colombo, pe care spaniolii îl numesc Cristobal Colon, dar care nu a semnat niciodată altfel decât Christo Ferens (“Purtătorul lui Hristos”), s-a născut la Genova între 25 august și 31 octombrie 1451, într-o familie modestă. Nici una dintre opiniile despre originea sa spaniolă, portugheză, evreiască sau franceză nu a putut fi demonstrată documentar. Izvoarele confirmă, aproape în întregime lor, originea sa genoveză.¹⁴⁰

Nu se știe când și unde a învățat Cristofor Columb sau dacă este vorba de un autodidact genial. Columb însuși este de o discreție totală în ce privește copilăria, trecutul, îndeletnicirile sale înainte de a călători pe mare. Columb știa sau cel puțin citea în 4 limbi: spaniola (o castiliană imperfectă), portugheza (cea vorbită, nu cea scrisă), italiană (genoveza) și latina. Columb a fost pasionat de lectură.¹⁴¹

Imago Mundi a lui Petrus de Alliaco (Pierre d’Ailly, cardinal de Cambrais), carte ce a contribuit la formarea concepției sale cosmografice, cuprinde judicioase note marginale ale marelui navigator. Columb nu folosea în corespondența sa italiană. Însemnările marginale la diferite lucrări, citite de navigatorul genovez, puținele sale scrisori sunt întocmite în spaniolă (castiliană) sau în limba latină. Limba spaniolă a învățat-o probabil în Portugalia. Limba sa maternă nu era italiana ci dialectul genovez.

Cristofor Columb a copilărit la Genova. Începutul activității sale nautice a fost probabil cel obișnuit pentru mulți genovezi: scurte călătorii de cabotaj pe mici ambarcațiuni cu vele latine, efectuate din modeste interese de afaceri. Prin 1474 sau 1475, Columb participă la o expediție comercială organizată de doi membri ai familiei Spinola și de Paolo di Negro, patricieni genovezi, la Chios, pe atunci important centru al comerțului cu produse coloniale.

¹³⁹ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 158-170.

¹⁴⁰ Daniel J. Boorstin, *op. cit.*, p. 287-291.

¹⁴¹ Detalii referitoare la biografia lui Cristofor Columb, în ****Enciclopedia Universală Britanică* vol. IV, Editura Litera, București, 2010, p. 139-148.

În 1476 merge cu o flotilă , trimisă de Spinola și di Negro, din Chios spre Flandra. În 1477 vizitează, în cadrul unei expediții genoveze Anglia, Irlanda și probabil coastele Islandei. Apoi revine la Lisabona. Aici Columb și-a lărgit orizontul prin lectura unor lucrări de geografie, fiind ajutat în această direcție și de fratele său Bartolomeo, care venise în Portugalia schimbându-și meseria de țesător cu cea de cartograf. În anul 1478, Columb se află în slujba lui Paolo di Negro, care-l trimite să cumpere mari cantități de zahăr în insula Madeira. Pe la sfârșitul anului 1479, Columb s-a căsătorit cu Filipa de Perestrello e Moniz, fiica lui Bartolomeo, fostul căpitan al insulei Porto Santo, situată la nord-est de Madeira. Aici, la Porto Santo, se născu și fiul său Diego, viitorul vicerege al Americii spaniole.¹⁴²

După o scurtă ședere la Porto Santo, Columb se mută cu familia la Punchal, capitala insulei Madeira. În Portugalia și apoi pe insula Madeira, Columb e cuprins de febra călătoriilor maritime. Columb notase, pe marginea a două cărți citite, despre călătoria sa spre Guineea, pe care ar fi vizitat-o în anii 1482- 1483.

Problema proiectului celebrării sale călătorii, încununată cu descoperirea Lumii Noi, nu trebuie privită exclusiv prin prisma corespondenței sale cu savantul florentin Paolo Toscanelli. Acesta din urmă, care deținea înalta funcție de astronom al Republicii, se pare că ar fi alcătuit în 1474 o hartă a lumii în care încerca să pună de acord datele antice, în special cele oferite de Ptolemeu, cu cele din descrierile călătoriilor lui Marco Polo și ale altor exploratori. Harta a fost întocmită pentru regele Portugaliei dar o copie a ei ar fi fost expediată și lui Columb. Pe baza hartei lui Toscanelli, Columb a calculat greșit distanțele geografice, rezultând o evaluare fictivă a distanței dintre Lisabona și Cathay (China), pe care o aprecia cu mult mai mică ca în realitate, fapt care l-a încurajat pe explorator. Harta lui Toscanelli l-a convins pe Columb că navigația transoceanică era posibilă și lipsită de dificultăți.¹⁴³

Proiectul de a atinge țărmurile Asiei navigând spre apus, de a ajunge în Cipangu (Japonia) și în Imperiul Marelui Han, a fost prezentat la 1484 de Columb lui Joao al II-lea, regele Portugaliei. Acesta primi cu bunăvoință propunerea genovezului și o încredință spre examinare “Consiliului de matematicieni” care avea mandatul de a studia proiectele de călătorii transoceanice. Membrii consiliului l-au sfătuit pe regele Portugaliei să respingă proiectul lui Columb. Calculele fanteziste ale acestuia nu inspiraseră probabil încredere înaltului conclave științific. Probabil proiectul lui Columb a fost respins și din motive financiare. Regele nu era dispus să facă cheltuieli pentru realizarea unor proiecte de a căror reușită nu era convins.

Dezamăgit, urmărit și de creditori, Columb a părăsit Portugalia și a ajuns pe la mijlocul anului 1485, împreună cu fiul său Diego, la Palos, în Andaluzia (Spania). Soția sa murise între timp. În apropiere se găsea mănăstirea franciscană La Rabida, unde Columb găsi un protector în persoana lui Fra Antonio de Marchena, cunoscut prin preocupările sale în domeniul astronomiei.¹⁴⁴

Don Luis de la Cerda, duce de Medinacelli, se arată dispus să pună la dispoziția lui Columb mijloacele necesare pentru organizarea unei expediții spre Cipangu și ceru în acest sens aprobarea Curții. Columb deveni oaspete permanent al ducelui, care spera să profite de pe urma realizării proiectului navigatorului genovez. La 1 mai 1486, Columb e primit în audiență la Alcazarul din Cordoba, de regina Isabela, care aflase despre proiectul său, fiind cucerită de planurile sale. Dar fondurile și așa precare, nu puteau fi investite într-o încercare al cărei succes nu era sigur. O comisie specială, sub președinția lui Hernando de Talavera, confesorul reginei și viitor arhiepiscop de Granada, se întruni, la început la Cordoba, apoi la Salamanca. Comisia regală, conștientă de riscul unei asemenea expediții manifesta

¹⁴² Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 171-177.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 178-184.

¹⁴⁴ Jean Favier, *op. cit.*, p. 339-360.

neîncredere față de datele expuse de genovez. Proiectul nu a fost respins, dar nici aprobat; verdictul a fost amânat.

Între timp, Columb trăia din subsidii primite din partea Coroanei. Disperat, Columb a propus din nou, regelui Portugaliei, Joao al II-lea, în 1488, cunoscutul său proiect. Era însă prea târziu deoarece Bartolomeo Diaz descoperise Capul Bunei Speranțe și drumul spre Indii. Au urmat ani de așteptare, de dezamăgiri și de speranțe, de optimism, de amărăciune. Întors în Spania, Columb se consolă doar cu munca, cu studiul neîntrerupt. Columb a citit istoria naturală a lui Pliniu, lucrări de geografie ale lui Plutarh și Ptolemeu, ediția latină a lui Marco Polo, **Imago Mundi** a lui Pierre d'Ailly, **Historia rerum ubique gestarum** (scrisă de papa Pius al II-lea) etc.¹⁴⁵

După 4 ani de tergiversări, proiectul lui Columb a fost respins (în 1490), de comisia regală. Răspunsul l-a dezamăgit dar nu l-a adus la disperare. Regii Ferdinand și Isabella nu se pronunțaseră încă. În vara anului 1491, Columb a vizitat din nou mănăstirea La Rabida, unde l-a întâlnit pe prorul Fray Juan Perez, prin intermediul căruia a făcut cunoștință cu doi încercați navigatori și piloți, cu Martin Alonso Pinzon și cu fratele acestuia, ambii din Palos. Pinzon făurise și el planul de a străbate Oceanul Întunecat pentru a ajunge în Cipangu.

Fostul confesor al reginei Castiliei, Juan Perez, a intervenit pentru a i se acorda o nouă audiență lui Columb. Exploratorul este invitat la Santa Fe iar consiliul convocat pentru a lua o decizie în chestiunea proiectului prezentat de genovezi, se arată mai binevoitor. Proiectul lui Columb a fost susținut și de Luiz de Santagel, vistiernicul regelui Ferdinand de Aragon. În viziunea lui Santagel, expediția transoceanică trebuia să aducă suveranilor spanioli teritorii și faimă, iar celor care o finanțează profituri. Santagel a avansat suma de 1 900 000 de maravendis pentru expediția lui Columb. Costul expediției și sprijinul Isabellei fiind asigurate, rămăneau de rezolvat doar aspectele juridice și administrative ale acțiunii, trebuiau elaborate stipulațiile înțelegerii ce urma a fi încheiată între suveranii spanioli și navigatorul genovez.¹⁴⁶

În înțelegerea încheiată la 17 aprilie 1492, sunt expuse pretențiile formulate de Columb, care apare în această convenție cu apelativul "don", recunoscându-i – se implică într-o anumită măsură – intrarea în casta nobilimii spaniole. Lui Columb i se conferă titlul de amiral al tuturor insulelor și pământurilor pe care le va descoperi, titlul fiind transmisibil succesorilor, la care se adaugă cel de vicerege și guvernator, cu dreptul de a propune pentru diferite funcții, în fiecare insulă, în fiecare provincie, 3 oameni la libera sa alegere. I se acordă privilegiul de a dispune de 1/10 din valorile, nestematele, metalele prețioase, spițeriile și alte mărfuri achiziționate; i se conferă prerogativa de a judeca în pricinile ivite în legătură cu aceste mărfuri și afaceri și dreptul la 1/8 din veniturile traficului maritim, în care Columb va investi o anumită sumă. Obiectivul expediției lui Columb era căutarea unui drum spre Imperiul Marelui Han, spre Indii. Columb este un bun catolic, el fiind convins de sentimentul providențial al misiunii sale. Prozelitismul constituie pentru Columb unul din scopurile expediției.

Prin documentul regal din 30 aprilie 1492, se ordonase orașului Palos să echipeze corăbia pentru expediția pe mare a lui Cristofor Columb. Orașul i-a oferit însă numai 2 corăbii: Nina și Pinta. Corabia Santa Maria fusese contractată de Columb direct de la proprietarul ei, Juan de la Cosa. Cele 3 corăbii aveau o singură punte și erau joase la apă, dar cu suprastructuri înalte la provă. Pe Santa Maria se afla la pupă o construcție cu 2 etaje: cel de jos era utilizat la păstrarea materialelor de navigație ale corăbiei (ancore, garline etc.); cel de deasupra, cu o suprafață mai mică, era camera hărților. Calitățile nautice ale vaselor erau excelente pentru acea vreme. Ele puteau parcurge 10-15 mile italiene, adică 9-12 noduri, circa 18-27 km pe oră.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Daniel J. Boorstin, *op. cit.*, p. 293-296.

¹⁴⁶ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 170-172.

¹⁴⁷ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 238-240.

Funcțiile de comandanți, de secunzi și de piloți, erau deținute pe Santa Maria – vasul amiral – de Columb, Juan de la Cosa și Peralonso Pinzon; pe Nina- Vicente Yanez Pinon, Juan Nino și Sancho Ruiz de Gama; pe Pinta – Martin Alonso Pinzon, Francisco Martin Pinzon, Cristobal Garcia Sarmiento. Prezența în calitate de translator a lui Luis de Torres, evreu convertit, cunoscător al limbilor ebraică și arabă, demonstrează că proiectul lui Columb de a atinge coastele continentului asiatic și de a vizita Imperiul Marelui Han era real, căci numai în Orient puteau fi necesare aceste limbi în eventuale tratative cu principii localnici. Marinarii erau în număr de 90: 40 pe Santa Maria și câte 25 pe celelalte douăcaravele, fiind cu precădere spanioli.

Drumul spre Indii a început la 3 august 1492. Străbătând Oceanul Atlantic, la 12 octombrie 1492, Columb a descoperit o insulă, pe care a botetat- San Salvador. După toate probabilitățile, se pare că e vorba de actuala insulă Watling, din arhipelagul Bahamas. Cei de față îl salutară pe Columb ca amiral și vicerege și îi jurară supunere. Băștinașii, goi, frumoși la trup și la chip, au fost la început timorați apoi l-au înconjurat din toate părțile pe europeni, le pipăiră hainele cu o naivitate puerilă. Bonetele roșii și șiragurile de mărgelă de sticlă pe care le oferiră spaniolii le provocară o bucurie deosebită. Nu aveau arme și nu cunoșteau fierul. Columb și ceilalți exploratori au fost însă dezamăgiți deoarece nu găsiseră aur.¹⁴⁸

În seara zilei de 14 octombrie 1492, Columb părăsi insula San Salvador și atinse în ziua următoare o altă insulă, pe care o numi Santa Maria de la Concepcion (azi Rum). Apoi descoperi o insulă cu o formă alungită, pe care o porecli Fernandina (azi Long Island). Spaniolii au trecut din insulă în insulă, rămânând uimiți de tot ceea ce vedeau, de oamenii prietenoși, de vegetația bogată. Dar căutarea de aur, devenită obsesie, ajunsese principala preocupare.

La 27 octombrie 1492, Columb a descoperit insula Juana (Cuba). Descoperitor dar și coquistador, Columb se frământa cum să tragă foloase de pe urma indigenilor. Îi vrea transformați în robi ai Spaniei, vrea aurul pe care nu-l au și nu ia măsuri de intimidare numai pentru că speră să afle mai ușor unde se găsesc zăcămintele de aur. Amiralul a cercetat coastele Cubei, **convins că este vorba de continentul asiatic**, notând cu lux de amănunte impresiile sale despre relief, despre ape, vegetație și ape. În 6 decembrie, Columb descoperi insula Espanola. La 4 ianuarie 1493, amiralul Columb a ordonat ridicarea ancorei spre patrie, spre Spania. La mijlocul lunii martie 1493, Columb a ajuns în Spania, fiind primit la Barcelona de regele Ferdinand și regina Isabella. Drumul lui Columb de la Sevilla la Barcelona a fost un adevărat triumf. De pretutindeni veneau oameni care aflaseră despre expediție și despre descoperirea Indiilor, pentru a-l întâmpina pe amiral și a admira tot ce fusese adus de peste ocean: indieni cu brățări și salbe, cu lănci și vase în mâini și papagali pe umăr, animale împăiate, plante rare, purtate în mare alai.¹⁴⁹

La Barcelona, în fața înalților demnitari, a Curții, Columb a prezentat relatarea expediției sale. Columb dorea să continue aventura începută, să-l caute pe Marele Han, să găsească aur, să-l onvertească pe indieni. Columb cunoaște culmea gloriei; săptămâni în șir participă la serbările de la Curte. E consultat în chestiuni de politică internațională, iar arhiepiscopul de Toledo îl primește cu onoruri regale. La 28 mai 1493, amiralul a primit o nouă confirmare a privilegiilor și prerogativelor sale; i s-a acordat suma de 335 000 maravedis.¹⁵⁰

Imediat după descoperirea “Indiilor” de către Columb, monarhia spaniolă trecu la ofensiva diplomatică în vederea asigurării plenipotenței sale asupra drumului spre vest și a teritoriilor descoperite. Spaniolul Rodrigo Borgia, devenit papă și cu sprijin castilian, s-a

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 240-242.

¹⁴⁹ Daniel J. Boorstin, *op. cit.*, p.298-303.

¹⁵⁰ Gerhard Prause, *Nimeni nu a râs de Columb. Demistificarea unor legende și falsuri*, Editura Politică, București, 1969, p. 12-38.

manifestat favorabil asupra cererii spaniole. În luna aprilie a fost concepută bula **Inter caetera, datată oficial la 3 mai 1494**. Ea cuprindea referiri la insulele și pământurile descoperite de Columb în timpul călătoriilor spre apus și sancționa stăpânirea regilor Ferdinand și Isabella asupra acestor teritorii, cât și asupra teritoriilor ce urmau a fi descoperite în această direcție în viitor.

Regele Portugaliei pretindea însă că aceste teritorii aparțin de drept Portugaliei, astfel că au început tratative diplomatice directe între Spania și Portugalia în această chestiune. Grație spiritului conciliant al spaniolilor, s-a încheiat în urma unor convorbiri oficiale, la 7 iunie 1494, **celebrul tratat de la Tordesillas**. Roma papală era prezentă în calitate de arbitru și de terță putere. Linia de demarcație între teritoriile portugheze și spaniole a fost stabilită la 370 de leghe vest de insulele Capului Verde. Orice teritoriu ce va fi descoperit la est de această linie urma să aparțină portughezilor. Tratatul a intrat în vigoare și cu toată relativitatea sa, a fost respectat de o parte și de alta, timp de secole. Pentru celelalte națiuni europene acordul a rămas literă moartă. Nici francezii, nici englezii, nici olandezii nu au ținut seama de stipulațiile tratatului și la sfârșitul secolului al XVI-lea bula a devenit caducă. Dar ea a salvat pacea în Peninsula Iberică.¹⁵¹

Între timp, Columb terminase pregătirile **pentru cea de-a doua sa expediție**: 14 caravele și 3 nave mari de transport, vreo 1500 de oameni, animale de povară, animale domestice, duse cu scopul de a fi aclimatizate în Indiile Apusene, apoi semințe de legume, cereale, trestie de zahăr. Din Canare au fost luați porci și câini pe care cuceritorii castilieni l-au dresat apoi pentru vânătoarea de oameni. Această expediție nu mai avea misiunea de a explora, de a descoperi, ci pe cea de a lua în stăpânire, de a coloniza. Era prima mare încercare de colonizare în Lumea Nouă. Din această mulțime de oameni făceau parte circa 200 de nobili, oameni dornici de aventuri, de câștiguri facile, a căror imaginație fusese stimulată de știrile despre fabuloasele bogății din această parte a lumii. Luau parte funcționari regali și preoți, cu misiunea de a răspândi creștinismul în rândul populației aborigene.¹⁵²

La 25 septembrie 1493, flota părăsi portul Cadiz. Columb era decis să urmeze un alt drum, la sud de traseul primei călătorii, poate pentru a evita o întâlnire cu corăbiile portugheze, poate pentru a descoperi alte insule, despre existența cărora aflase de la indieni. În 3 noiembrie 1493, Columb a descoperit o insulă din arhipelagul Antilelor Mici, pe care a numit-o Dominica. Apoi au descoperit și alte insule: Maria Galante, Guadelupe, Deseada și Los Santos. La 10 noiembrie, amiralul a ordonat să se ridice ancorele și se îndreptă spre nord-vest, în căutarea Spanolei.

A descoperit însă alte insule: Santa Maria de Montserrat, Santa Maria la Redonda, Santa Maria la Antigua, Santa Cruz, Santa Ursula, Insula celor 11 000 de fecioare. Au acostat în prima insulă din grupul Antilelor Mari, Puerto Rico. Apoi, au debarcat în Haiti. Columb s-a decis să pătrundă în interiorul insulei Haiti, pentru a găsi și explora țara aurului. Au pătruns într-o regiune muntoasă și săracă în care se găseau zăcăminte de aur, dar și de cupru și de azotat de argint. La 3 mai 1494, Columb descoperi Jamaica dar spaniolii au fost întâmpinați de indieni războinici. Dar după ce au fost trase câteva salve de bombarde și a fost lansată împotriva indienilor o haită de câini, aceștia s-au retras. Forța, armele de foc și câinii vor fi de aici înainte folosite împotriva indienilor. După cercetarea coastelor Cubei, amiralul se îndreptă din nou se îndreptă din nou spre insula Jamaica, dar abia la 20 august atinse capul vestic al insulei.¹⁵³

În cele din urmă mica escadră s-a întors în Espanola, unde a ajuns în 29 septembrie 1494. În Espanola, Columb a trecut la represalii dure împotriva populației băștinase, care nu accepta stăpânirea spaniolă. Dintr-o populație de aproape 100 000 de locuitori, cât avusese

¹⁵¹ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 189-191.

¹⁵² *Ibidem*, p. 192-196.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 196-199.

Espanola înainte de a fi descoperită de Columb, în 1496 mai trăia doar o treime. Dificultățile de pe insulă au fost atribuite amiralului și curtea regală a fost asaltată de plângeri. Columb trebui să se justifice, dar aceasta putea s-o facă numai în Spania și nu în Espanola, înaintea lui Aguado, însărcinat cu examinarea conflictului. Amiralul trebui să combată defăimările, acuzațiile aduse persoanei și guvernării sale. Era o sarcină grea, căci marele navigator se dovedise un prost colonizator, un organizator incapabil, promotor al unei politici coloniale falimentare.

Cu 2 caravele, Nina și India(aceasta din urmă fiind prima corabie construită de spanioli în America) – cu 200 de oameni la bord decizi să părăsească insula și cu vreo 30 de sclavi indieni, Columb se îndreaptă spre Spania, unde ajunse, la 11 iunie 1496, în portul Cadiz. Invitat, după o lună de așteptare, la Curtea regală, Columb porni cu mare alai, dar relatările lui Columb sunt primite cu scepticism deoarece nu adusesese grămezile de aur, pe care le promisese.

Chiar dacă amiralul nu obținuse cărăbiile solicitate, a obținut în schimb reconfirmarea privilegiilor și a drepturilor sale. O nouă întârziere a pregătirilor pentru cea **de-a treia expediție** a fost provocată de moartea neșteptată a moștenitorului tronului, don Juan. Și știrile despre dificultățile intervenite în viața coloniei întemeiate de Columb încurajau pe cei ce puneau piedici în calea înlăturării noului proiect, cât și a recrutării de marinari pentru a participa al o nouă expediție.

Abia în 1498, Columb a reușit să obțină 6 caravele și deoarece a fost imposibil să-și recruteze echipajul pe cale obișnuită, a recurs la recrutarea de deținuți. Porțile închisorilor s-au deschis în fața amiralului, care a fost nevoit să-și aleagă oamenii dintre delincvenții de drept comun, amnistiați cu acest prilej. Drojdia societății urma să colonizeze Indiile Apusene, să înlăturască misiunea civilizatoare, încredințată de Coroană. La 30 mai 1498, escadra lui Columb a pornit într-o nouă expediție spre Indiile occidentale. Pentru a evita o întâlnire cu escadra franceză, Columb navigă în direcția insulei Madeira.¹⁵⁴

VII.5. MAGELLAN

Fernando Magellan (1480 - 27 aprilie 1521), în portugheză *Fernão de Magalhães*, în spaniolă *Fernando/Hernando de Magallanes*) a fost un explorator portughez care a navigat în serviciul regelui Spaniei. A fost primul care a navigat spre vest pornind din Europa pentru a ajunge în Asia, primul european care a navigat în Oceanul Pacific și primul care a condus o expediție în jurul lumii. La 10 august 1519 cele cinci corăbii care au compus flota expediției: *Trinidad* (110 tone, 55 marinari), *San Antonio* (120 tone, 60 marinari) , *Concepción* (90 tone, 45 marinari), *Victoria* (85 tone, 42 marinari), *Santiago* (75 tone, 32 marinari) au părăsit orașul Sevilla navigând pe fluviul Guadalquivir până în San Lucar de Barrameda unde au staționat mai mult de 5 săptămâni, timp în care s-a făcut ultima revizie și aprovizionarea completă. La 20 septembrie 1519 flota s-a desprins de țărm și a început călătoria. În timpul trecerii peste ocean, Magellan a elaborat un sistem de semnalizare atât de bun încât nici o corabie din flota sa nu s-a rătăcit, deși erau total diferite. Neînțelegerile cu căpitanii spanioli au apărut la scurt timp dar rebelii sunt aspru pedepsiți. Pe 27 aprilie 1521, Magellan este ucis în Filipine în timpul unei lupte cu băștinașii, în insula Mactan. Expediția se întoarce în Europa cu o singură navă, *Victoria*, având la bord 18 oameni și fiind comandată de Juan Sebastian El Cano în 1521. Regele Spaniei l-a înnobilitat pe El Cano și i-a dat ca blazon globul pământesc pe care scria „*Primus Circumdisti me*” („Tu m-ai înconjurat primul”). Relatarea expediției a fost

---

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 199-215.

făcută de geograful Antonio Pigafetta care a participat la toate expedițiile organizate de Magellan.¹⁵⁵

VII.6. CONSECINȚELE MARILOR DESCOPERIRI GEOGRAFICE

Istoricii n-au întârziat să considere marile descoperiri geografice ale Renașterii drept “**cea mai extraordinară aventură din istoria Europei**”. Rezultatele lor practice au fost incamparabil superioare celor ale mării aventuri a cruciadelor.

Cea mai importantă consecință a marilor descoperiri geografice a fost **distrugerea unor străvechi civilizații(aztecă, maiasă, incașă etc) și formarea imperiilor coloniale : portughez, spaniol, olandez, englez, francez**. Descoperirile geografice au oferit europenilor o șansă extraordinară de a cunoaște și controla majoritatea zonelor lumii și de a întemeia imperii coloniale care vor întrece cu mult ceea ce reprezentaseră imperiile macedonean sau roman.¹⁵⁶

Cucerirea coastelor continentului african s-a realizat pas cu pas, lent, dar sistematic. Ajunși la Capul Bunei Speranțe, portughezii au dat peste spații infinite, peste mări, oceane și țări necunoscute, în care și-au impus dominația și monopolul. Dar flota, singură, nu ajungea pentru a menține dominația unui minuscul regat peste miile de kilometri de coastă. Portugalia era o țară cu mijloace limitate, cu o populația redusă, ceea ce făcea imposibilă cucerirea de teritorii întinse sau pătrunderea în interiorul regiunilor explorate, situate la distanță uriașă de metropolă. Rezultatul cuceririlor portugheze a fost o **thalassocrație mercantilă**, bazată pe o puternică flotă de război, destinată să protejeze corăbiile comerciale, dar și pe forturi, cetăți și garnizoane.

la Capul Bunei Speranțe, coasta orientală a Africii, coasta Malabarului, Insulele Sonde, o parte din Moluca și Macao în China, iar în America de Sud – Brazilia. Organizarea acestui imperiu, mai degrabă maritim decât colonial, a luat forma monopolului de stat. Regele Portugaliei era primul armator, el posedea la Lisabona cea mai importantă casă de comision și de export, dispunea de docuri și de magazine proprii, unde erau stocate mărfurile ce soseau din Guineea sau din Indii, mirodenii și fildeș, apoi mătăsuri, perle, parfumuri, pietre prețioase, precum și tot ce se expedia din Portugalia: țesături, postavuri, produse artizanale. Beneficiile acestui comerț erau considerabile și aurul ce intra din abundență în vistierie permitea monarhului să înființeze noi manufacturi de arme, noi șantiere de construcții navale.¹⁵⁷

Alfonso de Albuquerque a pus bazele Imperiului colonial portughez: Ormuz, Socotra, Mascat, Diu, Goa și Malacca s-au transformat în adevărate bastioane prin care s-a impus monopolul portughez în mările și oceanele Orientului, iar aceste bastioane au controlat respectarea lui. Prezența portugheză în această parte a lumii s-a caracterizat printr-o permanentă stare de război, prin lupte cu populațiile indigene, cu Egiptul, cu turcii. Portughezii aveau de înfruntat galerele turcești și corăbiile piraților cuibăriți chiar în unele forturi portugheze, abandonate din lipsă de mijloace, apoi dușmănia principilor locali și dificultățile materiale legate de menținerea relațiilor dintre colonii și metropolă. Călătoria, dus și întors, în Indii, dura aproape 18 luni. Trei flote, una pe drum, alta în pregătire și a treia care staționa în apele Indiei, aveau misiunea să controleze comerțul în Oceanul Indian. Furtunile, pirații, musulmanii sau pur și simplu uzura, provocau grele pierderi flotei portugheze. Șantierele navale și manufacturile de arme trebuiau să lucreze fără întrerupere pentru a înlocui pierderile și a dezvolta flota în raport cu nevoile sporite ale comerțului și ale

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 303-338; Jean Favier, *op. cit.*, p. 423-433.

¹⁵⁶ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p. 221-256.

¹⁵⁷ Jean Favier, *op. cit.*, p. 417-421.

războiului. Dacă se iau în considerare și cheltuielile pentru întreținerea punctelor de sprijin , a cetăților din Marea Roșie și Oceanul Indian, precum și cele pentru întreținerea flotei, devine clar ce mari sacrificii a solicitat expansiunea portugheză. Dar și beneficiile au fost uriașe.

Imperiul colonial portughez era organizat sub forma unei **întreprinderi comerciale de stat, a unei agenții monopoliste**, exploatată în regie de Coroană și condusă de un Consiliu, **Casa da India**, cu sediul la **Lisabona**. Casa da India îndeplinea funcții fiscale, comerciale și de administrație colonială, arenda privilegii vamale pentru produse orientale, participa la distribuirea mărfurilor de import, organiza încărcarea și armarea corăbiilor, numea pe funcționari și pe navigatori, recruta trupele coloniale, controla factoriile și stațiile navale, acorda licențe de comerț și împărțea beneficiile comanditarilor. Capitala Portugaliei s-a transformat într-un mare antrepozit de mărfuri orientale, iar comanditarii oficiului Casa da India, în principalii agenți ai comerțului cu mirodenii.¹⁵⁸

Datorită monopolului lor, portughezii au reușit să aducă mari cantități de mirodenii pe piețele europene și să realizeze beneficii importante. La început chintalul de piper, care se vindea la Calicut cu 3 ducați, costa 80 de ducați la Alexandria. Portughezii, prin înlăturarea concurenților și importuri masive, și-au permis să-i reducă prețul, vânzând piperul la Lisabona cu 40, apoi chiar cu 20 de ducați chintalul. Ori, numai expediția lui Vasco da Gama din 1503 a adus la Lisabona 36 000 de chintale de piper, apoi ghimbie, nușoara și cuișoare, fără a socoti celelalte mărfuri. A doua expediție a lui Vasco da Gama a adus un beneficiu net de 300%, cea a lui Almeida din 1505 s-a soldat cu un beneficiu net de 175%. Pe la 1572, regele Portugaliei realiza din comerțul oriental un câștig de aproape 500 000 de ducați.

Monopolul portughez nu a fost însă lipsit de fisuri. Blocarea Oceanului Indian nu a putut fi realizată în mod permanent și, în consecință, monopolul nu a funcționat în condiții absolute. Legăturile cu Orientul se realizau peste Persia și prin Imperiul Otoman și, deși limitate, relațiile comerciale ale spațiului mediteranean cu Orientul continuau să se realizeze peste Orientul Mijlociu.¹⁵⁹

Imperiul colonial spaniol cuprindea un teritoriu uriaș, care se întindea din California și până în Chile: Nueva Espana (Mexicul), Castilia del Oro(coasta Americii Centrale, de la Honduras până la Darien), Nueva Castilia și Nueva Toledo, adică partea de nord și cea de sud a Perului, apoi Panama, Nueva Granada (Columbia), Venezuela, Nueva Extramadura (Chile) și Antilele. Un continent cucerit într-o jumătate de secol de o mână de oameni: Cortes cucerise Mexicul cu 1300 de oameni, Pizarro pornise să cucerească Peru cu 114 spanioli, iar numărul total al marinarilor, soldaților și coloniștilor sosiți în Lumea Nouă în acest răstimp era cu mult sub 100 000 de oameni.¹⁶⁰

Eșecul sistemului portughez de exploatare a dus în consecință la introducerea sistemului de encomiendas, de fapt a șerbiei, mai puțin în interesul Coroanei, decât în cel al conchistadorilor, al coloniștilor. Întrucât la început economia dominantă era o economie de subzistență, bazată pe imensa bogăție de zăcăminte și mână de lucru, feudalismul hispano – american s-a dezvoltat ca un sistem asemănător celui iberic.

Proprietatea asupra pământului se obținea prin “cucerire”, deci prin forță, apoi prin privilegii, uzurpare sau favoruri. O obțineau conchistadorii, curtenii, ordinele călugărești. **Encomienda** era o concesiune financiară, un domeniu cu drept la tribut și la corvezile indienilor care populau domeniul iar encomendero era seniorul, stăpânul domeniului, ai cărui locuitori erau obligați la prestații și servicii. Encomiendas erau inegale: așezări de 6 –10 indieni și domenii sau localități cu câteva mii de indieni. În schimbul muncii lor, indienii trebuiau să primească hrană, adăpost, îmbrăcăminte și să-și însușească noțiuni ale religiei creștine.

¹⁵⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 232-235.

¹⁵⁹ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p.339-344,

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 344-349.

Imperiul colonial spaniol forma inițial **2 viceregate: Mexic** (organizat în 1534) și **Peru** (în 1542), la care aveau să se adauge, în sec. XVIII, **Nova Grenada** (1717) și **Rio de la Plata** (1776). Viceregele, numit direct de rege, era investit cu aceleași puteri pe care regele le exercita în Spania. El governa, administra și conducea justiția; în caz de război, comanda flota și armata. Dar, la expirarea mandatului său, care era de 3 ani, trebuia să rămână în colonie 6 luni, ca simplu particular, pentru a răspunde la eventualele reclamații ale foștilor săi administrați. ¹⁶¹

În coloniile cu însemnătate mai mică, regele era reprezentat de un **guvernator**, înzestrat ca și viceregele cu atribuții administrative, judecătorești, financiare și militare. Viceregii și guvernatorii trebuiau să –și lase familia în Spania, să nu se ocupe de afaceri, să trateze bine pe indieni, să depună la intrarea în funcție o cauțiune care să garanteze executarea sentinței în cazul în care ar fi fost condamnați după expirarea mandatului lor. Coroana ia conducerea directă a coloniilor, considerate provincii transoceanice. Organul central era **Consiliul Indiilor**, creat de Ferdinand Catolicul în 1511 și definitiv organizat în 1524 de Carol Quintul. Compus din 8 consilieri, un consilier financiar și 2 secretari și prezidat de marele cancelar al Indiilor, consiliul pregătea legile și ordonanțele pentru colonii, propunea candidații pentru toate posturile civile și ecleziastice și supraveghea activitatea funcționarilor din colonii. Sediul consiliului era la Madrid și nimeni, în afară de rege, nu putea interveni în deliberările membrilor lui. ¹⁶²

Organul executiv al Consiliului a fost **Casa da Contratacion**, întemeiată în 1503, după modelul Casei da India din Lisabona. La început, Casa de Contratacion, a fost o societate particulară de negustori, la care guvernul a făcut apel pentru organizarea comerțului transoceanic. Reorganizată prin ordonanțele din 1534 și 1543, a devenit un adevărat minister al comerțului, care supraveghea aplicarea legilor relative la comerțul cu America, înregistra ieșirea și intrarea corăbiilor și judeca diferendele între comercianți. Casa fixa data plecării flotelor, navlul, tonajul și destinația corăbiilor, monopoliza întregul comerț colonial. Pentru înlesnirea comerțului, traficul transatlantic a fost concentrat la Sevilla.

În 1529, Carol Quintul a autorizat alte 7 porturi din Atlantic și 2 din Mediterana să trimită corăbii în America, dar la întoarcere toate trebuiau să treacă prin Sevilla. În America, licența de a îmbarca și debarca mărfuri a fost rezervată, în afară de Havana, porturilor Vera Cruz (pentru Mexic), Nombre de Dios(pentru Columbia și Venezuela) Panama și Callao(pentru colonile de pe șarmul Pacificului).

Casa de Contratacion organiza 2 flote pe an, compuse din cel puțin 10 vase de comerț și un bastiment de război. Numărul corăbiilor care compuneau cele două flote a crescut neconținut, până la sfârșitul secolului al XVI –lea, când a atins cifra de 100 – 120. Comerțul cu coloniile era extrem de variat. Spania vindea articole alimentare (vin și untdelemn), stoffe, metale (aramă și mercur), instrumente și arme de fier, mobile, articole de lux și sclavi negri. Colonile exportau metale prețioase dar și zahăr, bumbac, cacao, tutun, lemn de preț, materii colorate. Locul cel mai însemnat îl ocupau însă metalele, mai ales argintul. ¹⁶³

O altă consecință a marilor descoperiri geografice a fost **distrugerea populației băștinașe, precolumbiene**. Populația băștinașă a fost adusă în stare de sclavie, supusă unui regim de muncă forțată, la eforturi fizice deosebite, în mine, în spălătorii de aur, în morile de indigo sau pe plantațiile de trestie de zahăr. Violența conchistadorilor, silniciile comise față de cei forțați să muncească în cadrul morilor de indigo sau de postav sau în mine, au dus la o scădere rapidă și masivă a populației, în special în Mexic și Peru. Sfidarea și disprețul spaniolilor față de indieni, socotiți “ leneși și vicioși” , slabi la muncă, triști, fricoși, mârșavi și cu înclinații rele”, au favorizat abuzurile și arbitrarul, agravând situația populației indigene.

¹⁶¹ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 254-256.

¹⁶² *Ibidem*, p. 257-258.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 259-260.

În Mexic, din 25 de milioane de locuitori, au supraviețuit în primii 30 de ani ai cuceririi numai 25%. După 90 de ani, populația indigenă a Mexicului s-a redus cu 96%. Curba populației din platoul Anahuac (Mexic), prezintă următoarea situație în secolul al XVI –lea: 1519 – 25 200 000 de locuitori; 1532 – 16 800 000; 1548 – 6 300 000; 1568- 2650 000 și 1596 – 1 375 000.¹⁶⁴

Atrocitățile conchistadorilor spanioli în Lumea Nouă au fost precedate de cele ale portughezilor pe coastele Africii Occidentale. În incursiunile lor de pe litoral și din apropiere pentru a captura sclavi, portughezii incendiau colibe, ucideau copiii și bătrânii, vânau bărbații cu câini mari dresați în acest scop, aduși special din insulele Canare. Cum însă interesul lor nu era de a se instala definitiv pe teritoriile africane pentru a le exploata asemenea unor adevărați colonizatori, ci se limita în principal la capturarea de sclavi, actele lor de cruzime erau dependente și determinate de acest scop specific. Așa s-a născut **legenda neagră** (“ **la leyenda negra**”) despre cucerirea și colonizarea Americii.¹⁶⁵

Indicele atât de ridicat al mortalității la indieni se explică și prin **șocul microbial generalizat**, prin maladiile aduse de europeni pe continentul american, boli față de care amerindienii neimunizați erau cu desăvârșire lipsiți de apărare. **Rujeola** a ucis o mare parte din populația de tainos – arawak din Santo Domingo. Epidemia de **ciumă** din 1546 a făcut zeci de mii de victime. Teribila epidemie de **gripă**, care a lovit în repetate rânduri Mexicul în secolul al XVII-lea, a ucis aproape 1/3 din populația indigenă, dar nici un alb.

Dezastrul biologic a însoțit pe cel social – economic și a dus la un puternic regres al numărului populației băștinașe, în condițiile și așa precare din punct de vedere demografic, căci natalitatea la amerindieni era mai scăzută ca la europeni, datorită perioadei excepțional de lungi de lactație. Un factor demografic important care a afectat întregul Mexic a fost și excedentul constant al deceselor în raport cu nașterile.

Dar factorul hotărâtor care a dus la decimarea populației băștinașe a fost violența, dezorganizarea sau distrugerea structurilor social – economice ale societății amerindiene, munca istovitoare în mine, munca istovitoare pe domenii. O confirmă documentele vremii, de pildă actul lui Carol Quintul din 8 decembrie 1526, în care monarhul constată că în urma împilărilor, numărul indienilor din Espanola, San Juan și Cuba a scăzut în asemenea proporții, încât aproape că nu mai sunt indieni în pomenitele insule. Europeanii au importat și ei anumite boli din America, cum ar fi de pildă **sifilisul**, adus de marinarii lui Columb din Lumea Nouă în Spania, răspândindu-se de aici în întreaga Europă.¹⁶⁶

În cele două Americi, populația indigenă, împușcată ca urmare a bolilor și muncilor istovitoare, a conviețuit atât cu europenii albi, cât și cu sclavii negri, aduși din Africa. **Amestecul rasial (metisarea)** a contribuit la formarea popoarelor latino – americane. În procesul de osmoză, de sinteză umană hispano – americană (proces care stă la baza viitoarelor etnii și civilizații latino – americane) un rol determinant l-au avut căsătoriile mixte, pe care începând din 1514 Curtea de la Madrid le-a încurajat.

Metisajul (biologic și cultural) a rezultat din numărul mare de soții sau de concubine ale conchistadorilor, fapt dealtminteri în acord cu obiceiurile băștinașilor, care tolerau poligamia. Ca urmare a concubinajului frecvent cu indiencele, aproape toți conchistadorii (Cortes, Alvarado, Pizzaro, Almagro ș. a.) au avut cu ele copii naturali. Mulți dintre acești metiși au devenit cunoscuți scriitori (poetul Garcilaso Inca a devenit un clasic al literaturii spaniole) sau renumiți cronicari, mexicani și peruani.

Marile descoperiri geografice au constituit unul din factorii revoluției economice a Renașterii, care la rândul său a avut o acțiune asupra puterii politice a unor state europene. “**Revoluția atlantică**” a însemnat **deplasarea axei comerciale a Europei din Mediterana și**

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 328-332.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 333-335.

¹⁶⁶ Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit.*, p.347-349.

Baltica în Oceanul Atlantic, fapt care a avut consecințe negative asupra comerțului republicilor maritime italiene Veneția și Genova și a Hansei nordice. Deplasarea axei comerțului mondial în Atlantic a contribuit la prosperitatea orașelor și porturilor cu fațetă atlantică: Lisabona, Londra, Amsterdam.¹⁶⁷

Ca o consecință directă a marilor descoperiri geografice, **au fost introduse și aclimatizate în Europa o serie de plante, cereale și pomi fructiferi din America**, care vor avea un rol deosebit în hrana zilnică : roșiile (tomatele), cartoful, porumbul, fasolea, ananasul, vanilia, arahidele, cacaoa, arborele de coca sau tutunul. De asemenea, noi animale au fost răspândite în Europa din Lumea Nouă, ca de exemplu curcanul.¹⁶⁸

Marile descoperiri geografice au contribuit la **răspândirea creștinismului, a catolicismului în Lumea Nouă**. De altfel, pentru regii Spaniei extinderea Imperiului spaniol și propagarea credinței creștine însemna unul și același lucru. Inițiativa i-a revenit bisericii catolice prin intermediul ordinilor sale călugărești, mai ales prin acțiunea iezuiților. Răspândirea catolicismului a fost însoțită și de instituirea în **1516 a tribunalului Inchiziției în Noua Spanie (Mexic)**, regele Ferdinand numind inchișitor general al Americii pe episcopul Cubei, John Quevado.¹⁶⁹

Conchistadorii erau adesea însoțiți de preoți membri ai Inchiziției, autorizați de inchișitorul general din Spania să-i reprezinte. În 1541 Carol Quintul stabilește tribunale permanente ale Inchiziției la Lima, Mexic și Cartagena. Dar inchișitia spaniolă din America nu se prea ocupa cu problema ereziei; în schimb se ocupa de alte “crime” și în primul rând de **vrăjitorie**, care își găsea cel mai bun teren în credulitatea superstițioșilor indigeni.

Inchișitorii din America, cu puterea aproape nelimitată pe care o aveau (la un moment dat l-au condamnat și pe papa Sixt al V-lea!), urmăreau în modul cel mai evident să obțină bogății și influență politică. În haosul de ilegalitate și cupiditate nelimitată, creat și întreținut de guvernatori și viceregi, tentația era prea mare ca inchișitorii să poată rezista. Capitolul cel mai sumbru și cel mai rușinos din toată istoria inchișitiiei este probabil cel al inchișitiiei spaniole din America secolului al XVI –lea.¹⁷⁰

VIII. RENAȘTEREA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE. UMANISMUL (Sec. XVI-XVII)

VIII.1. NICOLAUS OLAHUS (1493-1568)

Nicolaus Olahus (1493-1568) a fost o vreme aprod la curtea regelui Ungariei, Vladislav al II-lea (1490-1516), începând astfel o carieră politică și ecleziastică de excepție în sfera Europei Centrale în epoca Renașterii. Îmbrățișând cariera preoțească, a fost pentru o vreme secretarul regelui Ungariei, Ludovic al II-lea (1516-1526) și, ulterior a ajuns secretarul reginei Maria, văduva regelui Ungariei, pe care a însoțit-o în Țările de Jos, stabilindu-se la Bruxelles, unde a rămas până în 1538. Înapoiat din Țările de Jos, Olahus a parcurs cele mai

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 362-365.

¹⁶⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 363.

¹⁶⁹ Guy Testas, Jean Testas, *Inchișitiia*, Prefață Cristian Antim Bobicescu, Editura Corint, București, 2002., p. 112-117.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 118-122.

înalte trepte ale ierarhiei bisericii catolice, ajungând în 1553, arhiepiscop primat de Strigoniu(Ungaria) și în 1562 regent al Ungariei habsburgice, ca locțiitor al împăratului Ferdinand. În 1548, Nicolaus Olahus a fost înnobilit de Ferdinand, regele Ungariei Superioare (stăpânite de Habsburgi) iar în 1558 a fost ridicat de același suveran la rangul de baron al Imperiului.¹⁷¹

Diploma de înnobilitare acordată de Ferdinand lui Olahus îl elogia pe umanistul român pentru „excelența cunoaștere a tuturor artelor frumoase, pentru priceperea în limba greacă și latină, pentru talentul la scris, la vorbire, pentru talentul său poetic”. Olahus a folosit originea sa ilustră – era fiu al judeului regesc Stoian (devenit prin botezul catolic Ștefan), descendent din ramura Drăculeștilor a dinastiei Basarabilor și probabil fiind și nepot de soră al voievodului Iancu de Hunedoara – pentru a-și justifica și în acest fel înnobilitarea. Deoarece era român de descendență princiară și urmaș al romanilor, Nicolaus Olahus considera că merita aceste onoruri și pentru că românii erau apărătorii civilizației europene.

Spre finalul vieții sale a trăit în Slovacia, unde a desfășurat o vastă operă culturală și unde a murit, din această cauză fiind revendicat și de cultura slovacă. Olahus însă a fost în primul rând un european, un umanist strălucit, un savant al Renașterii europene, dar care niciodată nu a uitat originea sa românească, dovadă clară fiind numele pe care l-a purtat. În Slovacia, a reorganizat la Trnavia(Trnava), vechea școală capitulară din Strigoniu (ocupată de turci) și a pus bazele celui dintâi seminar teologic catolic din Ungaria Superioară. În veacul al XVII-lea, seminarul înființat de Olahus se va transforma în Universitatea din Trnava. A fost un puternic susținător al catolicismului și a combătut protestantismul (mai ales luteranismul sașilor) de pe pozițiile Contarreformei și Reformei Catolice. Olahus a decedat la Trnava în 14 ianuarie 1568 și a fost înmormântat la biserica catolică Sf. Nicolae din același oraș. Nicolaus Olahus a scris 4 epitafuri la moartea lui Erasmus (1536)și alte versuri în latină. A corespondat cu umaniști belgieni, germani, spanioli, danezi și italieni. Din corespondența sa cu celebrul Erasmus de Rotterdam s-au păstrat vreo 40 de scrisori. Dintre poezii latini, Ovidius l-a influențat pe Olahus cel mai mult.¹⁷²

A dovedit talent în poeziile sale, caracterizate printr-o sensibilitate remarcabilă, fie că erau scrise în limba greacă, fie în latină, între care se remarcă *Elegia cea mare*, la mormântul lui Erasmus de Rotterdam. Este autorul a 4 epitafe dedicate lui Erasmus din Rotterdam, în limbile latină și greacă. În opera sa istorică, *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisione, habitu, atque opportunitatibus* (1536) se simte influența istoricilor greci și latini (Tucidide, Xenofon, Sallustius). Olahus este cel dintâi dintre cărturarii români care subliniază clar ideea originii latine a poporului român și unitatea limbii române, peste granițele artificiale ce despărțeau Țările Române din punct de vedere politic. Cuprinde în această lucrare numeroase informații istorice, geografice, etnografice despre Ungaria, Transilvania și Banat, Moldova și Țara Românească. Olahus a redactat și un *Chronicon*, în care sunt prezentate și explicate evenimentele timpului său, de la Matia Corvinul până la Ferdinand I.¹⁷³

Pe lângă limbile clasice, Olahus stăpânea la perfecție limbile română, maghiară, franceză, germană și turcă, fapt rar în epocă. Idealul lui Nicolaus Olahus era frumosul și binele, ca atribute ale divinului și fericirea care se poate raeliza prin practicarea virtuților autentice creștine. Și-a scris operele doar în limba latină. A elaborat un *Tratat de alchimie* (publicat la Frankfurt în 1525), *Istoricul și diplomatul* (Bruxelles, 1536), *Principiile religiei creștine catolice* (Viena, 1560), *Catehism* (Trnava, 1560), precum și alte opere de valoare,

¹⁷¹ Ștefan Bezdechi, *Nicolaus Olahus – primul umanist de origine română*, Aninoasa, Gorj, 1939, passim; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 93-94.

¹⁷² Ioan Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 115-119.

¹⁷³ ****Călători străini despre Țările române*, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968, p. 484-485.

istorice sau geografice. Viziunea lui Olahus referitoare la națiune este modernă, fundamentată pe criteriile etnice și lingvistice, în contrast cu viziunea medievală, care accentua privilegiul.¹⁷⁴

Nicolaus Olahus este cel dintâi organizator al învățământului primar și superior din Ungaria. Opera lui nu este o istorie propriu-zisă, cât mai ales un gen de descriere geografico-etnografică, care se originează în modelul oferit de scrierile umanistului Silvio Piccolomini. Olahus este un om al Contrareforme care caută să facă cunoscute Europei realitățile istorico-geografice ale acestei părți de lume, amenințate de dominația otomană.¹⁷⁵

Concepțiile umaniste ale lui Olahus se vădesc în atitudinea sa față de problemele sociale ale vremii, de sprijinire a iobagilor și de înfierare a abuzurilor nobilimii. În calitate de cancelar al Ungariei Superioare stăpânite de Habsburgi, înfruntând opoziția înverșunată a nobililor, a determinat dieta din 1547 să anuleze prevederile draconice cu privire la legarea de glie a iobagilor și să le acorde dreptul de liberă strămutare.

VIII. 2. DIACONUL CORESI (CIRCA 1510-1583)

Diaconul Coresi a tipărit cărți bisericești la Târgoviște, Brașov și Sebeș, în perioada 1557-1583. meșteșugul tipăririi l-a învățat de la Dimitrie Liubavici. Nu se cunosc motivele pentru care diaconul Coresi nu a rămas la Târgoviște, ci s-a stabilit la Brașov (în anul 1556). Probabil că, la Brașov existau tiparnițe mai performante, o moară care producea hârtie de calitate și sprijin financiar din partea oficialităților săsești ale orașului. Prima carte tipărită la Brașov a fost un Octoih slavon (1557). Deși tipărită în Transilvania, cartea avea pe frontispiciu stema Țării Românești și îi menționa pe domnii Alexandru Lăpușeanu al Moldovei, Pătrașcu cel Bun al Munteniei și pe principele Ioan Sigismund Zapolya, ceea ce demonstrează faptul că era destinată românilor din cele trei țări.

Diaconul Coresi a tipărit unele dintre primele cărți în limba română ale religiei ortodoxe: *Evangheliarul* (1561), *Apostolul* (1563), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea* (1568 și 1570), *Psaltirea slavo-română* (1577), *Cazania I* (1564) și *Cazania II* (1581), monumente de limbă veche românească, importante prin predosloviile (prefețele) scrise de el, în care se ridică pentru prima dată problema introducerii limbii române în cultul religios. Diaconul Coresi a editat, în total, circa 35 de titluri de carte religioasă, tipărite în sute de exemplare, răspândite în toate teritoriile românești, care au facilitat unitatea lingvistică a poporului român dar și apariția limbii române literare.¹⁷⁶ Tipografia lui Coresi de la Brașov, unde lucrau și ucenicii lui, er amenită să satisfacă nevoile de cărți bisericești din toate cele trei Țări Române. Meșterii formați în tipografia coresiană au continuat activitatea tipografică la Alba Iulia, Sebeș și Orăștie.¹⁷⁷

VIII.3. GRIGORE URECHE (circa 1590-1647)

Fiu de mare demnitar moldovean, Grigore Ureche studiază la o școală umanistă din Liov (Polonia), unde se accentuau limbile clasice și valorile culturale ale Renașterii, opuse misticiei iezuite. Cunoscător al limbilor de cultură slavona, latina, vorbește și polona, însușită în mediul pe care l-a frecventat. Învățământul în limba latină îi deschide drumul studiului lumi greco-romane, al Antichității clasice.

¹⁷⁴ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 118-119.

¹⁷⁵ Detalii la ****Umanistul Nicolaus Olahus – texte alese*, studiul introductiv și notele semnate de I. S. Firu și Cornelia Albu, București, 1968.

¹⁷⁶ Amănunte la Ion Gheție, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, București, 1994.

¹⁷⁷ Nicolae Edroiu, *Paleografia româno-chirilică (sec. XVI-XIX)*, Editura Accent, Cluj- Napoca, 2001, p.37.

Cronicar umanist, Grigore Ureche este autorul *Letopiseșului Țării Moldovei*, redactat probabil între anii 1642-1647, în timpul domniei lui Vasile Lupu, fiind mare vornic. A utilizat ca **izvoare** în *Letopiseșul* său, *Cronica Poloniei*, redactată de Ioachim Bielski, care a fost publicată în Cracovia, în 1597, sub numele lui Martin Bielski, tatăl său. Grigore Ureche a apelat și la opera lui Martin Cromer (*Polonia sive de origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1555), la Matei Miechowita (*Chronica Polonorum*, Cracovia, 1519), la Alessandro Guagnini (*Sarmatiae Europaeae descriptio*, Cracovia, 1578, într-o versiune tradusă în poloneză de Marcian Paszkowski și publicată tot la Cracovia, în 1611).¹⁷⁸

Ureche a cunoscut și cosmografiile, cum sunt cele ale lui Gerard Mercator, Antonius Maginus Patavinus și Sebastian Munster. A folosit în cronică sa și descrierile umaniste ale lui Matei Miechowita, *Tractatus de duabis Sarmatiis* (1517) și opera lui Martin Cromer, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni polonici* (1576). Ureche a cunoscut și analistica autohtonă, anterioară, prin intermediul aceluia pomenit „letopiseș moldovenesc”, atribuit lui Eustratie logofătul, care încorporează analistica secolului al XV-lea. *Letopiseșul* lui Grigore Ureche prezintă istoria domnilor Moldovei de la descălecatul lui Dragoș Vodă la Aron Vodă (1595), insistând asupra evenimentelor politice și militare, făcând puține referiri la viața economică, socială, religioasă și culturală.¹⁷⁹ Format în ambianța Umanismului târziu, Grigore Ureche susține ideea romanității românilor, latinitatea limbii române, faptul că românii sunt urmașii Romei: „Toți de la Râm se trag...” *Letopiseșul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș până la Aron-vodă* a fost scris spre sfârșitul vieții, (se crede că ar fi muncit la el între anii 1642-1647). Baza informativă a cronicii au constituit-o manualele slavone de curte, cronică Poloniei a lui Joachim Bielski și o cosmografie latină. Valoarea ei constă în integrarea faptelor istorice într-un sistem de gândire politică. Cronicarul motivează scrierea acestui letopiseș din simplul pretext „ca să nu se înece ... anii cei trecuți” și să lase urmașilor amănunte despre cele ce au fost să se petreacă în anii de demult, dar și din grija ca aceștia să nu rămână „asemenea fiarelor și dobitoacelor celor mute și fără minte”. E de accentuat importanța pe care o acordă cronicarul istoriei în trezirea și creșterea conștiinței naționale a poporului, *Letopiseșul Țării Moldovei* constituind începutul istoriografiei în limba română.¹⁸⁰

Versiunea originală a circulat într-un mediu foarte restrâns și s-a pierdut foarte de timpuriu, la baza tuturor copiilor ulterioare din a doua jumătate a sec. al XVII-lea și până astăzi stând versiunile interpolate ale lui Simion Dascălul. Alți copiiști, ca Misail Călugărul și Axinte Uricariul au adăugat la rîndul lor unele pasaje. Majoritatea interpolărilor au fost identificate, unele chiar de Miron Costin. Astăzi se păstrează 22 de copii manuscrise, conținând integral sau parțial cronică lui Ureche. Prima publicare a textului s-a făcut în 1852, de către Mihail Kogălniceanu. *Letopiseșul* prezintă istoria Moldovei de la al doilea descălecat (1359) pînă la a doua domnie a lui Aron-vodă. Grigore Ureche a consemnat în mod obiectiv evenimentele și întâmplările cele mai importante, ținând foarte mult să fie nu un „scriitoriu de cuvinte deșarte ce de dereptate”. Adversar al unei puteri domnești fără controlul boierimii, Grigore Ureche a scris cronică de pe poziția mării boierimi. A glorificat eroica luptă antiotomană a moldovenilor pentru neatârnamarea țării și în special epoca lui Ștefan cel Mare. În politica externă, Grigore Ureche a promovat cu perseverență ideea polonofilă – izbăvirea Moldovei de turci numai în alianță cu Polonia.¹⁸¹ Într-un capitol intitulat *Pentru limba noastră moldovenească*, remarcă influența altor limbi („așijderea și limba noastră din multe limbi este adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur”), afirmă descendența

¹⁷⁸ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 13-14.

¹⁷⁹ Petre P. Panaitescu, *Introducere la Grigore Ureche, Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția a II-a, București, 1958, passim.

¹⁸⁰ Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979, p. 12-29.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 56-63.

romană („de la Rîm ne tragem”) și face unele apropieri etimologice între cuvintele românești și cele latinești („...de la rîmleni, ce le zicem latini: pîne, ei zic panis; carne, ei zic caro; găina, ei zic galina; muiarea, mulier; fâmeia, femina; părinte, pater; al nostru, noster și alte multe din limba lătimească, că de ne-am socoti pre amănuntu, toate cuvintele le-ăm înțălege”.¹⁸² Cronicarul afirmă și originea comună a moldovenilor, muntenilor și ardelenilor.

VIII.4. MIRON COSTIN (1633-1691)

Umanistul Miron Costin s-a născut în 1633, fiind fiul lui Iancu Costin, mare postelnic și mare hatman al Moldovei. Nobil polon de la 5 ani, Miron Costin studiază la colegiul iezuit din Bar, în Podolia, întemeiat în 1636, unde învață latina, istoria antică, geografia, gramatica și retorica. Are legături trainice în mediul nobiliar polonez dar și cu ambianța culturală a timpului. Prin 1652-1653, Miron Costin se întoarce în țară, unde parcurge treptele dregătoriilor: pârcălab de Hotin, mare vornic de Țara de Sus, mare vornic de Țara de Jos, mare logofăt. Îndeplinește numeroase însărcinări diplomatice, chiar pe lângă hatmanul Sobieski, în 1674, utilizând mai târziu, legăturile de prietenie cu marii demnitari din jurul regelui. Moare în 1691, căzând pradă rivalităților dintre familiile boierești, fiind decapitat la ordinul lui Constantin Cantemir, împreună cu fratele său Velicico.¹⁸³

Miron Costin a fost un distins cărturar, cu viziune largă asupra marilor probleme politice ale timpului. Ca umanist și istoric, a consultat o bogată literatură: *Chronicon gestorum in Europa singularium* a polonezului Paul Piasecki (1578-1649), *Cronica* lui Aleksander Gwagnin, prin intermediul lui M. Paszkowski, *Opisanie Sarmaciej Europskiej*(Cracovia, 1611), opera în versuri a lui Samuel Twardowski (1595-1660), *Războiul civil cu cazacii și tătarii*, apărută în 1651-1657. A utilizat și pe Laurențiu Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*(Lyon, 1667), *Culegeri grecești de 4 monarhii, Biblia, Viețile paralele* ale lui Plutarh. Datorită studiilor sale umaniste, Miron Costin a ajuns în contact cu Horațiu, Ovidiu, apreciat ca „dascăl”, Quintus Curtius, *De rebus Alexandri regi Macedonum*. A cunoscut literatura istorică românească anterioară, inclusiv cronica lui Grigore Ureche, în versiunea interpolată de Simion Dascălul. Cultura lui Miron Costin este vastă: ne-o dovedesc aluziile mitologice, cunoștințele și admirația sa pentru „antichitatea cea plină de spirit și foarte înțeleaptă în creațiile sale”. *Viața Lumii* este prima sa operă originală, un poem filozofic pe tema fortuna labilis, scris cam în aceeași perioadă cu psalmii lui Dosoftei. În *Predoslovio voroavă la cititor* prezintă scopul lucrării: de a arăta în românește ce este stihul. Opera pune în circulație mai multe motive: timpul trecător și ireversibil, viața ca vis, amintirea, soarta nedreaptă. Unele versuri au avut un ecou considerabil în literatura noastră veche, fiind amintite în aproape toate compunerile lirice ale vremii: „A lumii cînt cu jale cumplită viața/ Cu griji și primejdii cum este și ața/ Prea subțire și-n scurtă vreme trăitoare/ O lume vicleană, o lume-nșelătoare.” Finalul operei este moralizator: dacă viața lumii este iluzie și deșertăciune, singura consolare a omului este credința în Dumnezeu.¹⁸⁴

Miron Costin este autor al Letopiseșului Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace..., terminat în 1675. A mai scris: *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, *Cronica Polonă- 1684*; *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (*Poema Polonă- 1684*); *Viața lumii*, în 1671-1675. Noutatea pe care o aduce este **conturarea unui spirit istoric** care străbate cronicile și, îndeosebi, apariția istoriei. Umanismul său apare în primul rând în domeniul istoriei pe care o scrie, în metodele pe care le folosește, în modelul pe care îl cultivă. Meritul lui Miron Costin a fost acela de a fi „legat umila Moldova de mândra Romă”,

¹⁸² Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Petre P. Panaitescu, Editura Minerva, București, 1987, p. 9, 77.

¹⁸³ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 21-22.

¹⁸⁴ Dan Horia Mazilu, *Literatura română barocă în context european*, București, 1996, p. 56-67.

prin mijlocirea unui sistem de dovezi cărora le-a dat coerență, la nivelul priceperii lui istorice. Ca om de cultură, el face elogiul Italiei umanismului. Meritul istoricului umanist rămâne descifrarea originii poporului român într-o primă operă scrisă de un român pentru români. Se remarcă aplecarea spre culisele istoriei: comunică, atunci când știe, birfele și stratagemile diplomatice, anticipându-l pe Neculce prin portretele precise. Ștefan Tomșa al II-lea este un domnitor crud care ține pe lângă el un călău „pierzător de oameni”, credulitatea lui Vasile Lupu apare în antiteză cu ipocrizia sftnicului său Gheorghe Ștefan etc.¹⁸⁵ Prin **De neamul moldovenilor**, Miron Costin a făcut posibil efortul cărturăresc cantemirian. **De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor** este o lucrare neterminată, păstrată în 29 de copii manuscrise și publicată pentru prima dată de Mihail Kogălniceanu în 1852, are un caracter savant și o noblețe a ideilor care o va face cartea de căpătîi a Școlii Ardelene. *Predoslovia* enumeră scopurile lucrării: afirmarea etnogenezei pentru „lăcuiitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenești și românii din țările ungurești, care toți un neam și odată descălecați sîntu”; conștientizarea valorii documentului scris, care rămîne mărturie peste veacuri: „Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești, scrisoarea...”. Românii trebuie să-și cunoască istoria, „toate alte țări știindu începuturile sale”, Miron Costin intenționând dezmințirea ocărilor aduse de unii copiiști ai cronicii lui Ureche, ca Simion Dascălul („om cu multă neștiință și minte puțină”) și Misail Călugărul, care afirmaseră că moldovenii sunt urmașii tîlharilor de la Roma exilați în Dacia. Miron Costin face elogiul scriiturii și al lecturii: „... căci nu este alta și mai frumoasă și mai cu folos în toată viața omului zăbavă decît cetitul cărților”.¹⁸⁶

VIII.5. STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO (1640-1716)

S-a născut în 1640, într-o bogată și prestigioasă familie boierească din Țara Românească, cea a Cantacuzinilor. A murit în împrejurările tragice legate de mazilirea fiului său, Ștefan Cantacuzino(1716). A fost fiul postelnicului Constantin Cantacuzino, mare dregător și al domniței Elina, fiica fostului domn Radu Șerban (1602-1611). Face parte din influenta familie Cantacuzino, care s-a distins prin destoinicie, hărnicie și învățătură. Postelnicul Constantin Cantacuzino a fost posesorul uneia din cele mai mari biblioteci, în care se găseau multe rarități bibliofile, care au fost transmise apoi bibliotecii stolnicului. A învățat carte în ambianța culturală creată la Târgoviște de mari cărturari ca Ignatie Petrițiș și Pantelimon Ligaridis. Din 1655 se află cu familia la Brașov, studiind la școala umanistă de aici. În 1658 se află la Iași, unde îl găsim din nou după 1663, anul uciderii tatălui său.¹⁸⁷

În anul 1665 a pornit într-o lungă călătorie de studii. Se instruește la Școala constantinopolitană, apoi în Italia, începând cu anul 1667, la celebra Universitate din Padova (unde dobândește o temeinică instrucție umanistă și o orientare filosofică în sensul neoaristotelismului). La Padova a învățat logica, psihologia și fizica cu Albanus Albanus, apoi filosofia cu Valeriano Bonvicino. Din lista cărților cumpărate în Italia, rezultă frecventarea literaturii clasice și umaniste. După un popas la Viena în 1669, se întoarce în Țara Românească. Parcurge o carieră politică însemnată, fiind cel care va hotărî destinele politice ale țării aproape 40 de ani. Politica lui avea în vedere interesele fundamentale ale țării, apreciate de la înălțimea înțelegerii unui mare om de cultură. Poseda o bibliotecă la Mărgineni care se ridica la circa 500 de volume, fiind o bibliotecă vie, un instrument de cercetare. Datorită cunoștințelor sale, stolnicul exercită un adevărat patronaj literar în epocă. A fost însă și un autor prestigios în domeniul istoriei și al cartografiei.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Dumitru Almaș, *Miron Costin, cronicarul*, Editura Meridiane, București, 1973, p. 116-137.

¹⁸⁶ Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar, de Petre P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 7-10.

¹⁸⁷ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 33-35.

¹⁸⁸ Virgil Căndea, *Stolnicul între contemporani*, Editura Științifică, București, 1971, p. 20-28, 66-77.

Cu *Istoria Țării Românești*, pe care începe să o scrie în vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, istoriografia noastră stabilește contacte cu istoriografia umanistă europeană (Flavio Biondo, Aeneas Sylvius Piccolomini, Matei Cromer etc.). Stolnicul Constantin Cantacuzino utilizează nu mai puțin de 26 autori clasici sau umaniști, la care putem adăuga lucrări care se înscriu în domeniul științelor auxiliare, spre exemplu, a genealogiei. Cunoaște pe istoricul și geograful Strabo, pe istoricii bizantini Procopius, Zonaras și Ioan Tzetzes. Cunoaște opera umaniștilor Flavio Biondo, Nicolaus Olahus, istoricului italian Filippo Buonacorsi, opera lui Ioan Sambucus, Philip Cluverius etc. Este un bun cunoscător al limbilor de cultură (latina, greaca), al limbilor moderne (italiana în primul rând).¹⁸⁹

Istoria Țării Românești își propune descifrarea istoriei neamului, începând cu originile, în spiritul istoriografiei umaniste. **Predoslovia** prezintă o deosebită însemnătate, prin paginile pe care le-a consacrat stolnicul problemelor cunoașterii istorice și celor metodologice. A scris la noi una din cele dintâi pagini de filosofia istoriei, discutând problema cunoașterii istorice, pe care o întemeiază pe efortul cărturăresc, disociind-o de cunoașterea bazată pe revelația divină. Este prezentă în **Predoslovie** o amplă discuție despre valoarea izvoarelor, prima în istoriografia românească. Opiniile lui Constantin Cantacuzino în problemele cunoașterii istorice, spiritul critic care îl animă, fac din el un istoric modern. Istoria este văzută de stolnic nu numai ca un îndrumător moral, ci și un element necesar culturii unui popor civilizată. Stolnicul scrie o istorie în care cercetarea prevalează asupra narațiunii, o istorie erudită, amintind acel secol al XVII-lea european, care a văzut nașterea istoriografiei savante. El nu povestește istoria, ci o argumentează (Virgil Cândea). Stolnicul Constantin Cantacuzino rămâne un promotor al spiritului critic și al istoriografiei moderne românești.¹⁹⁰

VIII. 6. NICOLAE MILESCU SPĂTARUL (1636-1708)

Născut la Vaslui, în anul 1636, Nicolae Milescu începe studiile la Școala domnească din Iași, în 1643.¹⁹¹ La Iași, Nicolae Milescu a învățat limbile clasice, greaca, latina și slavona, pe atunci toate folosite în mediul cancelariilor politice, al diplomației europene, al vieții spirituale și a celei cărturărești. Viitorul spătar a dovedit calități intelectuale neobișnuite, care au atras atenția profesorilor și, prin ei, lui Vasile Lupu, care l-a ajutat financiar pentru a învăța mai departe la „Marea Școală a Patriarhiei” din Istanbul. Numai așa se poate explica plecarea pentru studii și șederea îndelungată la Istanbul a adolescentului Nicolae, a cărui familie nu este menționată de hrisoave a fi avut mari moșii sau alte posibilități materiale deosebite.¹⁹² Drumul spre Istanbul, foarte probabil a fost făcut de Nicolae prin 1647-1648, când împlinise vârsta de 11 -12.¹⁹³

La Marea Școală din Istanbul predau numeroși profesori, absolvenți ai universităților italiene, în special ai Padovei, cracterizați prin aplecarea cu patimă asupra studiilor, prin înzestrarea cu un spirit analitic profund și cu o vastă erudiție. Între colegii lui Nicolae milescu s-au aflat atunci Ștefaniță Lupu, viitorul domn al Moldovei, Grigore Ghica, viitorul domn al Țării Românești, Șerban Cantacuzino, viitorul domn al Țării Românești. La Marea Școală se formau viitorii conducători ai lumii ortodoxe.¹⁹⁴ Toate cursurile erau predate și problemele se discutau în limbile antichității clasice, elina și latina, utilizate în exclusivitate în învățământul superior european. Înzestrat nativ cu talent și ușurință pentru învățarea

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 78-85.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 122-153.

¹⁹¹ Radu Ștefan Vergatti, *Nicolae Spătarul Milescu. Viața, călătoriile, opera*, Editura Paideia, București, 1998, p. 48-49.

¹⁹² *Ibidem*, p. 51.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 52-53.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 58-59.

limbilor străine, Nicolae Milescu a devenit rapid un poliglot, devenind un umanist enciclopedic servit de o memorie prodigioasă. Prietenii legate la Istanbul, formația intelectuală dobândită atunci, au marcat întreaga viață ulterioară a spătarului.¹⁹⁵

Devenit spătar în 1659, Nicolae Milescu s-a implicat într-un complot eșuat împotriva domnului Moldovei, Ștefăniță Lupu (1659-1661), fiind mutilat (prin creșterea nasului) și trebuind să plece în exil.¹⁹⁶ A fost agent diplomatic al domnului Grigore Ghica al Țării Românești la Istanbul, pe la 1660, iar după călătorii repetate prin Franța, Germania și Suedia, unde a intrat în contact cu mediile erudite, a ajuns la Curtea imperială din Rusia, devenind preceptor al viitorului țar, Petru cel Mare și șef al corpului de traducători ai Consiliului diplomatic din Moscova.

La cererea țarului Rusiei, Aleksei Mihailovici, în slujba căruia se afla, Nicolae Milescu spătarul a făcut o lungă călătorie în China (1675-1678). Încărcat cu o sumă de bani pentru întreținere, cu daruri bogate și scrisori pentru împăratul Chinei, Nicolae Milescu a părăsit Moscova la 3 martie 1675. A străbătut Siberia, a navigat prin Lacul Baikal, ajungând în China, în vara anului 1676, fiind primit în audiență la împăratul Chinei (15 iunie 1676).¹⁹⁷ A scris un jurnal de călătorie și **Descrierea Chinei**.¹⁹⁸

Lui i se datorează prima traducere românească integrală a **Vechiului Testament** (1661-1664), după **Septuaginta**, utilizând diferite versiuni latinești, în care a cuprins și micul tratat de morală, **Despre sângurul țiitoriu gând**, cunoscut în istoria filosofiei sub titlul **Despre rațiunea dominantă**, prima scriere filosofică în limba română, de sorginte protestantă.¹⁹⁹ Conținutul scrierii este alcătuit din 19 capitole, unde se expune și se argumentează ideea fundamentală că rațiunea domină pasiunea și sentimentele, ea fiind definită ca o cugetare dreaptă a celui care trăiește în mod cumpătat. La acest stadiu se poate ajunge prin studierea legilor care pot fi însușite, stăpânite și folosite. În expunerea tezelor filosofice s-a făcut apel la Platon, Aristotel, Pitagora și Filon, la stoicii din școala alexandrină, etc. învățăturile lor fiind îmbinate cu doctrina religioasă mozaică.²⁰⁰

În limba română a redactat un mic tratat filosofico-teologic, **Carte cu întrebări foarte de folos pentru credință** (1661). I se mai atribuie traducerea în limba română a **Istoriilor** lui Herodot.²⁰¹

Remarcabila activitate cărturărească a lui Nicolae Milescu spătarul vădește un erudit de formație umanistă, bun cunoscător al teologiei creștine. Nicolae Milescu face parte dintre marii intelectuali umaniști români cărora o îndelungată prezență în străinătate le-a prilejuit cuprinderea între elitele lumii europene.²⁰²

VIII. 7. ION NECULCE (circa 1672-1745)

S-a născut probabil la Prigoreni, lângă Târgul Frumos, prin 1672. După mamă, făcea parte, din marea boierime moldoveană, din ramura Cantacuzinilor, fiind fiica lui Iordache Cantacuzino. Tatăl său era Neculce vistierul. A copilărit la Blăgești, lângă Pașcani, în casa bunicii sale, Alexandra Cantacuzino. Ion Neculce trăiește, timp de 4 ani în Țara Românească,

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 60-61.

¹⁹⁶ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, glosar și Repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1986, p.31-33.

¹⁹⁷ Radu Ștefan Vergatti, *op. cit.*, p. 164-205.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 210-212.

¹⁹⁹ Virgil Căndea, *Rațiunea dominantă*, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1979, p. 106-171.

²⁰⁰ Radu Ștefan Vergatti, *op. cit.*, p. 100-102.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 125-128.

²⁰² Constantin Bălan, *Cultura în Țara Românească și Moldova*, în ****Istoria Românilor* (tratat), vol. V (O epocă de înnoiri în spirit european. 1601-1711/1716), coord. acad. Virgil Căndea, secretar științific Constantin Rezachevici, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 869-870.

la rudele sale cantacuzine, posibil în intimitatea stolnicului Constantin Cantacuzino. Ion Neculce, reîntors în Moldova, a parcurs treptele dregătoriilor, ajungând mare spătar și mare hatman. Sub Dimitrie Cantemir este primul sfetnic al domnului, în problemele politice și diplomatice. Neculce împărtășește programul politic al domnului, planurile de eliberare de sub dominația otomană. După înfrângerea de la Stănilești (1711) urmează până lua o vreme destinul pribeagului domn, exilându-se în Rusia și apoi în Polonia. În 1719, Ion Neculce se întoarce în Moldova iar în 1731, în timpul domniei lui Grigore al III-lea Ghica, ajunge din nou într-o mare dregătorie, vornic al Țării de Sus, pe care o deține, cu o întrerupere provocată de domnia lui Constantin Mavrocordat și în vremea celei de-a doua domnii. Ultima demnitate pe care o ocupă este cea de judecător de divan. Moare, probabil, în cursul anului 1745.²⁰³

Ion Neculce nu a fost un erudit, cum erau contemporanii săi Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir. Se pare că avea cunoștințe de limbă greacă, polonă, probabil și rusă. În vremea exilului, dobândește importante cunoștințe în sfera istoriei și geografiei europene. Scrisul său vădește o lărgire de orizont, precizie terminologică modernă. A avut în biblioteca personală un *Hronograf* bizantin, transcris parțial de el. A fost înzestrat cu harul narațiunii, fiind un **excellent memorialist**, care a suscitât comparația cu Saint-Simon. Izvoarele lui Neculce sunt autohtone, tradițiile locale, însușite în preajma bunicii sale Alexandra Cantacuzino. Istoriografia anterioară, pe care o cunoaște, o apreciază critic, cenzurând-o uneori, de pe pozițiile unui patriot și istoric obiectiv.²⁰⁴

Cronica lui Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* este o scriere memorialistică, întemeiată în mare parte pe descrierea, prezentarea evenimentelor trăite de autor. Cronicii îi asociază cele 42 de legende, grupate sub titlul **O samă de cuvinte**, care au la bază întâmplări istorice reale. Concepția istorică a lui Ion Neculce este influențată de filosofia religioasă, creștină a istoriei, iar concepția lui politică este evident boierească. Este însă partizanul atotputerniciei domnești, desigur sub influența cantemiriană. Critică vehement domnia fanariați, pe care-i consideră responsabili de „stricarea” obiceiurilor bune ale țării și de exploatarea fiscală nemiloasă a contribuabililor.²⁰⁵

În prefață, Ion Neculce susține că până la Duca-Vodă s-a slujit de diferitele izvoare ce a aflat pe la unii și alții, "iar de la Duca-Vodă cel bătrân înainte până unde s-o vedea, la domnia lui Ion Vodă Mavrocordat, nici de pre un izvor a nimănu, ce am scris singur dintru a mea știință, câte s-au tâmplat de au fost în viața mea. Nu mi-au trebuit istoric străin să cetesc și să scriu că au fost scrise în inima mea".²⁰⁶ *Letopisețul* este precedat de câteva file ce poartă titlul: "O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopisețe nu sunt scrise...". Aci se cuprind o sumă de tradiții relative la diferiți domni și care au format subiectele legendelor și poemelor din literatura noastră modernă, precum: *Daniil Sihastru* de Bolintineanu, *Aprodul Purice* de Negruzzi, *Altarul mănăstirii Putna* de Alecsandri, *Cupa lui Ștefan* de Bolintineanu, *Dumbrava roșie* de Alecsandri, *Visul lui Petru Rareș* de Alecsandri ș.a.²⁰⁷ Aproape toți domnii, despre care vorbește în cursul cronicii sale, au câte un scurt portret sau câte o caracteristică. De la el aflăm că Dumitrașcu Cantacuzino (1684-85), era "om nestătător la voroavă (vorbă), amăgitor, geambaș de cai de la Fanar din Țarigrad", Constantin Cantemir (1685-1693), "carte nu știa, ci numai iscălitura învățase de o făcea; practică bună avea: mânca bine și bea bine. La stat nu era mare, era gros, burduhos, rumân la față, buzat, barba îi era albă ca zăpada". Fiul acestuia, Antioh Vodă (1695-1700) era om mare la trup, chipeș, la minte așezat, judecător drept; nu prea era cărturar, numai nici era

²⁰³ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 29-30.

²⁰⁴ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1969, p. 269, 272-273.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 276-279.

²⁰⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 7-9.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 11-19.

prost. Minciunile nu le iubea; la avere nu era lacom; era și credincios la jurământ. Mânie avea strașnică; de multe ori răcnea tare, cam cu grabă".²⁰⁸

E interesant să observăm imparțialitatea cu care vorbește despre Dimitrie Cantemir, pe care-l iubise într-atât încât plecase cu dânsul din țară. Când ajunge la domnia acestuia, amintește purtarea rea ce avusese în timpul domniei lui Antioh. Despre Grigore Ghica prima domnie (1726-1733), aflăm de la Neculce că "era de stat cam mic și subțire, uscat, numai era cu toane; la unele se arăta prea harnic, bun și vrednic, milostiv și răbdător, dar era și cam grabnic la mânie, dar apoi curând se întorcea". Dar nu nu numai pe indivizi îi plăcea lui Neculce să-i caracterizeze, ci și grupurile, națiunile (psihologia socială nu-i era străină). Despre tătari ne spune că sunt lupi apucători, iar despre greci are un faimos pasaj, din care reproducem aci câteva rânduri: «La grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, sau frica lui Dumnezeu, nici unele de acestea nu sunt. Numai când nu poate să facă rău se arată cu blândețe, iar inima și firea tot cât ar putea este să facă răutate». Ceea ce contează în cronica lui Neculce este oralitatea extraordinară a autorului, care dă o anumită familiaritate evenimentului istoric. Neculce este primul nostru mare povestitor moldovean, anticipând apariția lui Ion Creangă.²⁰⁹

VIII. 8. DIMITRIE CANTEMIR (1673-1723) - PREILUMINIST

Prin prestigioasa sa activitate științifică, Dimitrie Cantemir reprezintă în cultura românească un moment decisiv, în evoluția spre lumea modernă. A fost un deschizător de drumuri, în multiple domenii de creație, un mare savant (istoric, literat, geograf), dar mai presus de toate un filosof în toate aceste ramuri de activitate intelectuală pe care le-a ilustrat.

Dimitrie Cantemir s-a născut în 1673, ca fiu la viitorului domn al Moldovei, Constantin Cantemir (1685-1693). Familia Cantemir este de origine răzășească din ținutul Fălciului, împresurată de nevoi dar urcând în scara socială datorită slujbei militare. Constantin Cantemir i-a dat o educație aleasă, asigurându-i un dascăl de prestigiu sud-est european, cu studii în Germania, atașat cercurilor umaniste și preiluministe. Nu trebuie ocolită valoarea formativă a umanismului românesc, asimilat de Cantemir, exercitată prin mijlocirea istoriei, în special a ideilor conținute în opera lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*.²¹⁰

O însemnătate majoră a avut în formația intelectuală a tânărului Cantemir Școala Fanarului, așezată sub autoritatea Patriarhiei, în care preda Teofil Corydaleu, atașat umanismului padovan, filosofiei neoaristotelice. Studiul lumii clasice, ce se făcea aici cu iluștri profesori, pregătirea științifică, creează la Constantinopol un mediu cultural prestigios. Cantemir învață aici între 1688-1691 și după o întrerupere de 2 ani, în care se înglobează și o domnie de 3 săptămâni (1693), se întoarce din nou la Istanbul. Constantinopolul a însemnat pentru Cantemir un contact cu cultura europeană, impregnată de clasicism a Marii Școli a Fanarului, o cunoaștere profundă a spiritualității mahomedane, în general orientale, o întregă lume care îmbogățește orizontul cultural al tânărului principe.²¹¹

Pentru formația intelectuală a lui Dimitrie Cantemir este remarcabil contactul cu scrierile filosofice ale antichității (operele lui Thales din Milet, Pitagora, Socrate, Platon, Epictet, Seneca și Cicero). Constantinopolul i-a putut sădi lui Dimitrie Cantemir orientarea spre problematica controverselor filosofice și teologice care au generat anticofesionalismul și preiluminismul european (Pompiliu Teodor).²¹²

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 88-89, 97-98, 138-140.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 468-473.

²¹⁰ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 43.

²¹¹ *Ibidem*, p. 44.

²¹² *Ibidem*, p. 44-45.

Dimitrie Cantemir, în special după 1693, se apropie de lumea musulmană, de vechea înțelepciune arabă, învață limbile turcă, arabă, persană, stăruie în lumea ambasadelor, unde se apropie de trimisul lui Ludovic al XIV-lea, etc., ia parte la lupta de la Zenta, unde vede dezastrul suferit de armata otomană. În 1699, anul păcii de la Karlowitz, se căsătorește cu fiica lui Șerban Cantacuzino, fostul domn al Țării Românești. La doar 33 de ani, în 1710, ajunge domn al Moldovei, numit de sultan, care îl considera un fidel al Imperiului Otoman. Tratatul de alianță cu Rusia lui Petru I, în 1711, învederează orientarea lui Cantemir spre obținerea independenței Moldovei, înlăturarea facțiunilor boierești, domnia autoritară, în spiritul unor principii care se originează în rațiunile absolutismului. Înfrângerea de la Stănilești (iulie 1711) a pus capăt nu numai luptei pentru independență, ci și domniei lui Dimitrie Cantemir, obligat să se refugieze în Rusia, unde rămâne până la sfârșitul vieții (1723).

213

Contactul cu Rusia reformelor moderne ale lui Petru cel Mare deschide în bibliografia cantemiriană seria unor lucrări fundamentale, elaborate în exil, care se resimt de pe urma influențelor iluminismului timpuriu, alimentat de valorile europene cultivate de cercurile Academiei ruse, atașate ideilor filosofului german Leibniz. Dimitrie Cantemir a fost sfetnicul țarului Petru în problemele lumii orientale, turcești în mod special, dar și un cărturar atașat politicii de renovare, modernizare a societății rusești.²¹⁴

Membreu al Academiei din Berlin, în corespondență literară cu savanți de prestigiu din epocă, Cantemir a desfășurat o vastă activitate literară și științifică, fiind autorul a numeroase lucrări. *Descrierea Moldovei (1716)*, prin problematică și concepție, este o lucrare destinată să facă cunoscută Moldova cercurilor culturale occidentale, fiind o descriere geografică, istorică, folclorică etc. *Istoria Imperiului Otoman*, cu titlul original *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (1714-1716)* răspundea unei necesități politice, într-un moment în care criza Imperiului Otoman era evidentă. Cartea descria ascensiunea statului otoman ca mare putere dar și explica factorii decadenței turcești la începutul veacului al XVIII-lea. Cartea a devenit o lucrare de căpătâi pentru diplomația europeană, datorită traducerilor în limba engleză (1734, 1735), în franceză (1743), în germană (1745). Tot în Rusia, Cantemir a redactat *Monarchiarum phisica examinatio (1714)*, o lucrare de filozofie a istoriei, precum și *Viața lui Constantin Cantemir (1716-1717)*. *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brâncovenilor (1717-1718)* reprezintă un raport prin care înfățișa lui Petru cel Mare situația politică din Țările Române. *Sistema religiei mahomedane* (tipărită în 1722) era o carte scrisă în scopuri utilitare, prin care urmărea difuzarea unor cunoștințe despre religia și cultura musulmană.²¹⁵

Cea mai importantă scriere a lui Dimitrie Cantemir rămâne, pentru cultura noastră medievală, *Hronicul româno-moldo-vlahilor (1719-1722)*. Versiunea latină a fost finalizată în 1717. A fost opera lui capitală, un testament pe care îl transmite posterității, neamului său. Scrierea a fost destinată să cuprindă toată istoria românilor de la origini până în vremea sa. Este o lucrare critică, care se înscrie în școala savantă europeană, prin normele scrisului istoric pe care le fixează. În operă, stăruie ideea unității poporului român, ideea latinității și continuității sale în Dacia. Cantemir a pus în *Hronic* și problema rolului românilor în istoria universală, o concepție avansată despre cultură. Noblețea românilor constă în ilustra ascendență romană. Discuțiile critice din *Prolegomene* ne indică genul de istorie savantă, în care însă maniera istorică a umanismului rămâne încă o constantă. Aparatul critic pe care îl mănuieste cu discernământ, normele sau canoanele scrisului istoric pe care le stabilește, comprehensiunea universală a fenomenului istoric în sens larg, predilecția pentru istoria

²¹³ Petre P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Editura Academiei, București, 1958, p. 37-125.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 126-147.

²¹⁵ Ștefan Lemny, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*, Prefață de Emmanuel Le Roy Ladourie Editura Polirom, Iași, 2010, p. 111-140.

culturii, imprimă scrierilor sale sensul modernității. Ca metodă, Cantemir a fixat norme și astăzi valabile, iar ca interpretare, explicare, se dovedește un gânditor realist și profund.²¹⁶

Prin Cantemir, mai ales teoria originii latine, continuitatea și unitatea de neam sunt amplu și savant argumentate. Are marele merit de a-i fi asigurat teorie o circulație europeană, prin lucrări ca *Descriptio Moldaviae*. Dimitrie Cantemir posedă conștiința unor legități istorice, a unei ordini raționale, care se fundamentează pe legăturile cauză-efect, pe baza cărora lumea se află într-un proces evolutiv, într-o direcție determinată. Pe baza legii evoluției ciclice, istoria statelor se desfășoară astfel încât creșterea, în mod inevitabil, este urmată de declin și cădere. Teoria lui istorică este dominată de o finalitate politică: dispariția Imperiului Otoman.

Ca filosof al istoriei, Dimitrie Cantemir este autorul unei concepții evoluționiste, ilustrate de istoria Imperiului Otoman, a cărui creștere și descreștere spațială este urmărită în celebra sa lucrare, tradusă în mai multe limbi. În acea ciudată lucrare despre *Cercetarea monarhiilor pe baza filosofiei fizice*, Cantemir vede istoria omenirii în 4 mari cicluri de preponderență imperială, sfârșind cu cel rusesc. Imperiile (monarhiile) au o naștere, o perioadă de creștere, apoi o decădere și în cele din urmă, moartea (prăbușirea) lor²¹⁷

X. REFORMA PROTESTANTĂ ÎN EUROPA (sec. XVI)

X.1. PRELIMINARII ȘI ANTECEDENTE

Departat de a fi constituit doar un fenomen de ordin exclusiv religios, Reforma a fost evenimentul dominant al primei jumătăți a secolului al XVI-lea, cu substanțiale implicații, conexiuni, consecințe, în multiple planuri ale culturii și civilizației. Născută pe terenul unor tensiuni politice interne și internaționale, precum și a unor transformări sociale profunde, al unor probleme și condiții sociale deosebit de complexe, Reforma se va repercuta și în plan filosofic, artistic sau literar. Dar ca tip specific de religiozitate acțiunea Reformei se va extinde și în afara Europei. Printr-o activitate misionară, în sânul unei societăți de coloniști sau emigranți europeni în curs de formare în aria altor continente, comunități protestante s-au constituit în America de Nord, în Asia (de exemplu în Indiile britanice) și Africa (de pildă, în coloniile olandeze din sudul Africii).

Istoria bisericii universale este caracterizată de existența mai multor tentative de reformă, din evul mediu clasic până în contemporaneitate. Antecedentele Reformei protestante trebuie căutate în mișcările reformatoare din secolele XIV-XV, care, deși au eșuat, au creat în interiorul lumii catolice un orizont de așteptare, favorabil schimbării, înnoirii doctrinei și spirituale.²¹⁸

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un mare profesor și teolog de la Universitatea Oxford (Anglia), **John Wicliff (1330-1384)**, a pledat pentru reîntoarcerea la puritatea evanghelică a moravurilor, negarea ierarhiei ecleziastice și a unor rituri, pornind de

²¹⁶ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 227-253.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 148-187.

²¹⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, IV, p. 268-272.

la o critică rațională a dogmelor. John Wicliff, avocat ecleziastic al coroanei Angliei și traducător în limba engleză al **Bibliei**, a formulat o teorie a puterii laice și ecleziastice în baza căreia justifică dreptul monarhilor de a seculariza bunurile bisericii. Singura biserică adevărată și necesară este cea spirituală, totalitatea celor aleși (*universitas praedestinatorum*), din care chiar și membrii înaltului cler ar putea fi excluși. Biserica cealaltă, instituția “vizibilă”, care s-a constituit într-un instrument al lui Anticrist, este cu totul de prisos; inutilă este întreaga sa ierarhie- papa, cardinalii, episcopii. Nici aceștia, nici preoții nu pot dezlega de păcate, căci mântuirea este rezervată numai celor predestinați. Singura atribuție recunoscută de Wicliff membrilor clerului- care sunt toți egali și cu toții trebuie să fie săraci- este aceea de a predica. Membrii clerului nu sunt intermediari indispensabili între om și Dumnezeu. Invocația Fecioarei și a sfinților este zadarnică.²¹⁹

Ritualurile bisericesti, pelerinajele, indulgențele, chiar și spovedania sunt lucruri inutile. Wicliff condamnă posesiunea de bunuri materiale de către biserică, precum și viața călugărilor pe care îi numește ipocriți, intriganți și impostori. Biserica ierahică a ascuns Biblia în dosul unor interminabile și cu totul arbitrare comentarii, precum și a limbii latine, neînțeleasă de credincioși. Unica normă a credinței, a vieții religioase, este interpretarea literală a textului Bibliei, lectură pe care o poate aborda oricine în mod direct. După moartea lui Wicliff, conciliul din Konstanz l-a condamnat toate scrierile, a făcut să fie deshumat, iar osemintele să-I fie împrăștiate. Doctrina sa, atât de favorabilă intereselor monarhiei în conflictul său cu biserică, a devenit în curând periculoasă pentru stat, deoarece a dat loc mișcării sociale de protest a “predicatorilor săraci”, a **lollarzilor**.²²⁰

Ideile lui Wicliff s-au propagat rapid și în Boemia, la începutul secolului al XV-lea datorită lui **Jan Hus (1369-1415)**, decan al Facultății de Arte, profesor de teologie, rector al Universității din Praga și autor a numeroase opere de teologie. Predicator de mare succes, la capela “Betleem” din Praga, Hus nu era un gânditor cu totul original, dar nici n-a acceptat integral ideile lui Wicliff. Fără să intre pe terenul propriu-zis al dogmei, Hus admitea valabilitatea indulgențelor, a euharistiei și a celorlalte sacramente administrate de toți preoții. În schimb, predicile sale extrem de violente împotriva comportamentului papalității și al clerului i-au creat o popularitate extraordinară, atât în rândurile nobilimii și intelectualității, cât și în rândurile maselor. În tulburările grave care au urmat, alimentate și de predicile eruditului reformator, intrau și motive de ordin social și național, alături de motivele religioase, în genere de opresiune a cehilor de împăratul german.²²¹

Când Hus a devenit, în 1409, rectorul Universității din Praga, au fost excluși de la catedră toți profesorii germani, Praga devenind prima universitate “națională” din Europa. Istoricii europeni, când se referă la revolta husită, vorbesc de “prima mișcare națională” de pe cuprinsul bătrânului continent. Limba cehă a devenit limba bisericii din Boemia și limba studiilor academice. Deși excomunicat, Hus și-a continuat violentele-i predici. Chemat pentru a da socoteală de faptele sale în fața conciliului de la Konstanz (în Elveția), după ce i se dăduseră asigurări din partea împăratului Sigismund de Luxembourg și a papei că nu i se va întâmpla nimic rău, Hus a fost întemnițat, condamnat ca eretic și ars pe rug, iar cenușa i-a fost aruncată în Rhin.²²²

Reforma protestantă a fost precedată și de geneza unei noi sensibilități religioase: “**devotio moderna**”. Încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea a luat ființă în Țările de Jos –de unde s-a răspândit repede îndeosebi în Germania- o mișcare de “renaștere a creștinismului”,

²¹⁹ Earle E. Cairns, *Creștinismul de –a lungul secolelor*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1993, p. 245-246.

²²⁰ Andre Maurois, *Istoria Angliei*, ediție actualizată de Michel Mohrt, îngrijire științifică, prefață și note de Camil Mureșan, membru corepondent al Academiei Române, Editura Orizonturi, București, 1996, p. 235-236.

²²¹ Mihail P. Dan, *Sub flamura Taborului. Mișcarea revoluționară husită*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1964, p. 47-90.

²²² Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, Editura All Educațional, București, 2001, p. 168-185.

nu lipsită de influența unui spirit mistic provenind din lumea medievală germanică. Olandezul Geert Groote (mort în 1384) fondase un ordin laic intitulat “**Frații vieții comune**”.²²³ Ordinul l-a influențat profund și pe călugărul ascet german Thomas Hemerken (din Kempen, mort în 1471), autorul celebrei lucrări **Imitatio Christi**, operă care proclama ca valori fundamentale creștine umilința, rugăciunea, caritatea, meditația în singurătate, contemplarea lui Dumnezeu și ascultarea de Cristos, dând o clară expresie acestei “devotio moderna”.²²⁴

Însuși Luther va adopta unele idei ale curentului, care se adresa îndeosebi laicilor înșelați de un cler prea puțin preocupat de marile probleme spirituale ale credincioșilor din acele timpuri. Pentru devotio moderna, esența creștinismului rezidă în **comuniunea, prin Hristos, cu divinitatea**. Exemplul lui Isus trebuie urmat în întreaga noastră viață cotidiană; căci o comportare cu adevărat creștină este mai importantă chiar decât doctrina bisericii. Ori această comportare este clar expusă în *Evangheliile* și în *Faptele Apostolilor*.²²⁵

Esențială este nu dogma, nu speculațiile teologice în jurul dogmelor, nici cultul, nici chiar taina împărtășaniei, ci **spiritualitatea interioară: o religiozitate personală**. Dar fără o îndepărtare de biserică și fără a-i nega rolul său în lume. În schimb, devotio moderna refuza metoda scolastică prin care se pretindea că s-ar fi putut ajunge la adevărul religiei. Pentru aceasta, se propunea doar o **experiență creștină directă**, nemijlocită de formalismul unor practici cultice, ci bazându-se doar pe sensibilitatea religioasă, pe religiozitatea interioară, asigurată de umilință și caritate, de rugăciune și meditație personală. Membrii acestor confraternități laice aveau în vedere înainte de toate, rugăciunea individuală (sau în grup), împărtășania frecventă și acțiunile de binefacere (asistența bolnavilor, a bătrânilor, orfanilor etc).²²⁶

Devotio moderna corespundea sentimentului popular de pietate, acum la sfârșitul evului mediu, când emotivitatea și afectivitatea erau mai solicitate ca oricând. Devine tot mai frecventă **practica procesiunii Calvarului (Via Crucis)**, în timp ce capătă o mare dezvoltare cultul Fecioarei. În centrul devoțiunii sunt acum suferințele fizice și morale ale Fiului Omului, contemplarea durerii lui; ia proporții sporite cultul sfinților (și practicile magice) și al relicvelor. Tensiunea sporită până la exacerbare a emotivității împinge sentimentul religios spre forme extreme- în detrimentul echilibrului interior al creștinului. Sentimentul apăsător al păcatului originar, insistente tendințe de autoculpabilizare, teroarea prevestirilor apropiatului sfârșit al lumii, gândul obsedant și permanent al morții (reflectat în “dansul macabru” din xilografii sau frescele mănăstirilor sau în sfaturile de conduită însoțite de imagini ale numeroaselor **Artes moriendi**. Superstițiile vrăjitoriei și ale satanismului vor reclama reluarea și intensificarea Inchiziției.²²⁷

Vizând o regenerare a vieții religioase, devotio moderna avea în sprijinul ei pietatea populară, precum și adeziunea umaniștilor. Adepții curentului au fondat școli frecventate de mulți dintre viitorii umaniști (printre care și Erasm). Mișcarea umanistă din țările nordice a fost influențată nu numai de umanismul italian, ci și de devotio moderna.

X.2. CAUZELE REFORMEI PROTESTANTE

Cauze religioase

a) Abuzurile și corupția papalității

²²³ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 273-274.

²²⁴ Thomas A. Kempis, *Imitatio Christi (Urmând pe Cristos)*, ediție revăzută și îngrijită de Constantin Moisa, Editura Stephanus, București, 1994, p. 7-154.

²²⁵ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 274.

²²⁶ Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 243-244.

²²⁷ *Ibidem*, p. 245.

Aspirațiile credincioșilor spre o religiozitate intimă, personală, simplă, conformă învățăturilor Evangheliei și ale primilor creștini întâmpinau rezistența bisericii oficiale, incapabilă de a proceda la reforme decise și profunde care să conducă la o reînnoire a vieții religioase. Cu Sixt al IV-lea, care ocupă scaunul papal în 1471 (și îl va deține timp de 13 ani), declinul moral al papalității începe și continuă în ritm rapid. Inteligent, energic, ambițios, noul papă s-a angajat în combinații și intrigi politice în interesul nepoților săi, implicându-se în conflictele interne ale Florenței precum și în viața politică a Veneției, incitând republica la război, ajutând-o, apoi abandonând-o și în cele din urmă pedepsind-o cu excomunicarea. La Roma, suveranul pontif își persecuta cu cruzime inamicii, îndeosebi nobila familie Colonna. Sixt al IV-lea a promovat la curtea sa **luxul extravagant, nepotismul și simonia**.²²⁸ Urmașul său Inocențiu al VIII-lea (mort în 1492), genovez înrudit cu familia Doria, era un caracter slab, tolerând la curtea sa imoralitatea, simonia, abuzurile vehement condamnate de Savaranola. Tată a doi fii nelegitimi, se ocupa mai mult de interesele familiei sale decât de problemele bisericii catolice, în timp ce cardinalii îi urmau exemplul. Dar marea sa eroare a constituit-o bula din 1484, care autoriza, justifică și chiar incita tribunalul Inchiziției la persecuțiile cele mai teribile împotriva vrăjitoarelor: zecile de mii de victime din următoarele trei secole și-au datorat martiriul (direct sau indirect) bulei lui Inocențiu al VIII-lea.

Spaniol de origine, Rodrigo de Borja, devenit papa Alexandru VI Borgia (1492-1503) printr-un notoriu act de simonie care a indignat întreaga lume catolică (a fost ales papă cumpărându-I pe cardinali), și-a concentrat toate preocupările asupra promovării poziției și intereselor celor 4 fii nelegitimi ai săi, extinderii și consolidării statului papal, chiar prin trădări și crime oribile, rămase legendare în istoria papalității. Papa și-a creat un întins stat pontifical, cu ajutorul sadicului său fiu Cesare. Maniac sexual, chiar până la vârsta de 70 de ani, pentru Alexandru al VI-lea singura alternativă a acestei patologice obsesii erau jocurile de noroc. Complet indiferent în problemele credinței, chiar plictisit de slujbele religioase și detestând predicile, Alexandru al VI-lea nu era deloc preocupat nici de înfrumusețarea Romei sau a palatului Vaticanului. A delapidat sume imense pentru a crea o armată puternică dar și pentru nesfârșitele banchete și orgii de la curtea sa. Sub pontificatul său, la curtea papală domneau corupția, simonia, vânzarea de indulgențe, de funcții episcopale, de numiri de cardinali etc, lunga serie de sacrilegii, asasinate. “Totul era anapoda, prostituate și alte persoane netrebnice se interpuneau din toate părțile între altar și cardinali” – nota Burchard, maestrul de ceremonii al capelei pontificale.²²⁹

După scurtul interludiu al pontificatului lui Pius al III-lea (26 zile în 1503), tronul papal l-a revenit lui Iuliu al II-lea (Giuliano della Rovere, mort în 1513). Marele orgoliu al acestui papă a fost să extindă statul papal prin orice mijloace. În acest scop l-a numit pe Cesare Borgia comandant suprem (gonfaloniere) al armatei papale. În 1506, Iuliu al II-lea creează garda pontificală, cu care papa – îmbrăcând armura și coborând personal pe câmpul de luptă – recucereste întreaga Italie Centrală, Perugia, Bologna, îndreptându-se amenințător spre Veneția; a cucerit Parma, Perugia și Reggio, fondând astfel un stat întins cum până atunci nici un papă nu stăpânise. Iuliu al II-lea, cel mai faimos dintre papii Renașterii, a fost recunoscut ca unul dintre cei mai mari mecenai din istoria artei. Preocupat mai mult de politică, nu a luat deloc măsuri de a introduce reforme eclesiastice; în schimb, în 1506 a început reconstrucția bazei Sf. Petru, după desenele lui Bramante. Cei mai mari artiști ai timpului au lucrat pentru el: Michelangelo și Rafael.

Următorul mare papă al Renașterii, Leon X (Giovanni dei Medici, 1513-1521) era fiul lui Lorenzo Magnificul. Inteligent, manierat, cult, mai bun cunoscător al artei decât al teologiei, a fost mai mult un mecenat decât un adevărat papă, totodată ducând la culme indiferența față de nevoile reformatoare din sânul Bisericii. Îi plăcea mult pescuitul,

²²⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 275-276.

²²⁹ *Ibidem*, p. 276-277.

vânătoarea cu șoimi și lua parte el însuși la vânătoarea de cerbi; dar iubea cu pasiune și muzica, îl admira pe Ariosto. Niciodată curtea papală nu fusese “invadată” de atâta inteligență, talent și vivacitate, de atâtea sărbători mondene, de atâtea spectacole teatrale și muzicale. Foarte cultivat, prieten al erudiților și artiștilor, nu era atât un om evlavios cât un mare îndrăgostit de viață. Toate aceste strălucite preocupări culturale nu concordau însă cu înalta misiune pe care suveranul pontif ar fi trebuit să și-o asume. Nu s-a realizat însă nimic pentru restabilirea prestigiului moral al papalității, nici pentru suprimarea sistemului de abuzuri.²³⁰

B) Abuzurile și corupția clerului

Printre abuzurile bisericii catolice, cel care revolta mai mult era **nepotismul** promovat de papi. Un alt abuz consta în fiscalitatea nemiloasă a Curiei, mai cărei funcționari pretindeau beneficiarilor și solicitanților de dispense taxe de cancelarie exorbitante. Mondenitatea, decăderea generală, fastul, aviditatea nestăpânită, absența simțului datoriei, indiferența față de adevăratele probleme ale bisericii – toate acestea se întâlneau nu numai la Roma, ci și la curțile episcopale, mai ales când episcopul era în același timp și principe teritorial. Aceste curți erau de-a dreptul asaltate permanent de exponenții familiilor nobile care căutau să-și plaseze fiii, rudele sau protejații în posturi deosebit de bine remunerate- de administratori ai diocezelor sau de beneficiari ai veniturilor unor mănăstiri al cărui loc de abate rămânea vacant. Cea mai mare parte a înaltului cler era formată din membrii ai nobilimii cu puțină educație și fără pregătire teologică, care priveau posturile lor ca surse de putere, prestigiu și venit.²³¹

Conducerea spirituală a diocezelor era lăsată pe mâna episcopilor auxiliari, de obicei proveniți din rândurile “călugărilor cerșetori”, care abandonaseră sărăcia voluntară și trăiau în lux și desfătări. Chiar și posturile de canonici rămâneau apanajul membrilor nobilimii sau a marii burghezii orășenești. Nu arareori episcopii erau titulari și beneficiari a două, trei și chiar a mai multor dioceze – situate la mari distanțe una de alta (cumulând deci și veniturile acestora). Astfel, cardinalul Jean de Lorraine, la vârsta de 3 ani, în 1501, era episcop vicar de Metz, dar era și titularul a nu mai puțin de 12 dioceze și arhidioceze importante din Franța și beneficiar a veniturilor a nu mai puțin de 9 abații. Unii episcopi au devenit înalți funcționari administrativi, în calitate de cancelari ai principilor sau ai Imperiului.

Adesea și beneficiile unei simple parohii erau conferite unor titulari care rezidau în alte localități; aceștia încredințau îndeplinirea funcțiilor liturgice și asistența spirituală a credincioșilor unor **vicari**, suplinitori veniți din altă parte, lipsiți adesea de pregătire teologică, ignoranți , pretinzând bani pentru orice slujbe religioase sau rugăciuni și exploataând fără scrupul credulitatea și naivitatea oamenilor.²³²

Viața morală a clerului lăsa mult de dorit. **Concubinajul** era practicat la toate nivele ierarhiei ecleziastice, de la papi până la preoții satelor iar fiii rezultați din asemenea relații erau recunoscuți cu dezinvoltură de părinții lor. Aceste fenomene de decadentă explică abundența de satire anticlericale, provenind nu numai din rândul umaniștilor, ci și ale mediilor orășenești modeste.

Nici **viața monahală** nu era lipsită de asemenea vicii și abuzuri. Averile și veniturile mănăstirilor nu erau folosite în scopuri de binefacere, de asistență socială cărora le erau destinate. Spiritul monden frivol se propagase și printre abați și abateși; litigiile dintre ei le scădeau considerabil autoritatea morală. Decăderea morală era generală în mănăstiri, studiul teologic era neglijat, cultura teologică a călugărilor era deficitară. Severele reguli ale aproape tuturor ordinilor călugărești erau neglijate. Regula claustrării nu era respectată, numeroși

²³⁰ *Ibidem*, p. 277-278.

²³¹ Jean Delumeau, *op. cit.*, p. 138-140.

²³² Keith Randell, *Luther și Reforma timpurie în Germania, 1517-1555*, Editura All, București, 1993, p. 15-21.

călugări hoinărind prin sate și orașe. Tainele erau administrate incorect iar predicile erau superficiale, improvizate. Asistența spirituală a bolnavilor și muribunzilor era doar un prilej de a-i convinge în vederea unor cât mai substanțiale testamente sau lăsaminte în favoarea mănăstirii. Călugării erau veșnic în ceartă cu preoții pentru a-și asigura fiecare slujbe religioase, firește remunerate, botezurile, căsătoriile, înmormântările etc.²³³

Cauzele economice și politice ale Reformei protestante

În Germania se manifestau resentimente considerabile asupra aspectelor, structurii și organizării Bisericii. Multe din acestea porneau de la faptul că biserica catolică din Germania se afla sub controlul străinilor. Urișe cantități de bani (în aur și argint), sub formă de taxe plătite bisericii părăseau Germania și mergeau la Roma în fiecare an. Papalitatea extorca sume importante de bani de la familiile conducătoare din Germania, când acestea doreau să cumpere poziții superioare în Biserică pentru fiii lor. Suma era deosebit de mare când copilul era minor sau deținea deja o astfel de poziție în urma unor desemnări ilegale și avea nevoie de o dispensă papală înainte de momentul în care ar fi avut loc investitura.²³⁴ Biserica catolică a creat un vast aparat administrativ, judiciar și fiscal, care cuprindea toate statele catolice ale Europei. Întreținerea acestui aparat, cheltuielile curiei pontificale, construcțiile monumentale, războaiele cu împărații germani solicitau sume din ce în ce mai mari. Papalitatea a procurat aceste sume urișe multiplicând taxele percepute în țările catolice sub formă de contribuții excepționale pentru cruciade, pentru confirmări, investituri în funcții ecleziastice, dezlegări, dispense, anulări de căsătorii, indulgențe etc. Sistemul fiscal al bisericii romano-catolice a fost deosebit de apăsător pentru germani și englezi.

Aproximativ 1/5 din teritoriul Germaniei era sub controlul unor episcopi și arhiepiscopi. Sume mai mici, dar nu ne semnificative, erau obținute de la oamenii Bisericii proaspăt desemnați și de la profanii care solicitau regimuri speciale, de obicei în chestiuni de căsătorie și moștenire, cele două mari domenii asupra cărora Biserica obșinuse controlul legal. Papa, care trebuia să fie bunul păstor, își consuma multă energie jefuindu-și turma. Interesul major al clerului părea să fie adunarea bogăției, mai curând decât binele spiritual al populației.²³⁵ Mișcarea de opoziție a prins însă rădăcini mai ales în orașe. Populația urbană era nemulțumită de sumele considerabile plătite curții papale. Pentru burghezia germană, afirmația (exagerată) că Germania plătea curiei pontificale 300 000 de ducați pe an, în afară de milionul pe care îl consumau călugării, erau argumente decisive.

Cauzele intelectuale ale Reformei

Umaniștii Renașterii, prin scrierile lor, au discreditat clerul și instituția papalității, criticând și ironizând vehement moravurile oamenilor Bisericii. Prin activitatea lor au pregătit terenul pentru Reforma protestantă. Astfel, marele cărturar umanist Erasmus de Rotterdam, refuza să se bazeze pe textul general acceptat al Scripturii – Vulgata- o traducere în latină a textelor originale și insista asupra studiului celor mai timpurii manuscrise cunoscute, care erau în grecește. El a atras atenția asupra modurilor în care unele din învățăturile Bisericii catolice se bazau pe texte care erau de fapt traduceri greșite făcute de Sf. Ieronim, când a realizat **Vulgata**. Una din marile sale contribuții a fost publicarea, în 1516, a unei versiuni exacte a **Noului Testament** în limba greacă, pe care alți cărturari au folosit-o pentru a pregăti ediții originale ale Bibliei (ediții în limba lor proprie).

Date fiind vederile sale despre modul în care creștinii ar trebui să acționeze, nu este surprinzător că Erasmus lansa atacuri asupra a ceea ce el vedea ca lipsa de credință în

²³³ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 279.

²³⁴ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 255-263.

²³⁵ *Ibidem*, p. 256.

Dumnezeu a multor reprezentanți ai înaltului cler. Satira sa “Elogiul nebuniei”, în care ridiculiza clerul pentru greșelile și păcatele sale, a devenit extrem de popular în rândurile umaniștilor. Erasmus și mulți alți umaniști importanți au refuzat să se alăture lui Luther, preferând să rămână în biserica catolică și să militeze pentru schimbare din interior.²³⁶

X.3. REFORMA PROTESTANTĂ ÎN GERMANIA

Începutul Reformei: scandalul indulgențelor

În 1515 papa Leon X a emis o bulă prin care acordat episcopului Albert de Brandenburg pe un termen de 8 ani dreptul de a difuza în dioceza sa “indulgențe plene”, în schimbul unei sume de bani; jumătate din sumele realizate urmau să fie vărsate papalității în vederea construirii catedralei San Pietro, iar cealaltă jumătate rămânând episcopului. Doi ani mai târziu apare la Wittenberg călugărul omnician Johann Tetzel să predice vânzarea indulgențelor.²³⁷ Prețul unei indulgențe era stabilit în funcție de situația economică a cumpărătorului: principii și înalții prelați - 25 florini de aur; nobilii și clerul mijlociu - 20; clerul inferior - 6; negustorii - 3; omul simplu - 1 florin.²³⁸

Scandalizat la culme de acțiunea arhiepiscopului și a predicatorului indulgențelor, Luther formulează 95 de teze, pe care - potrivit unei practici curente - le propune unei ample și libere dezbateri teologice. Luther a afișat tezele (după cum se obișnuia) pe ușa principală a bisericii catedralei din Wittenberg, trimițând o copie arhiepiscopului Albert, pentru a le transmite direct papei.²³⁹ Tezele erau revoluționare prin conținutul lor:

“Când Stăpânul și Învățătorul nostru Isus Hristos a spus <Pocățiți-vă!> a vrut ca toată viața credincioșilor să fie o căință”(1);

“Acest cuvânt <căință>nu poate fi înțeles ca referindu-se la taina penitenței și anume ca mărturisire și iertare, așa cum este administrată de preoți” (2);

“Totuși ea nu înseamnă doar căință interioară; o asemenea căință este fără valoare dacă nu duce la mortificări exterioare ale cărnii” (3);

“Pedeapsa păcatului durează tot atât cât ura de sine (adică adevărata căință interioară), anume, până la intrarea în împărăția cerului” (4);

“Papa nu poate ierta nici o pedeapsă, în afară de pedepsele pe care le-a impus prin voința sa ori care au fost impuse de normele emanate de Biserică”(5);

“Papa nu poate ierta nici o vină, decât dacă spune și arată că ea a fost iertată de Dumnezeu; sau, mai sigur, prin iertarea culpei în cazurile rezervate judecății sale. Dacă dreptul său de a acorda iertare în aceste cazuri ar fi nesocotit, vina ar rămâne, cu siguranță, neiertată” (6);

“Dumnezeu nu iartă nimănui vina decât dacă, în același timp, îl smerește în toate lucrurile și îl face supus vicarului, preotului”(7);

“ Prin urmare, papa, atunci când folosește cuvintele < deplina iertare a tuturor pedepselor> nu iartă cu adevărat <toate pedepsele>, ci doar pe cele impuse de el”(20);

“Greșesc deci acei predicatori de indulgențe care spun că indulgența pontificală îl salvează pe om de orice pedeapsă și îi asigură mântuirea”(21);

“Ei <preoții>predică numai învățături lumești, spunând, de îndată ce banii cad în cutie, că sufletul zboară <din Purgatoriu>”(27);

“Sigur este că atunci când monedele cad în cutie, lăcomia și avariția pot spori, dar când Biserica mediază , urmarea stă doar în puterea lui Dumnezeu”(28);

²³⁶ *Ibidem*, p. 265-266

²³⁷ Keith Randell, *op. cit.*, p. 27-31.

²³⁸ Lucien Febvre, *Martin Luther, un destin*, postfață de Robert Mandrou, Editura Corint, București, 2001, p. 60-70.

²³⁹ Alexandru Florin Platon, Laurențiu Rădvan (editori), *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală(secolele V-XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 463-464.

“ Pe cât de rar se găsește un om care cumpără indulgențe, pe atât <de greu> se găsește un om cu adevărat penitent; adică acești oameni într-adevăr sunt rari” (31);

“Cei care se consideră siguri de mântuirea lor pentru că au scrisori de iertare vor fi condamnați pentru veșnicie, împreună cu învățătorii lor”(32);

“Oamenii trebuie să se ferească de cei care afirmă că iertările papei sunt acel neprețuit dar al lui Dumnezeu, prin care omul se împacă cu El” (33);

“Căci aceste <grații ale iertării>privesc doar pedepsele iertării sacramentale, instituite de către om”(34);

“Cei care nu vor să cumpere ieșirea sufletelor din Purgatoriu sau să cumpere mărturisiri nu predică o doctrină creștină când învață că, pentru acest lucru, pocăința nu este necesară” (35);

“Fiecare creștin adevărat care se căiește are dreptul la deplina iertare a pedepsei și vinovăției, chiar și fără scrisori de iertare”(36);

“Orice creștin adevărat, fie viu sau decedat, este părtaș prin voința lui Dumnezeu de toate bunurile lui Hristos și ale Bisericii, chiar și fără scrisoare de indulgență”(37);

“Totuși, iertarea și binecuvântarea papală nu trebuie cu nici un chip ignorate, căci ele reprezintă , după cum am spus, o proclamare a iertării divine” (38);

“Creștinii trebuie să fie învățați că cel care dă săracilor sau care împrumută celor aflați la nevoie face un lucru mai bun decât cel care cumpără iertări”(43);

“Deoarece iubirea crește prin lucrările iubirii, omul devine, de aceea, mai bun. Omul nu devine totuși mai bun prin indulgențe, ci <este>doar eliberat de pedepse.”(44);

“Creștinii trebuie învățați că cel care vede un om nevoiaș și trece pe lângă el, dar dă <banii>pentru indulgențe, nu cumpără indulgențele papei, ci mânia lui Dumnezeu”. (45);

“Creștinii trebuie învățați că această cumpărare de iertări este o problemă de liberă voință, nu o poruncă”(47);

“Creștinilor trebuie să li se aducă la cunoștință că dacă papa ar ști în ce fel storc predicatorii bani pentru indulgențe, ar prefera ca bazilica Sf. Petru să se prefacă în cenușă, mai degrabă decât să fie construită din pielea, carnea și oasele oilor Domnului”(50);

“Adevăratele averi ale Bisericii din care papa dă indulgențe, nu sunt îndeajuns discutate și nici știute de poporul lui Hristos”(56);

“Adevărata bogăție a Bisericii este preasfânta Evanghelie a slavei și grației lui Dumnezeu” (62);

“A socoti că iertările papale sunt atât de mari , încât să poată mântui un om, chiar dacă el, prin absurd, ar fi siluit-o până și pe Maica Domnului, este o nebunie”(75);

“Dimpotrivă, noi spunem că iertările papale nu pot mișca nici cel mai neînsemnat dintre păcatele ce pot fi iertate, în măsura în care acestea implică o vină”(76);

“A spune că Sfântul Petru însuși, dacă ar fi fost acum papă, nu ar fi putut acorda haruri mai mari, este o blasfemie împotriva Sfântului Petru și a papei”(77),

“De ce papa, spun laicii, ale cărui bogății au ajuns azi să fie nesfârșit mai mari decât cele ale oamenilor celor mai bogați, nu construiește el bazilica Sf. Petru cu banii lui, iar nu cu banii sărmanilor credincioși?” (86);

“Dacă prin indulgențe papa caută mântuirea sufletelor, iar nu să adune bani, de ce suspendă indulgențele pe care le-a dat înainte, când acestea mai sunt încă valabile?” (89).

Arhiepiscopul nu-I răspunde lui Luther – ba chiar interzice să se discute în public despre indulgențe. Dar Luther insistă, publicând în limba germană, pentru a avea o audiență cât mai largă, o **Predică asupra indulgenței și grației divine**, arătând că taina penitenței nu are nici un temei în Scriptură și că papalitatea este o simplă convenție umană, nu o instituție divină. Este convocat la Roma să se disculpe dar Luther refuză. Principele elector Frederic, protectorul său, intervine în favoarea sa. Leon al X-lea trimite un cardinal în calitate de legat papal pentru a-l întâlni, a-l convinge să-și retracteze tezele sau, în caz de refuz, să obțină arestarea lui și trimiterea ereticului la Roma (septembrie 1518). Luther nu retractează nimic,

continuând să critice vehement nu numai indulgențele ci și autoritatea papală de a condamna, de a scoate în afara legii, pe cel ce nu I se supune voinței sale, declarând categoric că nici papii, nici conciliile nu prezintă garanții de infailibilitate.²⁴⁰

Ideile reformatorului se răspândesc și în restul Germaniei. Scrierile lui erau citite de toată lumea, în timp ce în universități erau discutate la cursuri. În 1519 a fost organizată o nouă dispută sub auspiciile Universității din Leipzig. Luther se prezintă, însoțit de Melancton și Karlstadt, marii săi adepți și prieteni, de numeroși doctori în teologie și de peste 200 de studenți. În prezența arbitrilor, profesori ai universităților din Paris și Erfurt, dezbaterile au durat 3 săptămâni, fără a se ajunge la nici un rezultat.²⁴¹

Între timp, scrierile sale publicate la scurte intervale, care atacau cu o vehemență nemaiauzită și abuzurile și dogmele Bisericii catolice se răspândeau peste tot, cunoșteau un succes extraordinar, erau citite și comentate în toată Germania, în Franța și Anglia, în Spania, în Elveția și chiar în Italia. Deoarece convingerea înțelegerii sensului real al Bibliei devenise extrem de puternică, Luther a scris un număr enorm de tratate, care fuseseră tipărite și larg răspândite. Având în vedere faptul că tehnologia timpului fiecare pagină a fiecărei copii trebuia să fie tipărită separat și laborios, ceea ce ieșise de sub prese era colosal. Între 1517-1520 fuseseră tipărite aproximativ 300.000 de copii ale diverselor sale lucrări, dar cererile nu puteau fi satisfăcute, într-atât de mare era interesul față de Luther.²⁴²

În mai 1520, la Roma, un consistor a mandatat un corp de 40 teologi și doctori în dreptul canonic sarcina să rezolve definitiv problema. Acest adevărat “tribunal special” condamnă 40 de articole ale lui Luther ca eretice. Papa semnează o bulă prin care îl somează ca în termen de 60 de zile să facă act de supunere Bisericii. Unele orașe acceptă bula și o afișează; altele o resping, altele tergiversează, caută pretexte diferite să o eludeze. Luther răspunde printr-un virulent pamflet, intitulat **Contra execrabilei bule a Antihristului**. În piața orașului Wittenberg studenții săi ard cărțile lui Duns Scotus, **Summa theologica** a lui Thoma din Aquino, **Corpus juris canonici**, o serie de decretalii și alte lucrări catolice de autoritate; după care, reformatorul însuși aruncă în flăcări bula papală.²⁴³

Noul împărat, Carol Quintul, decide ca Luther să compare în fața Dietei din Worms. Era un fapt cu totul neobișnuit deoarece o problemă teologică era judecată de un tribunal format din laici, apoi faptul că Germania își sustrăgea un cetățean al ei jurisdicției romane. La 3 ianuarie 1521 papa semnează o altă bulă, prin care Luther era excomunicat în mod oficial. Carol Quintul printr-un edict precizează că bula va intra în vigoare numai după aprobarea Dietei imperiale. Convocat la Worms, somat în fața dietei de către trimisul papal să-și retracteze ideile, Luther refuză – atât timp cât ideile sale nu se vor dovedi, printr-o argumentație în public, că ar fi eretice.²⁴⁴

La reîntorcerea de la Worms, pe drum spre Wittenberg, Luther este răpit de oamenii principelui elector Frederic și dus, spre a i se asigura protecția, în fortăreața din Wartburg. Aici, reformatorul începe să traducă în germană **Noul Testament**, după textul original grecesc și ebraic; după 13 ani de muncă, traducerea întregii **Bibliei** este terminată și publicată în 1534. Traducerea și difuzarea largă prin tipar a Bibliei, devenită patrimoniu al tuturor – nu numai al clerului care o studia, interpreta și predica – permitea realizarea, în mod practic, a aceluși drept de interpretare personală a Scripturilor pe care Luther îl proclamase chiar de la începutul activității lui. Spărgând monopolul clerical asupra culturii, tiparul a făcut posibilă difuzarea rapidă a ideilor Reformei protestante.²⁴⁵

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 71-88.

²⁴¹ Michael Mullett, *Luther*, Editura Artemis, București, 1998, p. 47-56.

²⁴² *Ibidem*, p. 57-65.

²⁴³ Lucien Febvre, *op. cit.*, p. 104-123.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 125-141.

²⁴⁵ Keith Randell, *op. cit.*, p. 43-60.

Efectele predicilor și cărților lui Luther au fost imediate și în rapidă creștere. Preoții celebrau liturgia fără să îmbrace veșmintele de cult; recitau rugăciunile în latină dar și în germană; îi împărtășeau pe credincioși cu azimă, dar și cu vinul din potir. Mulți preoți, călugări și călugărițe nu purtau reverenda sau rasa și se căsătoreau. Indulgențele și relicvele erau disprețuite în public. Zilele de post erau transformate, ostentativ, în ocazii de petrecere și ospete. Icoanele Fecioarei și ale sfinților erau profanate. Consiliul orașului Wittenberg a adoptat măsuri derivate din învățăturile reformatorului. Bordelurile au fost închise, cerșetoria interzisă iar pentru săraci s-a creat un fond de ajutorare. Antagonismul dintre catolici și reformați crește iar Germania se împarte în două tabere.²⁴⁶

Luther și doctrina protestantă

Mircea Eliade afirma că Martin Luther a fost un “teolog strălucit și erudit, între 1508-1517 a studiat îndeaproape pe Aristotel, Augustin, Părinții Bisericii și operele marilor teologi ai evului mediu”.²⁴⁷ În formația sa teologică, Luther a fost influențat de filosofia lui Occam, care stabilise o separație netă între Dumnezeu și oameni, între rațiune și revelație, între sfera lumii și cea a credinței. Martin Luther a susținut primatul absolut al credinței, al grației divine. Este un privilegiu acordat omului independent de liberul său arbitru, de educație, de cultură etc. În lucrarea sa *Despre captivitatea babiloniană a Bisericii*(1520), Luther încerca să lege guvernarea Bisericii catolice de către papă cu situația evreilor care fuseseră luați sclavi în Babilon. Era scrisă în latină și se adresa unei audiențe academice. Luther susținea că creștinătatea a fost capturată și îndoctrinată de către papalitate cu credințe și practici create de om, mai curând decât emanate din Scriptură.²⁴⁸

În concepția sa, păcatele săvârșite pun o barieră între sufletul omului și Dumnezeu. Dar păcatele săvârșite nu i se pot imputa omului, ele sunt inerente naturii umane, sunt consecința păcatului original, adamic. Omul nu poate evita păcatul, oricât ar dori să se îndrepte, făcând fapte bune; înseși fapta bună nu o poate săvârși decât din voința lui Hristos. Omul nu poate fi mântuit decât prin grația divină. Doctrina grației este dăunătoare doar celor osândiți; pentru credincioșii pioși ea este un izvor de consolare. Liberul arbitru nu poate hotărî aproape nimic deoarece voința omului este total neputincioasă și sclavă a păcatului original. Omul nu poate alege liber decât între o faptă bună și una rea; dar în fața lui Dumnezeu nici o faptă nu poate fi considerată cu adevărat bună, cu adevărat pură, căci severitatea păcatului original se extinde și asupra unei bune intenții. Totul are nevoie de iertarea divină. Prin propriile sale fapte omul nu poate obține justificarea în fața lui Dumnezeu. Mântuirea este acordată de grația divină, pe care Dumnezeu o acordă gratuit omului. Libertatea omului constă în capacitatea lui de a acționa din iubire pentru Dumnezeu.²⁴⁹

Luther puna întregul accent pe religiozitatea personală, interioară a omului și pe textul Sfintei Scripturi ca singurul criteriu al adevărului, care se putea dispensa de interpretările date de cler. Reformatorul proclama capacitatea autonomă a creștinului de a înțelege, a judeca, a interpreta Scriptura.

Doctrina luterană a supremației absolute a credinței conducea la o negare a structurii dogmelor, practicii cultice bisericesti tradiționale: mesa catolică, cele 7 taine, sacerdoțiul, ierarhia ecleziastică, papalitatea, ascetismul, practicile penitențiale, soluțiile pretins salvatoare oferite de indulgențe – toate acestea sunt pure ficțiuni inutile. În scrierile sale, Luther nega infailibilitatea papilor și conciliilor, respingea autoritatea dreptului canonic precum și pretențiile de natură jurisdicțională ale papei asupra pedepselor Infernului, nega sfinților

²⁴⁶ Michael Mullett, *op. cit.*, p. 67-76.

²⁴⁷ Mircea Eliade, *op. cit.*, III, p. 232-234.

²⁴⁸ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 280-282.

²⁴⁹ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 237-240.

merite în procesul mântuirii, nega valabilitatea a 5 din cele 7 taine (căsătoria, hirotonisirea, maslul, mirul și spovedania), recunoscând doar botezul și împărtășania, dar nici aceasta din urmă cu un sens euharistic, de taină a transsubstanțierii mistice a pâinii (azimei) și vinului în trupul și sângele lui Hristos, ci doar a reamintirii Cinei celei de taină a lui Isus cu apostolii; și împărtășindu-i pe credincioși nu numai cu pâinea sfințită ci și cu vinul din potir(care în cultul catolic este rezervat numai preotului ofician). Căsătoria nu este o taină pentru că este un act universal, practicat și de necreștini. Hirotonia întru preoție nu este o taină, pentru că n-a fost instituită de Hristos.²⁵⁰

Toți credincioșii care se dovedesc capabili, din punct de vedere moral, intelectual și spiritual pot să îndeplinească funcția de “pastor”(deosebită de cea “sacerdotală”). Luther susținea “**preoția tuturor credincioșilor**”. Maslul, miruirea muribundului este doar un rit obișnuit, o pură superstiție. Esența moralității creștine este imitarea vieții, învățaturii și conduitei lui Hristos. Călugăria trebuie abolită total (în Despre votul monahal, Luther se pronunța pentru căsătoria preoților și pentru dezlegarea călugărilor de jurământul lor solemn de călugărire), stigmatizând lenea și parazitismul monahal pe spinarea comunității.

Ideile teologice, politice, educative, polemice ale reformatorului sunt expuse într-o serie de lucrări, începând cu cele 4 serii de **Comentarii** (asupra **Psalmilor** și **Epistolelor** apostolului Pavel), predate studenților Universității din Wittenberg între 1516-1518, în care sunt puse bazele unei teologii a împăcării omului cu Dumnezeu prin actul iubirii lui Hristos.

²⁵¹

Despre faptele bune (1520) este primul tratat de etică luterană, în care se subliniază preeminența absolută a credinței asupra practicilor exterioare. Luther , spre deosebire de mulți conducători protestanți de mai târziu, nu lega păcatul de plăcere. Numai lucrurile care erau explicit interzise în Biblie sunt păcătoase. Aceasta însemna că în comunitățile luterane viața era mai confortabilă pentru protestanții care nu făcuseră din religie pivotul vieții lor.

Către nobilimea creștină a națiunii germane(1520) – prima operă revoluționară a Reformei protestante – face un apel la nobilii laici îndemnându-i să fondeze în Germania o Biserică creștină națională, independentă de biserica catolică. Argumentul său central era că papii în succesiunea lor pervertiseră adevăratul creștinism. Laicii (autoritățile seculare) pot fi chemați să reformeze Biserica din punct de vedere juridic. Luther considera necesare: suprimarea impozitelor și a oricăror contribuții pretinse de Roma; consacrarea unui episcop de către alți doi episcopi din diocesele vecine; jurisdicția papalității să fie redusă la o instanță spirituală superioară; zilele de sărbătoare să se reducă la duminici; pelerinajele să fie interzise iar cerșetoria călugărilor suprimată. Împărtășania să se facă în ambele forme (pâine și vin); numărul mănăstirilor și privilegiilor lor să fie reduse; împrumutul cu dobândă să fie abolit, la fel și casele de toleranță.²⁵²

X.4. REFORMA ÎN ELVEȚIA GERMANĂ. HULDREICH ZWINGLI

Reforma luterană s-a extins în zone compacte cuprinzând 4/5 din teritoriul Germaniei, dar și în țările învecinate care întrețineau raporturi culturale sau comerciale cu lumea germană. Între acestea era și zona septentrională a Elveției, în speță orașul Zurich, unde însă fermentul religios al epocii a explodat independent de acțiunea desfășurată de Luther și într-un context economic radical diferit. Huldreich Zwingli (1484-1531) studiase filosofia și teologia la Viena și Basel, manifestând un interes deosebit pentru limba greacă, fiind numit apoi parohul catedralei din Zurich. În contact strâns cu cercurile umaniste europene, Zwingli a întreținut

²⁵⁰ Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 283-289.

²⁵¹ *Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 9, Editura Litera, București, 2010, p. 272-274.

²⁵² *Ibidem*, p. 276-278

relații personale cu Erasm încât ideile sale reformatoare vor purta vizibil amprenta acestor influențe. În calitate de capelan militar a însoțit mercenarii elvețieni în Lombardia.²⁵³

Zwingli și-a început activitatea reformatoare în 1519, predicând și el în împotriva traficului cu indulgențe. A continuat într-un sens mai riguros și mai radical decât Luther, declarând ca nefiind fondate biblic o serie de practici cultice (ca venerarea icoanelor, cultul sfinților, postul, celibatul preoților), contestând autoritatea papilor și a conciliilor în materie de dogmă. Cu asentimentul consiliului orașenesc al orașului Zurich, interpretările teologice ale reformatorului și aplicația lor practică s-a impus. Misa tradițională a fost abolită, icoanele au fost scoase din biserici, singurele sacramente recunoscute fiind botezul și euharistia. Mai puțin înclinat spre misticism decât Luther, Zwingli disocia în mod categoric formalismul sacramentelor de credința, religiozitatea personală, intimă. Euharistia nu era considerată decât un act comemorativ al ultimei Cine a lui Hristos cu apostolii; celebrarea ei semnifică prezența reală a lui Hristos, o prezență divină însă manifestată nu în pâinea și vinul euharistiei, ci doar prin adunarea credincioșilor, o prezență inerentă întregii comunități a acestora²⁵⁴

Biserica este de natură corporativă, ea este compusă numai din predestinați, în interiorul ei clerul și laicii sunt egali: o “comunitate sfântă” în cadrul căreia cultul este strâns legat de îndatoririle laice. Omul este predispus spre virtute, înclinația lui de a face binele este de origine divină, dar aceasta depinde și de voința omului. Acesta trebuie să arate că ascultând cuvântul lui Dumnezeu revelat de Biblie, și-a realizat moralitatea penitențială – ajutându-se singur prin credință profundă, o viață creștinească și o aprofundată cunoaștere a Sfintei Scripturi. Cât privește păcatul, acesta nu este decât imperfecțiune iar nu o corupție radicală a naturii omenești. În domeniul vieții religioase și sociale efectele reformei lui Zwingli au fost profunde. Credincioșii din Zurich, adepții reformatorului, erau obligați (începând din 1529) să ia parte regulat la slujbele religioase – și totodată le era interzis să asiste la o slujbă catolică. Serviciul religios a fost simplificat, reducându-se la lectura unui capitol din Biblie, la predică și la împărțanie (cu pâine și vin). Creștinul avea însă datoria să citească zilnic din Biblie și să asiste la lecturi publice ale unor pasaje din Sfânta Scriptură, la care oricine putea interveni în mod liber prin interpretări personale. Cei care nu asistau la slujbele religioase erau pedepsiți de un tribunal (care exercita și un control al moralității publice) compus din membri ai clerului, ai municipalității, la care se adăugau 2 credincioși bătrâni din oraș. A fost înființat un tribunal care se ocupa de disputele matrimoniale. Mănăstirile au fost desființate iar asistența săracilor, a bătrânilor și a bolnavilor a trecut în sarcina comunității urbane. Averile mănăstirești au fost folosite în acest scop de asistență socială iar mănăstirile au fost transformate în spitale sau aziluri pentru săraci.

Zwingli a căutat să-și impună reformele și altor cantoane – care însă le-au respins, rămânând fidele catolicismului. Dieta confederației elvețiene lăsa la latitudinea fiecărui canton să-și aleagă liber forma de credință. Cantoanele catolice erau sprijinite de Austria, care vedea în extinderea Reformei pericolul de construire a unei entități politice centralizate, de constituire a confederației helvetice într-un stat puternic. Într-o primă ciocnire armată (1529), în care catolicii se aliașă cu Habsburgii, orașul Zurich a ieșit victorios, fapt care a determinat puternicele cantoane Berna și Basel să se alieze – deși între timp deveniseră protestante – împotriva Reformei. Alte 5 cantoane catolice au intrat și ele în această coaliție. Cantonul Zurich, rămas fără ajutorul altor orașe protestante, a fost învins de armata cantoanelor catolice. În bătălia de la Kappel (1531), Zwingli a fost rănit, apoi ucis, iar cadavrul dat flăcărilor rugului.²⁵⁵

²⁵³ Keith Randell, *op. cit.*, p. 65-77.

²⁵⁴ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 291-293.

²⁵⁵ Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 293-297.

X.5. REFORMA LUI JEAN CALVIN

Istoricii consideră că trebuie să îl înțelegem pe Calvin (1509-1564) în primul rând ca un umanist renescentist, care dorea să aplice noutățile umanismului, pentru a regăsi înțelegerea creștinismului dintr-o perspectivă biblică. Principalii săi adversari erau teologii timpului său, scolasticii, deoarece aceștia se bazau mai mult pe rațiunea umană decât pe Biblie. Umanismul lui Calvin însemna, în primul rând, că el se considera pe sine însuși, un teolog biblic, conform devizei Reformei protestante, *Sola Scriptura*. Era pregătit să respecte Scriptura chiar și atunci când aceasta depășea limitele înțelegerii umane, având încredere în Duhul Sfânt, care inspira credință în promisiunile sale. Calvin respingea disprețul ascetic față de nevoile trupești, care predominase în spiritualitatea medievală. Ideea că ființa umană poate cunoaște orice, la fel ca Dumnezeu, i se părea foarte trufașă. Calvin considera că ființele umane au acces la adevărurile salvatoare ale religiei doar în măsura în care Dumnezeu le-a revelat în Scriptură.²⁵⁶

Diferențele dintre Calvin și Luther erau majore în teologie, chiar dacă unele erau chestiuni de accent. Calvin pune accent pe puterea și gloria lui Dumnezeu. A insistat asupra necesității unei vieți fără păcat, cel puțin ca semn al unei alegeri divine autentice. Cu toate că vorbea despre ”depravarea totală” a naturii umane după căderea lui Adam, Calvin nu pretinde că nu a mai rămas nimic bun în oameni, ci că în personalitatea oamenilor nu a mai rămas nimic neafectat de Cădere.

Instituția religiei creștine, opera fundamentală a lui Calvin și a protestantismului francez în general, prezintă într-un mod clar, urmând un plan riguros de argumentare în 4 secțiuni, ideile autorului. Calvin pornește de la afirmarea primatului absolut al Sfintelor Scripturi ca singura sursă a credinței. Adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu o asigură revelația, cuvântul Scripturii, suficient în sine, fără a mai fi deloc nevoie de intervenția clerului, a întregii ierarhii bisericești – care nu este infailibilă și care predică și recurge la cultul icoanelor – fapt ce duce la idolatrie.²⁵⁷ A doua secțiune se referă la urmările păcatului originar, între care pe primele locuri stau concupiscenta, aviditatea, lăcomia. La această ispită, omul nu poate rezista; libertatea omului este o himeră, el n-are la dispoziția sa decât voința. Dar fără ajutorul lui Dumnezeu omul nu poate face nimic, singurul mijloc de mântuire este grația divină.

Secțiunea a treia este cea mai importantă din punctul de vedere al teologiei morale. Calvin formulează principiul **predestinării absolute, rezervată doar “celor aleși”**. Prin credința omului, Dumnezeu acordă “celor aleși” de el certitudinea absolută că nimic nu-i poate despărți de El. Teama omului de Infern, de Purgatoriu, de Judecata de Apoi, îl împing la disperare, la actul confesiunii, la penitențe, care sunt simple invenții umane, neatestate de Scriptură. Mântuirea noastră nu este hotărâtă de faptele bune, ci numai de voința lui Dumnezeu.²⁵⁸

Ultima secțiune este rezervată disciplinei ecleziastice. Biserica reprezintă comunitatea celor predestinați; unitatea ei este inspirată și fondată exclusiv pe autoritatea Scripturii, este asigurată de predică și de participarea la botez și euharistie. În biserica catolică, în care totul este corupt, omul nu poate găsi mântuirea. În materie de cult, Calvin respinge toate ceremoniile, considerându-le simple superstiții.²⁵⁹

X.6. REFORMA ÎN ANGLIA

²⁵⁶ Keith Randell, *Jean Calvin și Reforma târzie*, Editura All, București, 1996, p. 8-40.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 44-59.

²⁵⁸ Michel Mullett, *Calvin*, Editura Artemis, București, 2003, p. 20-88.

²⁵⁹ Jean Calvin, *Institutio Christianae Religionis. Învățătura religiei creștine*, vol. I-II, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2003, passim.

Diversitatea religioasă apare în Anglia în timpul regelui Henric al VIII-lea Tudor, când această țară, trece la Reforma protestantă, conturându-se biserica anglicană. Parlamentul de la Londra a votat separarea bisericii engleze de Roma, repudierea autorității papei, iar în 1534 prin Actul de supremație, regele Henric al VIII-lea devenea protectorul și șeful suprem al bisericii („unicul și supremul șef al bisericii Angliei”)și deținea atât jurisdicția spirituală cât și jurisdicția civilă, avea dreptul să reformeze și să reprime erorile și ereziile. Din acest moment, în Anglia, catolicii au fost discriminați, fiind privați de anumite drepturi. Cancelarul regatului, sir Thomas More și arhiepiscopul Fischer au refuzat să renege credința lor catolică. Amândoi au fost decapitați. Un mare număr de călugări catolici au fost spânzurați, goliți de mațe, tăiați în bucăți iar proprietățile și bunurile mănăstirilor au fost confiscate de monarhie. Catolicii din câteva comitate nordice ale Angliei s-au revoltat împotriva regelui dar au fost învinși. Călugării catolici jefuiți căpătau unii, un act de „capacitate”, adică autorizația de a exercita o funcție seculară, iar alții o pensie de 4 șilingi; aproape toți călugării au părăsit Anglia și s-au refugiat în Irlanda, Scoția sau Flandra.²⁶⁰ În același timp, regele Henric al VIII-lea i-a persecutat cu nu mai puțină îndârjire și pe protestanții care nu respectau riturile și regulile bisericii anglicane oficiale. William Tyndale, care a tipărit prima Biblie engleză (1526) a fost ars pe rug. Alți protestanți suferiră aceeași soartă pentru că negaseră transsubstanțierea. După mai multe încercări de defnire a confesiunii anglicane, Henric al VIII-lea a obținut votarea de către Camera Lorzilor a unui statut în 6 articole, act care afirma transsubstanțierea, inutilitatea comuniunii sub cele două forme, validitatea legământului de castitate, superioritatea celibatului clerical și care admitea spovedania și liturghia particulară. Orice violare flagrantă a acestui statut trebuia pedepsită prin arderea pe rug, nici abjurarea neputând să-l salveze pe vinovat. Episcopii veritabili protestanți, ca Latimer, au renunțat la demnitățile ecleziastice. Cranmer, care înainte de Reformă, se căsătorise în secret și-și lua totdeauna soția cu el ascunsă într-un cufăr perforat, trebui s-o trimită în Germania.²⁶¹

---

²⁶⁰ Andre Maurois, *op. cit.*, p. 282-288.

²⁶¹ *Ibidem*, p. 289-297.

În timpul domniei lui Eduard al VI –lea (1547-1553), conflictele religioase s-au acutizat. Pe când unele comitate regretau catolicismul, Londra, înflăcărată de predicatori protestanți elocvenți ca Latimer, dorea o reformă mai completă. Arhiepiscopul de Canterbury, Cranmer, timid și indecis, continua să ezite între luteranism și catolicism. Dar prigoana împotriva catolicismului continua. Pereții bisericilor erau dați cu var, vitraliile erau sparte, crucifixele înlocuite cu stema regală. Toate ceremoniile simbolice catolice au fost suprimate: nici anafură, nici agheasmă, nici slăvirea vinerei mari. În 1547 a fost autorizată căsătoria preoților și arhiepiscopul Cranmer și-a putut rechema soția. Un act de uniformizare religioasă, votat de Parlament, obliga toate bisericile să folosească *Common Prayer Book* și să respecte un ritual comun. Mai protestant decât arhiepiscopul, Consiliul laic a decis să facă unele îndreptări cărții de rugăciuni. Îngenuncherea, prescrisă de Cranmer în prima ediție, fusese atacată de puritani ca o datină superstițioasă și suprimată în ediția a doua.²⁶²

În timpul reginei Maria Tudor (1553-1558), s-a produs o reacție catolică vehementă, susținută de papalitate, care a încercat să readucă Anglia în orbita Romei. Marea majoritate a populației engleze nu agreea însă întoarcerea la catolicism. Mai cu seamă celor care au dobândit bunurile bisericești, nobililor protestanți, le era teamă de un act de supunere față de papă, care s-ar fi făcut în detrimentul lor, iar preoților căsătoriți le era teamă de întoarcerea la vechea credință, care i-ar fi constrâns să aleagă între parohie și nevastă. Dar regina Maria Tudor, în zelul său catolic intransigent, voia să impună, cu forța, dacă era necesar, vechea religie și obediența față de papalitate. Încă din prima ședință a Parlamentului, Maria Tudor a restabilit liturghia în limba latină și a expulzat din biserică pe preoții căsătoriți. S-a căsătorit cu moștenitorul regatului Spaniei, Filip al II-lea, în speranța că alianța cu Spania o va ajuta să restabilească catolicismul în Anglia. Parlamentul englez s-a întrunit în prezența legatului papal, cardinalul Pole. Într-un discurs de câteva ore, cardinalul a prezentat istoria schismei în Anglia și a făgăduit iertarea deplină a păcatelor comise în trecut. Ambele Camere au primit în genunchi „iertarea păcatelor”. Cruzimea persecuțiilor sale împotriva protestanților, care i-au atras porecla de Maria Sângeroasă, poate fi explicată în parte prin tulburarea ei lăuntrică, vecină cu nebunia.²⁶³

La 20 ianuarie 1555 Maria Tudor a restabilit în Anglia legea împotriva ereziei. La 3 februarie 1555 a fost ars pe rug, la Smithfield, primul preot căsătorit. Vreo 300 de martiri protestanți au pierit în flăcări, arși pe rug. Supliciu era atât de înfiorător încât participanții, ca să le scurteze chinurile, aduceau săculețe cu praf de pușcă, pe care le atârnavă de gâtul victimelor. Bătrânul episcop Latimer, care fusese un mare predicator protestant, a fost ars pe rug la Oxford, în același timp cu doctorul în teologie Ridley. Ar fi putut cu ușurință să își salveze viața abjurând, dar, când începu discuția cu doctorii, care preceda întotdeauna supliciu, el răspunse că citise *Evangheliile*, dar nu găsisese vorbindu-se acolo de liturghie. În momentul în care flăcările au cuprins trupurile celor 2, Latimer s-a adresat prietenului său cu următoarele cuvinte: „Să fiți foarte liniștit master Ridley, căci noi, cu voia Domnului, aprindem o asemenea torță în Anglia, încât nu se va stinge niciodată”. Fostul arhiepiscop Cranmer, care dovedise în timpul vieții atâtea ezitări și slăbiciuni și care în închisoare își renegase credința, în momentul supliciuului își regăsi întregul curaj și abjură abjurația lui.²⁶⁴

---

²⁶² Keith Randell, *Henric al VIII-lea și Reforma în Anglia*, Editura All Educational, București, 2001, p. 41-145; Andre Maurois, *op. cit.*, p. 305-308.

²⁶³ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 300-302.

²⁶⁴ Andre Maurois, *op. cit.*, p. 311-315.

Relatările despre aceste suplicii au fost adunate de un scriitor protestant, Foxe, în Cartea martirilor, care avea să se găsească, alături de Biblie, în toate casele englezilor. Prigoana dezlănțuită de regina Maria împotriva protestanților le-a dat acestora tocmai ceea ce le lipsise până atunci: o tradiție eroică și sentimentală. Victimele reginei Maria, au fost, în afară de câțiva ecleziastici, bărbați și femei din popor. La 17 noiembrie 1558, încă tânără, regina Maria s-a stins din viață, părăsită de toți. La tron a urmat sora sa, regina Elisabeta (1558-1603), o protestantă convinsă.²⁶⁵

În momentul urcării pe tron, regina Elisabeta, s-a rugat lui Dumnezeu s-o învrednicească să guverneze fără vărsare de sânge. A dorit să instaureze un climat de toleranță religioasă, pentru prima dată în Anglia. N-a reușit, dar a făcut tot ce i-a stat în putință. A fost totdeauna mândră de loialismul supușilor săi catolici. În religie, ca și în politică, Elisabeta I tergiversa, căuta calea de mijloc. În 1559, Parlamentul englez a votat, pentru a doua oară, Actul de supremație, care abolea puterea și jurisdicția papală dar și Actul de uniformizare, care impunea tuturor parohiilor engleze cartea de rugăciuni și slujba în limba engleză, în defavoarea latinei. În virtutea acestor documente oficiale, oricine favoriza autoritatea spirituală a papei devenea pasibil de confiscarea averii. Refractorul se făcea vinovat de înaltă trădare. În 1563 au fost adoptate Cele 39 de Articole, care trebuiau să rămână credo-ul anglicanilor. Impuneau un protestantism moderat. Când Coroana și parlamentul au restabilit religia anglicană, din 8000 de preoți, 7000 au acceptat schimbarea, cu toate că 2000 dintre cei mai fervenți protestanți au fost alungați sub domnia reginei Maria. Cu excepția situației din câteva familii, puțin numeroase, de catolici fervenți, devotamentul către suveran era mai presus decât sentimentul religios.²⁶⁶

La începutul domniei Elisabetei I, cripto- catolicii nu au fost deloc tulburați. Li se cerea numai să participe la slujba anglicană: dacă lipseau, trebuiau să plătească o amendă de 12 penny. În numeroase domenii, se ținea ascuns câte un preot care trăia într-o încăpere scobită în grosimea unui zid și care citea liturgia în secret pentru toți catolicii din vecinătate. Dacă Elisabeta ar fi fost atotputernică, s-ar fi statornicit o relativă toleranță. Avea la curtea ei din Londra cripto-catolici și nu le cerea decât o supunere aparentă. Dar miniștri Elisabetei I, mai intoleranți decât regina, au poruncit condamnarea la închisoare a refractarilor. Totuși, în timpul primului deceniu de domnia al reginei, nu a existat nici o condamnare la moarte. În unele biserici, preoții continuau să poarte stihar alb, să cânte la orgă, să celebreze căsătoriile cu verighete. Aproape pretutindeni se păstrau vitraliile romane, pentru a se evita cheltuielile; erau înlocuite cu geamuri simple abia când se spărgeau.²⁶⁷

---

²⁶⁵ Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 324-325.

²⁶⁶ Andre Maurois, *op. cit.*, p. 324-326.

²⁶⁷ John Warren, *Elisabeta I: religia și politica externă*, Editura B.I.C. All, București, 1997, p. 19-49.

Masacrarea hughenotilor francezi în noaptea Sfântului Bartolomeu (24 august 1572) în Franța și bula de excomunicare a reginei Elisabeta, lansată de papa Pius al V-lea în 1571, precum și înființarea în străinătate a unor seminarii, ca cel de la Douai, în Belgia, pentru a pregăti preoți care să recucerească Anglia pentru catolicism, au determinat încetarea climatului de relativă toleranță religioasă în Anglia. A excomunica pe suverană înseamnă a dezlega pe supușii catolici de fidelitatea față de ea, mergându-se până acolo încât se spunea că papa ar fi iertat bucuros pe cel care ar fi asasinat-o pe Elisabeta. În decembrie 1580, secretarul de stat pontifical a dat un răspuns ambiguu și suspect la o întrebare pusă în numele unor iezuiți englezi: „Deoarece această femeie păcătoasă este pricina pierderii pentru credință a atâtor milioane de suflete, nu încapă nici o îndoială că acel care o va trimite pe lumea cealaltă, cu pioasă intenție de a-l sluji pe Domnul, nu numai că nu va păcătui, dar va dobândi și merite”.

Începând din 1570, au fost executați în Anglia preoți catolici, precum și laici, dar nu pentru erezii, ci pentru înaltă trădare. Unii catolici englezi au fost sfârtecați sau spânzurați, în cursul unor îngrozitoare ceremonii, în care trupurile însângerate ale oamenilor spânzurați erau scoase din ștreang, tăiate în bucăți și apoi aruncate într-un cazan cu catran clocotind. Astfel, deși Elisabeta era înclinată spre clemență, numărul victimelor fanatismului a fost sub domnia sa tot atât de mare ca și în timpul reginei Maria. Consiliul regal a poruncit executarea a 147 de preoți, a 47 de nobili englezi catolici, a unui mare număr de oameni din popor și chiar a unor femei.²⁶⁸

Regina Elisabeta I a persecutat și puritanii de factură calvinistă. Puritanii ar fi vrut să șteargă ultimele vestigii ale catolicismului roman și să suprimă toate ierarhiile care aminteau de „Babilon”. Puritanii nu-i recunoșteau pe episcopii anglicani, făcând mare paradă de aversiunea lor față de vicii și de zelul lor religios. Ei doreau să reorganizeze statul inspirându-se numai din **Biblie**. Doreau să impună guvernarea Angliei de către patriarhii Bisericii. Dacă ar fi putut, ar fi restabilit multe dintre legile lui Moise, inclusiv legea talionului, precum și pedeapsa cu moartea pentru hulă, sperjur, adulter și depravare. Puritanismul acesta fanatic neliniștea pe regină, pe episcopi și pe unii credincioși, dar puritanismul moderat câștiga aderenți. În zadar episcopii anglicani au propus, în parlamentul din 1593, să se ia măsuri dure împotriva puritanilor, pentru că legea nu a fost votată.²⁶⁹

După moartea Elisabetei I, la conducerea Angliei i-a succedat Iacob I Stuart, regele Scoției, un calvinist convins (1603-1625). A scris 2 tratate de teologie: **Basilikon Doron (Darul suveranului)**, în limba greacă și **True Law of Free Monarchies**, în care demonstra că regii sunt destinați de Dumnezeu să guverneze, iar supușii să asculte de ei. Regele era deasupra legii dar trebuia să i se supună și el ca să fie un bun exemplu pentru ceilalți, în afară doar de cazuri excepționale pe care era singur în măsură să le aprecieze. Iacob I credea în mod sincer că este un teolog genial menit să-i conducă pe englezii rătăciți pe drumul adevărului. Deși crescut în religia calvină, regele a făcut casă bună cu biserica anglicană. Nu-l supăra faptul că a găsit în Anglia o biserică ce recunoștea o ierarhie în vârful căreia se afla regele. Elisabeta I impusese supușilor săi un conformism la fel de rigid ca odinioară biserica catolică. Toți trebuiau să facă o mărturie de credință cu privire la „Cele 39 de articole”, clerul nu putea folosi decât cartea de rugăciuni oficială iar comisiile eclesiastice se dovedeau la fel de severe ca odinioară tribunalele catolice.²⁷⁰

²⁶⁸ Michel Duchein, *Elisabeta I a Angliei*, Editura Artemis, București, 2001, p. 228-309.

²⁶⁹ John Warren, *op. cit.*, p. 52-77.

²⁷⁰ Andre Maurois, *op. cit.*, p. 359-363.

În ultimele 2 decenii ale domniei Elisabetei I, catolicii englezi au suferit din cauza prigoanei pe care războiul cu Spania și conspirațiile iezuiților au înăsprit-o. Catolicii nu aveau acces în Anglia la nici o funcție locală sau națională; nu aveau voie să se îndepărteze de pământul lor fără un permis semnat de judecătorul de pace. Erau supuși la amenzi foarte grele (care în realitate nu erau percepute) dacă nu asistau la slujba religioasă anglicană. Un preot catolic care celebra liturghia și cei care îl adăposteau puteau fi condamnați la moartea tragică a trădătorilor, dar amenințarea era rareori pusă în practică și în multe castele, se mai găsea, prin poduri, câte un capelan catolic. La începutul domniei lui Iacob I, adepții bisericii catolice nu mai alcătuiau decât a douăzecea parte a populației, adică circa 5%. Urcarea pe tron a lui Iacob I Stuart a inspirat mari speranțe catolicilor englezi. Se știa că regele întreținuse corespondență cu papa și că era partizanul toleranței religioase.²⁷¹

Regele Iacob I Stuart se oferă să suprimă amenziile pentru delictul religios dar a pus două condiții: catolicii să își declare loialitatea față de rege și nu față de papă și să renunțe la a face prozeliti. Condițiile nu erau compatibile cu o credință sinceră și curând decepția catolicilor a devenit atât de mare încât mulți dintre ei au început să comploteze împotriva regelui. Dintre aceste comploturi, cel mai periculos a fost celebrul „complot al prafului de pușcă” din 1605 prin care câțiva catolici fanatici doreau să arunce în aer clădirea Parlamentului englez pentru a fi uciși regele, membrii Camerei Comunelor și ai Camerei Lorzilor. Protestanții, fiind astfel lipsiți de șefii lor, o revoltă catolică ar fi avut șanse de reușită. Complotul a fost descoperit, atentatul a eșuat iar gentilomii catolici care au pregătit masacrul au fost arestați și executați (5 noiembrie 1605). Consecințele imediate ale complotului au fost dure pentru catolicii din Anglia. Nu numai că au fost decăzuți din drepturile lor civice, dar au fost și declarați nedemni să exercite profesiunile de avocat și de medic și chiar să gireze bunurile copiilor lor minori. Complotul prafului de pușcă a atras după sine, pentru o vreme îndelungată, prăbușirea catolicismului în Anglia. În mintea oamenilor, papismul se asocia cu sumbrele imagini ale complotului contra siguranței statului. Timp de un secol, orice om politic, orice suveran suspectat că are vreo legătură cu Roma era condamnat de opinia publică. **Puritanismul** dorea întreruperea oricărui contact cu Roma papală dar și purificarea bisericii de obiceiurile romane. Îndată după urcarea pe tron a lui Iacob I, pastorii puritani i-au prezentat o petiție. Ei cereau dreptul pentru fiecare om al bisericii de a decide el însuși dacă să poarte un stihar alb; suprimarea semnului crucii la botezuri, a înclinării capului când se pronunța numele lui Iisus, a genoflexiunii în fața altarului, a verighetii la celebrarea căsătoriei; stricta respectare a duminicii. Alți puritani, mai radicali, doreau desființarea episcopilor și crearea unei biserici presbiteriene după modelul bisericii scoțiene. Un al treilea grup era compus din independenți, care solicitau dreptul pentru fiecare om să își aleagă dogmele. Puritanii dădeau copiilor lor nume de patriarhi sau de războinici evrei, își ziceau unul altuia „frate cutare” sau „soră cutare” și credeau că reprezintă noul popor al lui Dumnezeu, mandat să-i extermine pe „amaleciții” de la curte. Ei condamnau teatrul, aveau oroare de păcat, mai ales de cel trupesc, se îmbrăcau cu o modestie vădit demodată și se rădeau pe cap ca să își arate disprețul față de curtezanii cu perucile buclate.²⁷²

---

²⁷¹ *Ibidem*, p. 364-367.

²⁷² *Ibidem*, p. 427-429.

La începutul domniei lui Iacob I Stuart, puritanii făceau parte din biserica națională și sperau să își impună doctrina lor. S-a organizat o conferință la Hampton Court, sub auspiciile regelui, pentru a examina petiția lor. Iacob I a luat parte cu plăcere la această discuție teologică, până în clipa în care au fost pronunțate cuvintele presbiterian și sinod, care trezeau penibile amintiri în mintea lui. În 1604, Iacob I Stuart a început persecutarea puritanilor care nu respectau ritualul anglican. Regele a poruncit expulzarea din biserică a 300 de pastori puritani care refuzau să respecte ritualul anglican. În acest moment, în clerul englez se disting 3 grupări: o grupare a Înaltei biserici, cea mai puțin îndepărtată de biserica catolică, care acceptă ritualul impus de monarhie; o grupare presbiteriană, nonconformistă, care rămâne în sânul bisericii anglicane, dar dorește s-o reformeze; o grupare independentă sau „congregaționalistă”, care condamnă în același timp episcopatul anglican și sinodul presbiterian. Independenții refuzau să recunoască o biserică de stat, fie de tip englez, fie de tip scoțian. Biserica era pentru ei un grup de credincioși uniți numai prin propria lor voință. Unii dintre puritani, din respect față de libertatea individuală, mergeau până la suprimarea botezului copiilor, pentru a nu mai boteza decât adulți în stare să creadă – bapțiștii.²⁷³

Pentru protestanții independenți nu mai exista atunci nici o speranță să mai practice în liniște credința lor dacă rămâneau în Anglia. Mulți puritani au ales exilul și în 1608 au emigrat în Olanda, dar și acolo erezia din jurul lor i-a neliniștit pe cei mai exigenți. În 1620, câțiva s-au întors din Olanda și veni ră la Southampton, pentru a se îmbarca de îndată pe vasul Mayflower, care trebuia să îi transporte în America. Primii pelerini au fost în număr de 102 și au debarcat în Noua Anglie. În anii care au urmat și care au fost mai puțin favorabili pentru puritani în Anglia, mii de emigranți au venit după ei în America.²⁷⁴

XI. CONTRAREFORMA ȘI REFORMA CATOLICĂ ÎN SEC. AL XVI- LEA

---

²⁷³ *Ibidem*, p. 430-433.

²⁷⁴ Alexandru Vianu, *Nașterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne, 1607-1787*, Editura Științifică, București, 1969, p. 39-119; Philips Jenkins, *O istorie a Statelor Unite*, Editura Artemis, București, 2002, p. 31-50.

Mișcarea de reformă care s-a produs în secolul al XVI-lea în interiorul Bisericii Catolice, ca reacție la reforma protestantă este cunoscută sub numele de **Reforma catolică** sau **Contrareformă**. Cele două reforme (protestantă și catolică) au un trunchi comun. Intinerirea Bisericii catolice și evoluția sa spirituală sunt operate în două timpuri: cel al pre-reformei și perioada ulterioară conciliului de la Trento. Contrareforma a însemnat apărarea credinței prin apologetică, printr-o reformă disciplinară și doctrinară, prin trezirea credinței și a elanului misionar.²⁷⁵ Cu toate acestea, persecuțiile în numele credinței au fost numeroase în ambele tabere. Reforma catolică a vizat pe de-o parte recucerirea cu ajutorul armelor a teritoriului trecut de partea Reformei protestante, iar pe de altă parte a fost o modalitate de a (re)converti masele și de a-și exercita autoritatea asupra nehotărâților. Noțiunea de contrareformă semnifică intenția deliberată de a face să dispară protestantismul, la nevoie cu ajutorul forței.

Contrareforma a fost mișcarea inițiată de papalitate, cu sprijinul Spaniei și al Imperiului Habsburgic, împotriva Reformei protestante. O serie de istorici vorbesc despre existența unei "Reforme catolice" paralel cu acțiunea Contrareformei.²⁷⁶

Reforma catolică se poate împărți în două perioade: prima perioadă este caracterizată prin speranța unei întoarceri la unitate a Bisericii catolice, iar cea de-a doua, ce începe în anul 1541, caracterizată prin resemnarea acceptării rupturii și a reorganizării ambelor tabere. Dacă un conciliu al creștinătății catolice s-ar fi reunit înainte de condamnarea tezelor lui Luther și excomunicarea acestuia, este posibil ca schisma să fi fost împiedicată. Însă Roma a căutat să evite convocarea unui conciliu cerut cu insistență de Germania, datorită temerii de dezbateri doctrinare care ar fi putut clătina însăși existența Bisericii. Schisma Bisericii catolice a fost cauzată și de indiferența unora dintre papi față de aspectele doctrinare și de corupția clerului, îndeosebi a celui superior. Papalitatea se simțea obligată să-și apere teritoriul, iar guvernarea o antrena să ia parte la alianțele internaționale. Adeseori eforturile papilor de a reforma catolicismul s-au ciocnit de rezistența cardinalilor și a conservatorilor din Biserică. Totuși, eforturi de reformare au existat. De exemplu, între 1511 și 1527 a funcționat „Capela dragostei divine” organizație neoficială formată din aproximativ 60 clerici și laici: preocupată de adâncirea vieții spirituale. Printre membrii săi amintim pe Giovanni Pietro Carafa (1476-1559), viitorul papă Paul al IV-lea (1550-1559) și Gaetano de Tiene (1480-1547).²⁷⁷

Papa Paul al III-lea care a păstorit între 1546 și 1549 a fost cel în timpul căruia a început reforma catolică. Participant la Conciliul de la Latran, viitorul papă Paul al III-lea, cardinalul Alessandro Farnese (1468-1549) a fost câștigat încă de pe atunci de ideea unei reforme în cadrul Bisericii. La 2 iunie 1536 papa Paul al III-lea a anunțat convocarea unui conciliu. Însă, până la deschiderea sa efectivă, au trecut nouă ani, timp în care au fost organizate forțele reformei catolice. În același an 1536, papa a modificat componența „Colegiului Sacru” numind drept cardinali umaniști eminenți: Giovanni Pietro Caraffa, Contarini, Sadolet și Pole, care vor pregăti programul viitorului conciliu. Acest consiliu al reformei catolice a depus în 1537 un raport prin care erau denunțați următoarele abuzuri: cumulul de beneficii, ignoranța clerului, influența nefastă a operelor lui Erasm. În anul 1541 apelul la convocarea unui conciliu a fost reînnoit ca o contramăsura împotriva formării unui conciliu național german; în același an au avut ultimele tratative privitoare la posibilitatea revenirii unei părți a protestanților – reprezentați la discuții de Melancton – la catolicism. Ideea unui conciliu general a fost agreată nu numai de cler dar și de împăratul Carol Quintul, care prin intermediul acestuia spera să obțină reconcilierea religioasă între catolici și protestanți. Împăratul a întreținut speranța unei reconcilierii religioase, ambiția sa fiind de a

²⁷⁵ Keith Randell, *Reforma catolică și Contrareforma*, Editura Bic All, București, 2001, p. 2-11.

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 14-45.

²⁷⁷ Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 337-341.

convoca un conciliu ecumenic în Germania, gata să facă concesii reformatilor pentru lichidarea schismei.²⁷⁸

Locul de desfășurare al conciliului a fost ales orașul Trento, din nordul peninsulei italiene, dar care la acea vreme făcea parte din Imperiul Romano-German. Conciliul de la Trento a avut două sarcini principale: definirea dogmei și restaurarea disciplinei; însă i-a lipsit obiectivul major: reunirea creștinilor. Conciliul de la Trento vedea protestantismul ca o revoltă de la creștinismul istoric, iar doctrina și practica catolică urma să fie salvată de iconoclaști. Amintim că reformatorii protestanți considerau că adevărata Evanghelie a fost coruptă și ascunsă secole de-a rândul datorită „monarhiei” papale. Pe plan politic, Conciliului de la Trento i s-au opus două tendințe: tendința moderată susținută de suverani a căror țări erau împărțite de reforma protestantă și de cea a papalității care susținea mai degrabă o ruptură definitivă cu protestanții.²⁷⁹

Conciliul de la Trento a avut 25 de sesiuni, prima ședință a avut loc la 13 decembrie 1545, iar ultima la 4 decembrie 1563. Au existat mai multe serii de sesiuni. Din motive de siguranță – teama de ciumă - cât și din motive politice din martie 1547 până în 1551 conciliul a fost transferat la Bologna. La prima sesiune au participat 30 de preoți. Majoritatea erau italieni și nu era prezent nici un delegat al protestanților. La ultima sesiune au participat 255 de preoți. În opera conciliului se pot distinge trei nivele: al dogmei; exigențele morale și disciplinare; justiția ecleziastică și legăturile între episcopat și Roma. Conciliul a pus accent pe continuitatea istoriei, definind sursele credinței. Textele dogmatice conțineau respingerea tezelor protestante. Alături de **Biblie**, biserica catolică recunoștea valoarea tradițiilor. La Trento nu s-a dat nici o interdicție credincioșilor de a traduce și de a citi **Biblia** în limba vulgară. Însă se cerea referința la *Vulgata*; conciliul considera că numai biserica catolică avea autoritatea de a interpreta scrierile sacre.²⁸⁰

La Trento sacramentele și-au regăsit importanța. Participanții la Conciliu au reafirmat credința în cele șapte sacramente și s-a insistat asupra forței și puterii acestora. Cu ajutorul sacramentelor omul putea regăsi grația divină. Discuțiile asupra căsătoriei s-au purtat în ultima sesiune: „starea conjugală nu putea fi plasată deasupra stării de virginitate sau de celibat”. A fost afirmată și teza catolică a transsubstanțierii. Mesa era considerată un sacrificiu care reamintea de cel al lui Hristos. Conciliul tridentin a stabilit și faptul că liberul arbitru există în măsura în care Dumnezeu permite. Botezul avea rolul de a-l concilia pe om cu Dumnezeu. Biserica romană a menținut credința în Purgatoriu. Era considerată legitimă celebrarea meselor în onoarea sfinților.²⁸¹

Un al doilea nivel al hotărârilor Conciliului era cel al **exigențelor morale și disciplinare**. Era necesară stabilirea unei discipline în interiorul bisericii catolice dacă se dorea transmiterea mesajului bisericii către mase. Se impunea necesitatea alegerii unor buni clerici, de bune moravuri și cu o educație aleasă. Astfel, în sesiunea a XXIV-a, Conciliul a adresat celor care numeau episcopii, și în special papei, o rugă dublată de o blamare a trecutului. În ceea ce privește episcopii, aceștia trebuiau să-și exercite una din funcțiile lor principale și anume de a predica; ei aveau obligația de a vizita în fiecare an parohiile diocезei lor. Trebuiau să vegheze asupra preoților subordonați. Fiecare prelat trebuia să fie stăpân în parohia sa. S-a interzis judecarea de către episcop a aceluia care nu aparțineau diocезei sale,

²⁷⁸ Stewart MacDonald, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței, 1500-1558*, Editura All Educațional, București, 1998, p. 106-123.

²⁷⁹ Keith Randell, *op. cit.*, p. 49-63.

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 64-68.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 69-72.

fără a exista autorizarea prealabilă a episcopului de care aparținea supusul în cauză. Admiterea în preoție se făcea prin susținerea unui examen, care să dovedească conduita morală și cunoștințe religioase. A fost stabilită și obligativitatea preotului de a purta costumul clerical. Conciliul a luat măsuri și împotriva clericilor vagabonzi. Nimeni nu putea fi admis în ordinele sacre dacă nu dovedea ca posedă un beneficiu ecleziastic suficient pentru a-i asigura supraviețuirea. Conciliul de la Trento a reconfirmat fidelitatea față de dogma catolică și a preconizat ameliorarea moravurilor clerului catolic prin educație și disciplină. Conciliul a eșuat însă în refacerea unității catolice a Europei, protestanții fiind considerați în continuareeretici. Aceeași intoleranță a manifestat-o și față de evrei.²⁸²

Reforma bisericii catolice s-a sprijinit, în bună măsură, pe ordinele religioase, unele deja existente, dar care au fost reorganizate (augustinii, franciscanii, benedictinii) și înlăturate elementele corupte. În plus, între 1524 și 1561 au fost create 115 ordine noi. Un ordin nou era cel theatin, care a avut printre fondatori pe Gaetano Tiene și Giovanni Pietro Caraffa. Membrii acestui ordin făceau parte din aristocrație, însă își propuseseră să trăiască sub regula triplă a sărăciei, castității, ascultării. Capucinii au fost inițial o secție a franciscanilor. Fondatorul ordinului a fost Matteo da Bascia, iar aprobarea funcționării ordinului de către papă a avut loc în 1529. Capucinii s-au dedicat în special îngrijirii bolnavilor și educației. Altele ordine importante erau cele ale barnabiților (s-a ocupat în special de învățământul superior), al ursulinelor (înființat de Angela Merici, aprobat de papă în 1544), al carmelitelor (înființat de Theresa de Avila).

Cel mai mare ajutor l-a adus papalității și reformei catolice însă „**Compania lui Iisus**”, care a jucat un rol deloc de neglijat în secolele XVI-XVIII. „Compania lui Iisus” a contribuit la propagarea catolicismului în lumea întreagă. Fondatorul ordinului a fost Ignățiu de Loyola (1491-1556), fost ofițer în armata spaniola, care datorită unei răni primite în 1521 și astfel a imposibilității continuării carierei armelor, a luat hotărârea de a lupta pentru Hristos și de a converti infidelii. A studiat o vreme la Universitatea Alcalá din Henares, unde a fost anchetat și arestat de Inchiziție. Eliberat, a plecat la Paris (1529-1531), unde alături de un grup de prieteni (Pierre Favre, Diego Laynez, Francis Xavier, Simao Rodriguez, Alfonso Salmeron, Nicolas Bobadilla) a pus în practică o metodă de rugăciuni și asceză, intitulată „Exercițiile spirituale”. La 15 august 1534 grupul lui Loyola a pronunțat legămintele de la Montmartre, prin care se angajau să viziteze locurile sfinte și să salveze sufletele. În 1540 Paul al III-lea a acordat, printr-o bulă papală autorizația de a fonda un ordin religios, limitat la 60 de persoane, numit „**Compania lui Iisus**”. Iezuiții, cum au fost numiți membrii acestui ordin trebuiau să fie preoți.²⁸³ Există o ierarhie inaugurată de noviciat (doi ani dedicați practicilor spirituale), urmată de o practică pedagogică (5 ani) și studiile propriu-zise (4 ani), după care erau hirotonisiți preoți. Legămintele iezuiților erau cele ale sărăciei, castității, supunerii, la care se adaugă un legământ special de supunere absolută față de papă. Propaganda iezuită a utilizat trei mijloace: învățământul, predica, confesiunea. După ce limitarea numărului de membri a fost înlăturată, iezuiții au ajuns în 1556 la aproximativ 10.000 de membri, în 1650 la 15.500, iar în 1773, în momentul suprimării Ordinului, iezuiții erau în număr de 23.000, repartizați în 39 de provincii, având 800 de colegii și 1600 de fundații. Mai ales în perioada 1550-1650 iezuiții au constituit elementul cel mai dinamic al Bisericii romane. Iezuiții renunță la rugăciuni la date fixe și la îmbrăcăminte specifică ordinului. Deoarece ordinul iezuit nu întemeiază mănăstiri, nu este legată de un loc anume. Această mobilitate reprezintă cheia succesului lor. Ordinul iezuit este organizat ca o asociație militară. În fruntea ordinului iezuit se află un ”general” al cărui mandat se încheie doar la

²⁸² Alexandru Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 466-467.

²⁸³ Keith Randell, *op. cit.*, p. 90-121.

moarte. Ignățiu de Loyola este ales în 1541 drept primul general al ordinului, ca duhovnici, misionari și oameni de știință, dar și prin activitatea lor spirituală, iezuiții joacă un rol important în istoria Europei.²⁸⁴ Consolidarea catolicismului s-a datorat foarte mult dezvoltării învățământului. Ordinele religioase și în special: iezuiții, dominicanii, augustinii au jucat un rol de seamă în învățământul teologic. Primele seminarii au fost „Colegiul germanic” creat la Roma în 1552, urmat apoi de crearea unui „Colegiu ungar”, seminarii engleze la Paris, Roma, Saint Omer, seminarii irlandeze la Paris, Roma, Salamanca, seminarii scoțiene și un seminar al Provinciilor Unite la Louvain. În Germania și Austria, Canisius și iezuiții au favorizat crearea de seminarii pontificale: Viena (1574), Dillingen (1576), Olmutz (1578), Fulda (1584). Unele dintre aceste seminarii s-au transformat în universități sau în academii. În Polonia, un rol important în învățământul teologic l-a avut cardinalul Hasius. În 1585, colegiul roman creat de Ignățiu de Loyola a devenit Universitatea gregoriană. Importante universități catolice au fost create în decursul secolelor XVI-XVII la Dillingen, Douai, Olmutz, Gratz, Munster, Nagyzombat.²⁸⁵

Consolidarea bisericii catolice s-a sprijinit și pe o instituție deja existentă: inchiziția și alta nouă creată în secolul al XVI-lea: **Congregația Indexului**. **Inchiziția** își are originea în lupta împotriva albigenzilor din sudul Franței de la începutul secolului al XIII-lea. Inchiziția romană a fost proclamată printr-o bulă papală în anul 1542 de către papa Paul al III-lea. Era condusă de **Congregația Sfântului Oficiu**. Tribunalele compuse în special din teologi dominicani urmăreau și judecau suspectii. Inchiziția avea sarcina de a pedepsi erezia. A fost abolită în 1854. În istoriografie a fost accentuată cruzimea Inchiziției, în special a celei spaniole, dar care nu a fost totuși cu nimic mai dură decât tribunalele ce judecau ereticii din țări ca Anglia (a se vedea condamnările la moarte ale catolicilor din timpul Elisabetei a II-a) sau Germania.²⁸⁶ Congregației Sfântului Oficiu i-a fost incredințat în 1543 și întocmirea Indexului cărților interzise, iar în 1587 s-a constituit o congregație a Indexului. Cărțile considerate imorale și eretice erau interzise de a fi citite de către supușii catolici. Primul Index al cartilor interzise a fost publicat în anul 1564, iar în 1566, „**Index Librorum Prohibitorium**”. Nici o carte cu subiecte religioase nu putea fi imprimată fără autorizația congregației indexului. Catalogul cărților interzise a fost abolit în 1965 de către papa Paul al VI-lea. Reforma catolică a întâmpinat o serie de dificultăți și în țările în care majoritatea locuitorilor rămăseseră supuși Romei. Franța a refuzat a integra deciziile conciliului de la Trento printre legile constituționale ale regatului. Regele spaniol Filip al II-lea a recunoscut deciziile conciliului în teritoriile sale, cu condiția ca aceste hotărâri să fie aplicate sub rezerva drepturilor sale regale.²⁸⁷ Odata cu pacea de la Augsburg (1555) unitatea religioasă a Europei occidentale a fost tăiată în două blocuri confesionale. Astfel, catolicismul era preponderent în sud (în zona mediteraneană), în Irlanda (rămasă la catolicism din rațiuni politice). În Germania de sud, Austria, Boemia, Polonia, o parte din Ungaria, reforma catolică a reușit să elimine în bună măsură protestantismul. În Franța, ambele confesiuni erau bine reprezentate, iar lupta dintre protestanți și catolici a luat forma unui război civil. Blocul protestant era reprezentat de: luteranism (în Germania de nord și est, în regatele scandinave și dependențele lor Finlanda și Islanda, calvinism (în Scoția), anglicanism (Anglia). Exista o zonă de dispută care cuprindea Țările de Jos, Franța, cantoanele elvețiene, Imperiul habsburgic, Ungaria, Polonia, Renania.²⁸⁸

²⁸⁴ Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 342-343.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 344-345.

²⁸⁶ Bartolome Bennisar (coord.), *Inchiziția spaniolă. Secolele XV-XIX*, Editura Politică, București, 1983, p. 36-255.

²⁸⁷ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p.313-316.

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 317-320.

Conciliul de la Trento a dezbătut și problema artei (sculptura, pictura) și a muzicii, într-o societate care se voia cu adevărat religioasă. S-a luat hotărârea ca arta să fie subordonată și pusă în serviciul Bisericii catolice. Disciplina programului ideologic și estetic al artei era urmărit de Inchiziție și de ordinul iezuit. Se considera că muzica sacră era muzica ce însoțea textele religioase, trebuia să se subordoneze textului și funcției liturgice și nu avea voie să includă sunete și melodii indecente. Giovanni Palestrina (cca. 1524-1594) este reprezentantul prin excelență al acestei muzici polifonice. Operele sale proclamă spiritul triumfător al Contrareforme. Ca urmare a acțiunilor întreprinse de Contrareformă, catolicismul a recâștigat Polonia, Cehia, o parte din Ungaria, sudul Germaniei și s-a întărit în mod deosebit în Italia, Spania și teritoriile habsburgice.

XII. APARIȚIA TOLERANȚEI RELIGIOASE ÎN EUROPA. FRANȚA

Ideea de **toleranță religioasă** în Europa, în lumea modernă în general, apare în Franța, la finele secolului XVI. Este și prima tentativă de laicizare a statului, de separare a bisericii de afacerile politice, care însă nu a avut succes atunci.

Edictul din Nantes – un act de toleranță religioasă care pune capăt celor peste 30 de ani de conflicte interne în Franța (1562-1598) – a fost promulgat la 13 aprilie 1598 de către regele Franței, Henric al IV-lea de Bourbon (1589-1610). Prin acest act, protestanților („hughenoților”) li se permitea să dețină locuri de practicare a cultului în mai multe orașe din regat (nu însă și la Paris), li se acordau drepturi civile complete, fiind instituită și o curte de justiție, alcătuită din catolici și protestanți, care urma să se ocupe de rezolvarea disputelor apărute după emiterea edictului.²⁸⁹

Pastorii protestanți din Franța erau retribuiți de stat, fiind scutiți de anumite obligații. Protestanții păstrau sub control centrele și orașele pe care încă le dețineau în august 1597, cheltuielile pentru întreținerea garnizoanei urmând să fie plătite de regele Franței în următorii 8 ani. Edictul restaura catolicismul în toate regiunile în care practicarea acestuia fusese întreruptă și făcea imposibilă orice extensiune legală a protestantismului în Franța. Edictul din Nantes, care acorda libertate religioasă protestanților, cu unele restricții, a fost întâmpinat cu vehementă opoziție de către papa Clement al VIII-lea, clerul catolic din Franța și stările provinciale.²⁹⁰

---

²⁸⁹ Martyn Rady, *Franța: Renaștere, religie și refacere, 1494-1610*, Editura All Educațional, București, 1999, p.122-125.

²⁹⁰ Textul Edictului din Nantes la ****De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*, p. 471-472: „Henric, prin grația lui Dumnezeu, rege al Franței și Navarrei, către toți cei cărora le sunt adresate acestea, salutare:

Printre nenumăratele foloase cu care Dumnezeu a dorit să ne copleșească, cel mai însemnat și neprețuit este darul puterii și al dibăciei de a ne împotrivi înfricoșătoarelor dezordini și tulburări care s-au abătut peste acest regat la venirea noastră. Regatul a fost atât de sfâșiat de nenumărate tabere și secte, încât cele mai îndreptățite dintre toate grupările erau și cele mai mici. Dumnezeu ne-a dat puterea de a sta împotriva acestei furtuni. În cele din urmă, am învins aceste valuri și ne-am asigurat liniștea și pacea pentru statul nostru; de aceea, a Lui să-i fie slava în toate, iar pentru noi, recunoașterea grației Sale, pentru că S-a folosit de noi în lucrarea Sa [...] Implorăm și așteptăm de la Divina Bunătate aceeași protecție și favoare pe care le-a dăruit acestui regat, încă de la începuturi [...]

Prin acest irevocabil și perpetuu edict, instituim și proclamăm:

1. Mai întâi, să se șteargă și să se dea uitării, ca și cum nu s-ar fi întâmplat vreodată, amintirea a tot ceea ce o parte sau alta a săvârșit între martie 1585 și urcarea noastră pe tron, precum și în timpul tulburărilor de mai înainte [...]
3. Rânduim ca religia romană, catolică și apostolică, să fie restaurată și reinstuită în toate locurile și așezările din regatul nostru și din țările supuse stăpânirii noastre, unde practicarea ei a fost întreruptă, în așa fel încât să fie practică liber și în pace, fără nici o tulburare sau piedică; interzicem categoric ca orice persoană, indiferent de stare sau condiție, să tulbure, să aducă vreo vătămare sau să facă vreun rău clericilor în celebrarea serviciului divin, în strângerea dijmelor, a produselor sau a veniturilor din beneficiile lor, sau a altor drepturi și taxe care le aparțin; și toți cei care în timpul tulburărilor au luat în stăpânire biserici, case, bunuri și venituri aparținând numiților clerici, să le dea înapoi întreaga stăpânire, iar aceștia să se bucure în pace de drepturi, libertăți și garanții, așa cum le aveau înainte de a fi lipsiți de ele [...]
6. Și spre a nu lăsa vreun prilej de tulburări sau neînțelegeri între supușii noștri, am îngăduit – și, prin aceasta, îngăduim din nou – celor care țin de religia numită reformată să trăiască și să rămână în toate orașele și locurile acestui regat al nostru și în țările supuse stăpânirii noastre, fără să fie supărați, vătămăți sau siliți să facă ceva contrar religiei și conștiinței lor [...], cu condiția ca ei să respecte celelalte prevederi conținute în edictul de față.
7. Tuturor seniorilor, nobililor și altora care țin de zisa religie numită reformată și au drept de judecată (sau anumite feude în stăpânire) li se îngăduie să-și practice numita religie în casele lor [...]
9. De asemenea, indiferent de toate decretele și judecățile contrare, le îngăduim adepților acestei religii să continue practicarea ei în toate satele și locurile stăpânirii noastre, pe care ei le-au stabilit și de care s-au bucurat, de mai multe ori și în perioade diferite, până la sfârșitul lunii august, a anului 1597 [...]
18. De asemenea, interzicem tuturor supușilor noștri, indiferent de condiția lor, să-i forțeze sau să-i convingă, împotriva voinței părinților lor, pe copiii ce țin de zisa religie reformată, cu scopul de a-i boteza sau mirui în Biserica Romană, Catolică și Apostolică; același lucru este interzis și celor ce aparțin religiei numită reformată, sub amenințarea celor mai aspre pedepse [...]
21. Cărțile privitoare la zisa religie reformată să nu fie tipărite și vândute în mod public decât în orașele și locurile unde a fost îngăduită practicarea publică a acestei religii.

Edictul din Nantes consta din 4 tratate separate: 92 de articole generale, 56 de anexe explicative și 2 scrisori regale. Cu toate că hughenoților li se oferea o libertate totală de conștiință, practicării credinței în public i se aplicau însă restricții substanțiale. Congregațiile protestante se puteau întâlni nestingherite pe domeniile nobililor hughenoți, în toate locurile în care ținuseră slujbe publice până în 1597. De fapt, practicarea credinței protestante a fost circumscrisă în mare măsură regiunilor din vestul și sudul Franței, unde își aveau castelele majoritatea nobililor hughenoți.

Hughenoților li s-a permis să posedze 50 de garnizoane plătite de coroană, 80 de forturi și alte 150 „locuri de refugiu”. Hughenoților li se permitea să dețină slujbe ale coroanei iar procesele în care erau implicați puteau avea loc în fața unor tribunale mixte, formate din judecători hughenoți și catolici. Chiar dacă unii istorici catolici au susținut că Edictul de la Nantes a creat „un stat în stat”, faptul nu este real. Adunărilor naționale și provinciale hughenote li se interzicea discutarea oricăror probleme politice, iar slujbașii regali aveau dreptul de a participa la discuțiile religioase ale acestor organisme. Hughenoții trebuiau în continuare să dea ascultare regelui iar în caz contrar puteau fi închiși sub acuzația de trădare. Departe de a crea un stat în stat, Edictul din Nantes n-a făcut altceva decât să confirme dependența de monarh a hughenoților. Privit retrospectiv, Edictul din Nantes pare a fi un jalon în istorie. Pentru prima dată erau tolerate două religii într-un singur stat, ceea ce reprezenta cu siguranță o victorie a înțeleptului Henric de Navarra.

În ciuda convertirii lui Henric al IV-lea la credința catolică în 1593, majoritatea hughenoților din Franța au continuat să îi fie loiali. Cariera anterioară a lui Henric de „protector” al calviniștilor francezi dădea asigurarea că regele Franței va avea o atitudine tolerantă. Atașamentul său față de religia catolică era motivat politic. Cât timp a trăit, regele Henric al IV-lea de Bourbon, el însuși protestant și șeful hughenoților francezi până în 1594 (când s-a convertit la catolicism), a asigurat respectarea exemplară a edictului de la Nantes și a promovat hughenoți în demnități importante din stat. Hughenoții au participat la conducerea statului, au comandat armate, etc.

După moartea lui Henric al IV-lea Bourbon, noul rege, Ludovic al XIII-lea (1610-1643) și mai ales cardinalul Richelieu au încercat să restrângă prevederile atât de favorabile protestanților ale Edictului din Nantes. Fără a suspenda aplicarea edictului, regele și cardinalul Richelieu au declanșat un conflict cu hughenoții, cu scopul de a recâștiga întreaga Franță pentru catolicism. Atmosfera de toleranță religioasă a fost viciată semnificativ.²⁹¹

Ludovic al XIII-lea și-a îndreptat armata spre sudul Franței, unde i-a atacat pe hughenoții din ducatul Bearn, ducate vecin cu Navarra. Hughenoții au fost înfrânți și a fost restabilită religia catolică. Acest eveniment a declanșat revolta întregii comunități hughenote din Franța împotriva regelui. În 1621-1622, sub conducerea ducelui de Rohan hughenoții au înfruntat armata regală. Pe câmpul de luptă, Ludovic al XIII-lea a repurtat victoria. Capturarea fortificațiilor hughenote s-a dovedit a fi însă o operație dificilă, de durată și periculoasă. În 1624 s-a încheiat o pace de compromis, care nemulțumea ambele părți.²⁹²

Cardinalul Richelieu, principalul ministru al regelui Ludovic al XIII-lea, a instituit ordinele capucinilor și ale oratorienilor pentru a-i converti pe hughenoți la catolicism și a demolat un templu hughenot care era prea aproape de o catedrală catolică, în Paris. Dar cardinalul își manifesta scepticismul relativ la convertirea forțată și nu era adeptul provocării gratuite a hughenoților. În mai 1625, hughenoții s-au revoltat din nou, în frunte cu cel mai important centru protestant din Franța, La Rochelle.

---

22. Rânduim să nu se facă nici o deosebire sau vreo distincție de religie în ceea ce privește primirea și instruirea supușilor în universități, colegii și școli, precum și în privința primirii bolnavilor și a săracilor în spitale, ospicii și așezăminte publice de caritate.

²⁹¹ Richard Wilkinson, *Franța și cardinalii, 1610-1661*, Editura All Educational, București, 1999, p. 69-71.

²⁹² *Ibidem*, p. 70.

Confruntările militare au durat mai mulți ani, hughenoții fiind ajutați pentru scurt timp, de o mică armată engleză, comandată de ducele de Buckingham(1627-1628). Expediția engleză s-a încheiat cu un eșec răsunător, englezii abandonându-i pe hughenoții din La Rochelle în voia sorții. Animat de curajul disperării, orașul a reușit să reziste până în 28 octombrie 1628, moment în care foametea a redus populația de la 30 000 la 6 000 de oameni. Atât Ludovic al XIII-lea cât și cardinalul Richelieu (în armură și cizme) au luat parte la asediu. Richelieu a conceput un zid de piatră în jurul deschiderii portului. Orașul a capitulat iar cardinalul a celebrat liturghia catolică în principala biserică din La Rochelle.²⁹³

Rezistența hughenotă a cedat în 1629 iar cardinalul Richelieu s-a întors la diplomație. La sfaturile lui Richelieu, regele Ludovic al XIII-lea a emis **Edictul din Arles**, care confirma stipulațiile religioase ale Edictului din Nantes, dar îi lăsa pe hughenoți complet inofensivi din punct de vedere militar. Armatele hughenoților au fost risipite și fortărețele demolate.

Dar protestantismul a supraviețuit, iar din punct de vedere demografic, numărul hughenoților în Franța a crescut între 1629 și 1661. Mai mult, pe plan extern, după 1630, Franța a susținut statele protestante, Suedia în primul rând, politică agreată de hughenoți iar libertatea religioasă a protestanților francezi n-a mai fost pusă în discuție.

Atmosfera de toleranță religioasă a fost repusă în discuție de noul rege, **Ludovic al XIV-lea (1661-1715)**, care fusese educat să deteste „erezia”, iar la încoronare promisese să o desființeze. Regele Franței considera până și existența bisericilor hughenote drept o provocare și o insultă la adresa puterii monarhice. Între 1661 și 1679, hughenoții nu au fost persecutați fizic dar le-au fost impuse restricții în privința căsătoriilor și înmormântărilor. Li se închideau școlile și bisericile. Hughenoții erau mituiți spre a-și abandona credința, veniturile eparhiilor vacante fiind dedicate acestui obiectiv.

Un departament guvernamental special se focaliza pe problematica convertirii protestanților la catolicism; șeful lui, Paul Pellisson, pretindea că a convertit 50 000 de hughenoți, la un preț de 10 livre de persoană. Este greu de ajuns la statistici de încredere, dar de-a lungul acestor ani este posibil ca numărul total de hughenoți să fi scăzut de la 2 milioane la ceva peste 1 milion.²⁹⁴

Dar în 1679, Ludovic al XIV-lea a optat pentru o politică agresivă față de protestanți. Obiectivele sale au rămas aceleași – eradicarea calvinismului din Franța și realizarea unei biserici și a unui stat unificat. Mai întâi au fost abolite tribunalele care protejaseră interesele hughenoților. Apoi, în iunie 1680, au fost interzise toate convertirile de la catolicism la protestantism. Bisericile hughenote au fost demolate sub cele mai stranii pretexte, cum ar fi oficierea căsătoriilor mixte și deseori fără nici un fel de pretext. Hughenoții au fost alungați din serviciile și demnitățile publice și li s-a interzis practicarea profesiilor de medic, avocat și editor. Copiii le erau luați de la vârsta de 7 ani, spre a fi educați în religia catolică.²⁹⁵

În același timp, hughenoții au fost asaltați de o propagandă catolică ofensivă și tendențioasă. Mai mult, intendentul din Poitou și-a cantonat trupele în mijlocul protestanților recalcitrați. Departe de a încerca să controleze aceste trupe, autoritățile le încurajau să se poarte rău. Bărbații erau bătuți, femeile violate, copiii terorizați iar casele dărâmate. Catolicilor le era interzis să-i adăpostească și să-i ocrotească pe protestanți, sub amenințarea pedepsei de a fi trimiși la ocnă. Cei convertiți la catolicism erau exceptați de la „la taille” – impozitul pe care trebuiau să-l plătească toți, în vreme ce protestanților li se impunea o taxă de 4 ori mai mare.

Aceste tactici și presiuni regale și-au dovedit în parte eficacitatea. Episcopii și intendenții regali se luau la întrecere unii cu alții în producerea de statistici referitoare la convertirea protestanților la catolicism. Cei care îi denunțau pe hughenoți erau recompensați

²⁹³ *Ibidem*, p. 71.

²⁹⁴ *Idem*, *Ludovic al XIV-lea, Franța și Europa, 1661-1715*, Editura All Educațional, București, 1999, p. 51-55.

²⁹⁵ *Ibidem*, p. 55-56.

cu jumătate din proprietatea acestora. Protestanților le era interzis să predice sau să scrie. Nu li se permitea să folosească slujitori catolici. Hughenoții nu aveau voie să emigreze, cu toate că pastorii care încălcau legea ce le interzicea să predice erau surghiuniți sau trimiși la galere.

Pe fondul acestor realități, revocarea Edictului din Nantes părea că este doar sigiliul oficial de aprobare și nu era decât o chestiune de timp. Una dintre justificările revocării era aceea că așa – numita religie reformată încetase să mai existe în Franța. În această privință, Ludovic al XIV-lea avea încredere în propriul sistem de propagandă.

Revocarea Edictului de la Nantes a fost promulgată prin **Edictul de la Fontainebleau**, înregistrat în Parlamentul din Paris la 22 octombrie 1685. Edictul de la Nantes a fost revocat în întregime. Urmău apoi clauzele care interziceau total credința publică protestantă, exilându-i pe preoții care refuzau să se conformeze, insistând ca toți copiii protestanților să fie botezați și educați conform religiei catolice și condamnându-i la galere pe oamenii de rând care încercau să emigreze.²⁹⁶

Rezultatele imediate ale revocării au fost tragice pentru toți. Nici măcar regele Ludovic al XIV-lea nu putea închide frontierele pentru miile de oameni care încercau cu disperare să scape. În ciuda celor 1450 de virtuali evadați trimiși la galere (pastorii protestanți din Franța), aproximativ 200 000 de hughenoți au emigrat în Olanda, Brandenburg, Anglia și Lumea Nouă, ducând cu ei talentele și priceperea, amintirile din Franța și ura față de Ludovic al XIV-lea. 10 000 de hughenoți au luptat de partea lui Wilhelm d Orania în războaiele Olandei și Angliei cu Franța. Hughenoții care au rămas în țară au fost supuși unor convertiri forțate, participări silite la slujbe religioase și unor manifestări forțate de loialitate. Persecuția a sporit. Între 1685 și 1762 au fost executați 46 de pastori hughenoți, iar alți 16 care fugiseră din Franța au fost spânzurați în efigie!²⁹⁷

Nici măcar cei morți n-au fost cruțați. Cadavrele protestanților erau târate goale pe străzi, fiind lăsate pe grămezi de gunoaipe spre a fi devorate de șobolani și erau aranjate în poziții obscene, spre groaza rudelor lor îndoliate. Pe termen îndelungat, campania de persecuție împotriva hughenoților nu și-a atins scopul principal. În zonele îndepărtate, precum sudul Franței, congregațiile protestante au continuat să își practice credința.

Absolutismul monarhiei franceze din sec. al XVIII-lea nu a permis funcționarea libertății religioase, **protestanții și evreii** fiind persecutați crunt, fiindu-le restricționat accesul la orice demnitate publică. Doar Revoluția franceză din 1789-1795 a încercat să creeze **statul laic**, votând o serie de măsuri împotriva intoleranței bisericii catolice. Adunarea Constituantă voia să creeze o biserică în care să nu mai existe abuzuri, eliberată de controlul străin (papal), o biserică democratică și legată de noul sistem de administrație locală.

BIBLIOGRAFIE:

IZVOARE:

- Augustin, *Confesiuni*, Editura Humanitas, București, 2007.
Calvin, Jean, *Institutio christianis Religionis. Învățătura religiei creștine*, vol. I- II, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2003.
Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Editura Litera, Chișinău, 1998.
Cantemir, Dimitrie, *Opere*, vol. I, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004.
Costin, Miron, *Opere*, ediție critică de Petre P. Panaitescu, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1958.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 56-57.

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 58-61.

- Kempis, A. Thomas, *Imitatio Christi (Urmând pe Cristos)*, ediție revăzută și îngrijită de Constantin Moisa, Editura Stephanus, București, 1994.
- Machiavelli, Niccolo, *Principele*, Prefață de Aexandru Balaci, București, 1999.
- Morus, Thomas, *Utopia*, București, 2001.
- Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ediție Iorgu Iordan, București, 1955.
- Platon, Alexandru – Florin, Rădvan, Laurențiu, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- Popescu, Radu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție Constantin Grecescu, București, 1963.
- Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție Petre P. Pananitescu, București, 1958.

LUCRĂRI GENERALE:

- Berstain, Serge, Milza, Pierre, *Istoria Europei*, vol. II-III, *Institutul European*, Iași, 1998.
- Blaa, Lucian, *Trilogia culturii*, București, 1946.
- Bossy, John, *Creștinismul în Occident, 1400-1700*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Bota, Ioan M., *Patrologia*, Casa de Editură „Viața Creștină”, Cluj – Napoca, 2002.
- Braudel, Fernand, *Gramatica civilizațiilor*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1994.
- Brehier, Louis, *Civilizația bizantină*, Editura Științifică, București, 1994.
- Cairns, Earle E., *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1997.
- Cronica ilustrată a omenirii*, vol. VI (1204-1648), Editura Litera, București, 2011.
- Delumeau, Jean, *Civilizația Renașterii*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1995.
- Delumeau, Jean, *Religiile lumii*, Editura Humanitas, București, 1996.
- Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. II-IV, Editura Enciclopedică, București, 1987-1995.
- ****Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental* (coordonatori Jacques Le Goff și Jean Claude Schmitt), Editura Polirom, Iași, 2002.
- Duby, Georges, *Vremea catedralelor. Arta și societatea, 980-1420*, ediția a II-a revăzută, Editura Meridiane, București, 1998.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. III, Editura Științifică, București, 1994.
- Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 2-4, 9, Editura Litera, București, 2010.
- Favier, Jean, *Marile descoperiri de la Alexandru Macedon la Magellan*, Editura Artemis, București, 2005.
- Gilson, E., *Filosofia în evul mediu*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Goldenberg, Samuel; Bellu, Sorin, *Epoca marilor descoperiri geografice*, ediția a II-a revăzută, Editura Humanitas, București, 2002.
- ****Istoria medie universală* (coord. Radu Manolescu), București, 1980.
- ***Istoria României, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- ****Istoria României. Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 1997.
- ****Istoria Românilor(tratatul Academiei)*, vol. IV-V, Editura Enciclopedică, București, 2002-2003.
- ****Istoria Universală* (Larousse), vol. II, Editura Enciclopedică, București, 2007.
- Le Goff, Jacques, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970.
- Miquel, Andre, *Islamul și civilizația sa*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1994.
- Mureșan, Camil, *Momente din istoria Europei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996.
- Mureșan, Ovidiu, *Sinteză de istorie medievală universală(sec. IV-XIII)*, Editura Todescu, Cluj – Napoca, 2003.
- ***Omnia Renașterii (coord. Eugeniu Garin),Editura Polirom, Iași, 2000.
- Oțetea, Andrei, *Renașterea și Reforma*, București, 1968.
- Panaiteanu, Petre P., *Introducere la istoria culturii românești. Problemele istoriografiei române*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Dan Horia Mazilu, București, 2000.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1989.
- Paul, Jaques, *Biserica și cultura în Occident*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1996.
- Pirenne, Henri, *Orașele Evului Mediu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
- Pop, Ioan Aurel, *Geneza medievală a națiunilor moderne (sec. XIII- XVI)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- Pop, Ioan Aurel, *Națiunea română medievală*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- Teodor, Pompiliu, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970.
- Theodorescu, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, București, 1974.

Vianu, Tudor, *Filosofia culturii*, ediția a II-a, București, 1945
Vlăduțescu, Gheorghe, *Teologie și metafizică în cultura evului mediu*, Editura Paideia, București, 2003.

LUCRĂRI SPECIALE:

- Almaș, Dumitru, *Miron Costin, cronicarul*, Editura Meridiane, București, 1973.
Angheliescu, Nadia, *Introducere în Islam*, Editura Enciclopedică, București, 1993.
Bennasar, Bartolome (coord.), *Inchiziția spaniolă. Secolele XV-XIX*, Editura Politică, București, 1983.
Bernard – Ștef, P., *Sfântul Augustin. Omul. Opera. Doctrina*, Cluj – Napoca, 1994.
Bezdechi, Ștefan, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa – Cluj, 1939.
Boorstin, Daniel J., *Descoperitorii. O istorie a căutărilor omului pentru cunoașterea lumii și a lui însuși*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1996.
Brown, Peter, *Augustin of Hippo. A Biography*, London, 1967.
Brown, Peter, *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*, London, 1972.
Bulboacă, Sorin, *Filosofia istoriei la Sfântul Augustin*, în „Studii de știință și cultură”, III, nr. 3(10), 2007.
Bulboacă, Sorin, *Nicolaus Olahus și Renașterea europeană*, în „Studii de știință și cultură”, IV, nr. 1(12), 2008.
Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-XIX)*, în „Studii de știință și cultură”, anul VI, nr. 3 (22), 2010.
Bulboacă, Sorin, *Reforma în Banat*, în „Oglinda”, nr. 6, 2005, p. 51-60.
Bulboacă, Sorin, *Umanismul românesc din Banat în sec. XVI – XVII*, în „Studii de știință și cultură”, anul II, nr. 3, 4, Arad, 2006.
Capoianul, M., *Nicolaus Olahus europeanul*, Editura Libra, București, 2000.
Cândea, Virgil, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971.
Charle, Christophe, Verger, Jacques, *Istoria universităților*, Iași, 2001.
Clot, Andre, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, București, 1989.
Dan, Mihail P., *Sub flamura Taborului. Mișcarea revoluționară husită*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1964.
Dvornik, Francis, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, Editura All Educațional, București, 2001.
Duby, Georges, *Vremea catedralelor. Arta și societatea, 980-1420*, ediția a II-a revăzută, Editura Meridiane, București, 1998.
Duchein, Michel, *Elisabeta I a Angliei*, Editura Artemis, București, 2001.
Edroiu, Nicolae, *Paleografia româno-chirilică (sec. XVI-XIX)*, Editura Accent, Cluj- Napoca, 2001.
Febvre, Lucien, *Martin Luther, un destin*, Postfață de Robert Mandrou, Editura Corint, București, 2001.
Febvre, Lucien, *Religia lui Rabelais. Problema necredinței în secolul al XVI-lea*, vol. I-II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996-1998.
Gheție, I., Mareș, Al., *Originile scrisului în limba română*, București, 1985.
Hancock-Ștefan, George, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2003.
Huizinga, Johann, *Amurgul evului mediu*, Editura Meridiane, București, 1993.
****Istoria vieții private* (coord. Phillippe Aries și Georges Duby), vol. V-VI, Editura Meridiane, București, 1994-1995.
Jenkins, Philip, *O istorie a Statelor Unite*, Editura Artemis, București, 2002.
Knecht, R. J., *Caterina de Medici*, Editura Artemis, București, 2002.
Labarre, Albert, *Istoria cărții*, Iași, 2001.
Lăzărescu, George, *Civilizație italiană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
Le Goff, Jacques, *Intelectualii în evul mediu*, București, 1994.
Le Goff, Jacques, *Pentru un alt ev mediu*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1986.
MacDonald, Stewart, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței 1500 – 1558*, Editura All, București, 1998.
Maurois, Andre, *Istoria Angliei*, Editura Meridiane, București, 1996.
Mullett, Michael, *Calvin*, Editura Artemis, București, 2003.
Mullett, Michel, *Luther*, Editura Artemis, București, 2003.
Mureșan, Ovidiu, *Renașterea europeană în istoriografia românească*, Cluj-Napoca, 2010.
Newcombe, D.G., *Henric al VIII-lea și Reforma engleză*, Editura Artemis, București, 2001.
Nicolescu, Adrian, *Istoria civilizației britanice*, vol. I, Iași, 1999.
Pirenne, Henri, *Mahomed și Carol cel Mare*, Editura Meridiane, București, 1996.

- Prause, Gerhard, *Nimeni nu a râs de Columb. Demistificarea unor legende și falsuri ale istoriei*, Editura Politică, București, 1969.
- Radosav, Doru, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003.
- Rady, Martin, *Franța, 1494-1610. Renaștere, Religie și refacere*, Editura All Educațional, București, 1999.
- Randell, Keith, *Henric al VIII-lea și Reforma în Anglia*, Editura All, București, 2001.
- Randell, Keith, *Jean Calvin și Reforma târzie*, Editura All, București, 1996.
- Randell, Keith, *Luther și Reforma în Germania, 1517- 1555*, Editura All, București, 1994.
- Randell, Keith, *Reforma catolică și Contrareforma*, Editura All, București, 2001.
- Riche, Pierre, *Educație și cultură în Occidentul barbar*, București, 2001.
- Riche, Pierre, *Europa barbară din 476 până în 774*, Editura Corint, București, 2003.
- Sourdel, Dominique, *Istoria arabilor*, Editura Corint, București, 2001.
- Stoianov, Yuri, *Tradiția ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creștine în Evul Mediu*, Iași, 1999.
- Tănase, Alexandru, *Introducere în filosofia culturii: valoare, cultură, civilizație*, Editura Științifică, București, 1968.
- ****Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul)*, texte alese și studiu introductiv de I.S.Firu și C. Albu, București, 1968.
- Vauchez, Andre, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental*, București, 1994.
- Vergatti, Radu Ștefan, *Nicolae Milescu Spătarul. Viața, călătoriile, opera*, Editura Paideia, București, 1998.
- Vianu, Alexandru, *Nașterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne, 1607-1787*, Editura Științifică, București, 1969.
- Vlăduțescu, Gheorghe, *Ereziile evului mediu creștin*, București, 1974.
- Vlăduțescu, Gheorghe, *Teologie și metafizică în cultura evului mediu*, Editura Paideia, București, 2003.
- Warren, John, *Elisabeta I: religia și politica externă*, Editura All, București, 1997.
- Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993.
- White, Michael, *Leonardo da Vinci. Biografia unui geniu*, Editura Litera, București, 2010.
- Wilkinson, Richard, *Franța și cardinalii, 1610- 1661*, Editura All, București, 1999.
- Wilkinson, Richard, *Ludovic al XIV-lea, Franța și Europa, 1661-1715*, Editura All, București, 1999.
- Wright, Jonathan, *Iezuiții. Misiune, mituri și istorie*, Editura Curtea Veche Publishing, București, 2010.
- Zimmermann, Harald, *Papalitatea în evul mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei*, Editura Polirom, Iași, 2004.

TESTE GRILĂ

TEST NR. 1

1. În sfera culturii intră:
  - a. artă
  - b. religie
  - c. literatură

2. Conceptul de aculturație se referă la:

- a. un fenomen de contagiune și expansiune culturală
  - b. achiziția unei culturi străine de către un popor
  - c. confruntarea între două sau mai multe culturi
3. În contextul cultural al Renașterii carolingiene s-au afirmat:
- a. Alcuin din York
  - b. Eginhard
  - c. John Scotus Eriugena
4. Renașterea:
- a. este un fenomen cultural specific european
  - b. înseamnă promovarea Occidentului
  - c. înseamnă redescoperirea antichității clasice greco-romane
5. Umanismul se referă la:
- a. concepția optimistă despre om ca măsură a tuturor lucrurilor
  - b. antropocentrismul Renașterii
  - c. primatul rațiunii, al spiritului critic și experienței față de autoritate și biserică
6. Idealul omului renașcentist:
- a. este viața activă
  - b. omul întreprinzător
  - c. omul de afaceri, inventatorul, navigatorul sau descoperitorul
7. Renașterea apare în:
- a. Germania
  - b. Franța
  - c. Italia
8. Cauzele apariției Renașterii în Italia:
- a. dezvoltarea economică a orașelor italiene
  - b. apariția unor mecena
  - c. s-au păstrat multe monumente din antichitate
9. Ca doctrină economică, mercantilismul susține că:
- a. bogăția unui stat constă în cantitatea de metal prețios de care dispune
  - b. trebuie reduse importurile și mărite exporturile
  - c. trebuie înființate manufacturi regale, care să vândă produse de lux
10. O nouă doctrină economică apare în Renaștere:
- a. fiziocratismul
  - b. mercantilismul
  - c. liberalismul
11. Cauzele Reformei protestante au fost:
- a. abuzurile și corupția papalității
  - b. corupția clerului și a călugărilor
  - c. eforturile umaniștilor de a elimina dogmele care ne se bazau pe **Biblie**

12. Reforma protestantă a început cu:
  - a. afișarea celor 95 de teze de către Martin Luther în 1517
  - b. activitatea lui Calvin la Geneva
  - c. numirea lui Luther ca profesor universitar la Wittenberg

13. Renașterea timpurie apare în:
  - a. Franța
  - b. Italia
  - c. Țările de Jos

14. Cel mai mare inginer și inventator al Renașterii a fost :
  - a. Toricelli
  - b. Leonardo da Vinci
  - c. Galileo Galilei

15. În orașul Florența, Renașterea a fost susținută de familia
  - a. Sforza
  - b. da Gama
  - c. Medici

16. Ideea centrală în cadrul doctrinei calvine este:
  - a. justificarea prin credință
  - b. conceptul de predestinare
  - c. preoția universală

17. Luther a susținut:
  - a. desființarea mănăstirilor și căsătoria călugărilor și a preoților
  - b. celibatul preoțesc
  - c. înființarea unui nou ordin monastic

18. Corabia care a facilitat navigația pe mările și oceanele globului în Renaștere a fost:
  - a. galera
  - b. caravella
  - c. vaporul cu aburi

19. Manufactura apărută în Renaștere aduce ca noutate:
  - a. diviziunea muncii
  - b. producția de serie
  - c. profitul

20. Consecințe ale marilor descoperiri geografice au fost:
  - a. formarea imperiilor coloniale
  - b. metisajul etnic și lingvistic
  - c. modernizarea economiei

21. Cauzele marilor descoperiri geografice au fost:
  - a. dorința de a descoperi “patria aurului” (El Dorado)
  - b. căutarea drumului spre India, spre “patria mirodeniilor”
  - c. dorința de a creștina popoarele idolatre

22. America a fost descoperită de Cristofor Columb în:
- 1490
  - 1492
  - 1494
24. Cel care a descoperit drumul spre Indii și a ajuns în patria mirodeniilor a fost:
- Cabral
  - Bartolomeo Diaz
  - Vasco da Gama
25. Capul Bunei Speranțe a fost descoperit de:
- Vasco da Gama
  - Bartolomeo Diaz
  - Cristofor Columb
26. Primul înconjur al Pământului a fost realizat de:
- Cabral
  - Vasco da Gama
  - Magellan și El Cano în 1519- 1522
27. Din America au fost acclimatizate la noi:
- roșiile
  - cartoful
  - varza
28. Consecințe ale marilor descoperiri geografice au fost:
- distrugerea unor civilizații din America
  - răspândirea sclaviei în Lumea Nouă
  - acclimatizarea unor plante și animale din Lumea Nouă în Europa și invers
29. Animalul care a fost acclimatizat în Europa, adus din Lumea Nouă:
- lama
  - curcanul
  - porcul
30. Boala care a fost adusă de marinarii lui Columb în Europa este:
- gripa spaniolă
  - frigurile galbene
  - sifilisul

TEST NR.2

- În relațiile internaționale din epoca Renașterii s-au impus principiile:
  - rațiunii de stat
  - legitimității
  - echilibrului european
- Doctrina luterană susține:
  - principiul preoției universale

- b. justificarea numai prin credință
  - c. Biblia ca izvor al dogmei și credinței
3. Biserica Anglicană a luat ființă:
- a. în timpul lui Eduard al VI –lea
  - b. în timpul regelui Henric al VIII, prin legislația votată de Parlament în 1533-1534
  - c. în timpul reginei Elisabeta I
4. Locul unde erau expuse mostre de produse, pentru a fi ulterior vândute era:
- a. cambia
  - b. bursa de mărfuri
  - c. banca
5. În America de Sud a acționat:
- a. Banca Medici
  - b. tribunalul Inchiziției împotriva ereticilor indigeni
  - c. bursa de mărfuri din Lisabona
6. Calvinismul s-a răspândit:
- a. Elveția și Franța
  - b. Olanda și Scoția
  - c. Polonia
7. Tiparul a fost inventat de:
- a. Cabral
  - b. Gutenberg
  - c. Gutenbrun
8. Mari astronomi ai Reanșterii au fost:
- a. Galileo Galilei
  - b. Nicolaus Copernic
  - c. Leonardo da Vinci
9. Imperiul colonial spaniol cuprindea :
- a. Mexic
  - b. Peru
  - c. America de Sud, mai puțin Brazilia
10. În jurul curții imperiale de la Aachen :
- a. s-a format Academia palatină
  - b. s-au adunat regii barbari învinși
  - c. s-au construit locuințe pentru cei deportați
11. Istoricii Renașterii Carolingiene au fost :
- a. Paul Diaconul
  - b. Eginhard
  - c. Theodulf
12. În cadrul Facultății de Arte se studiau :
- a. cele 7 arte liberale

- b. medicina
  - c. teologia
13. Contrareforma și Reforma catolică în Europa au fost sprijinite :
- a. de papalitate
  - b. de ordinul iezuiților
  - c. de Anglia
14. Au elaborat lucrări utopice în perioada Renașterii :
- a. Erasmus de Rotterdam
  - b. Thomus Morus
  - c. Tomasso Campanella
15. Continentul american a fost descoperit :
- a. de Columb în 1492
  - b. de Magellan în 1521
  - c. de Columb în 1494
16. Toleranța religioasă în Europa a apărut în :
- a. în Franța prin Edictul de toleranță de la Nantes (1598)
  - b. în Anglia Elisabetei I
  - c. în Italia secolului al XVI-lea
17. Napoleon I a asigurat în Franța :
- a. separarea bisericii de stat
  - b. un stat laic
  - c. toleranță religioasă pentru toate confesiunile
18. Congregația Sfântului Oficiu avea ca obiectiv :
- a. impunerea toleranței religioase în Europa
  - b. editarea Indexului cărților interzise, care nu puteau fi citite de către catolici
  - c. coordonarea tribunalelor Inchiziției
17. Deciziile Conciliului de la Trento s-au referit la:
- a. definirea dogmelor și a sacramentelor bisericii catolice
  - b. exigențele morale și disciplinare ce trebuiau impuse clerului catolic
  - c. Reforma Catolică
18. Machiavelli susține principiul :
- a. respectării legilor
  - b. scopul scuză mijloacele, dacă țelul este nobil
  - c. politica nu trebuie să țină seama de considerente morale sau religioase
19. În lucrarea sa Principele, Machiavelli afirmă că în politică:
- a. contează mult linguiștile
  - b. contează foarte mult aparențele
  - c. contează sprijinul unor consilieri loiali și competenți
20. Periodizarea timpului la Augustin are în vedere:
- a. reperele biblice

- b. succesiunea civilizațiilor
  - c. cronologia romană
21. Edictul din Nantes (1598) a asigurat hughenotilor francezi:
- a. locuri de practicare a cultului în mai multe orașe
  - b. drepturi civile complete
  - c. plata de către stat a salariilor pastorilor protestanți
22. În sfera învățământului, Nicolaus Olahus:
- a. a înființat cel dintâi seminar teologic catolic în Trnava(Slovacia)
  - b. a întemeiat universitatea din Strigoniu
  - c. a pus bazele universității din Bratislava
23. Nicolaus Olahus a corespondat cu umanistul european:
- a. Petrarca
  - b. Erasmus de Rotterdam
  - c. Thomas Morus
24. Nicolaus Olahus a publicat:
- a. Hungaria
  - b. Principiile religiei creștine catolice
  - c. Catehism
25. Pentru scrierea cronicii sale, Grigore Ureche a utilizat ca surse:
- a. *Cronica Poloniei*, redactată de Ioachim Bielski, publicată sub numele de Martin Bielski
  - b. Martin Cromer, *Polonia sive de origine et rebus gestis polonorum*
  - c. Matei Miechowita, *Chronica Polonorum*
26. Grigore Ureche susține:
- a. ideea romanității românilor
  - b. originea latină a limbii române
  - c. originea comună a moldovenilor, muntenilor și ardelenilor
27. Cronica lui Grigore Ureche a fost scrisă:
- a. ca o cronică oficială a domniei
  - b. de pe poziția mării boierimi
  - c. de pe pozițiile Bisericii ortodoxe
28. Umanistul Miron Costin s-a format:
- a. la colegiul iezuit din Liov (Polonia)
  - b. la colegiul din Bar (Polonia)
  - c. la universitatea din Padova (Italia)
29. Stolnicul Constantin Cantacuzino a studiat la:
- a. universitatea din Cracovia (Polonia)
  - b. universitatea din Padova (Italia)
  - c. universitatea din Bologna (Italia)
30. Miron Costin este autorul lucrării:

- a. poemul *Viața lumii*
- b. *De neamul moldovenilor*
- c. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace ...*

TEST NR. 3

1. Stolnicul Constantin Cantacuzino posedă:
  - a. biblioteca de la Mărgineni
  - b. o bibliotecă la București
  - c. posedă un palat la Mărgineni

2. Pentru elaborarea Istoriei Țării Românești, stolnicul Constantin Cantacuzino a folosit ca surse:
  - a. istoricul și geograful Strabo
  - b. pe istoricii bizantini Procopius, Zonaras și Ioan Tzetzes
  - c. Flavio Biondo, Nicolaus Olahus

3. **Predoslovia** scrisă de Constantin Cantacuzino la Istoria Țării Românești, conține:
  - a. pagini referitoare la filosofia istoriei
  - b. cea dintâi dezbateri referitoare la izvoare în istoriografia românească
  - c. referiri la Imperiul Otoman

4. Dimitrie Cantemir s-a format ca intelectual la:
  - a. universitatea din Padova (Italia)
  - b. Marea Școală a Fanarului din Constantinopol, așezată sub autoritatea Patriarhiei ecumenice
  - c. ca discipol al lui Teofil Corydaleu

5. Dimitrie Cantemir este autorul lucrării:
  - a. *Descrierea Moldovei (1716)*
  - b. *Istoria Imperiului Otoman*, cu titlul original *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (1714-1716)*
  - c. *Sistema religiei mahomedane* (tipărită în 1722)

6. Mahomed are prima revelație
  - a. în 610 sau 612
  - b. primind mesaje din partea lui Allah
  - c. pe muntele Hira, în luna Ramadan

7. Fiecare musulman are obligația:
  - a. celor 5 rugăciuni zilnice cu fața spre Mecca
  - b. să plătească impozitul religios numit Zakat
  - c. să țină post în luna Ramadan

8. Ziua sfântă a Islamului este :
  - a. sâmbăta
  - b. duminica

c. vineri

9. Djihadul reprezintă:

- a. inițial, un efort pe calea lui ALLAH
- b. război sfânt împotriva nemusulmanilor
- c. o formă de pelerinaj

10. Expansiunea arabă a însemnat cucerirea :

- a. Siriei și Palestinei
- b. Egiptului și Africii de Nord
- c. Mesopotamiei și Iranului

11. Viața lui Mahomed se înscrie în intervalul :

- a. 580-645
- b. 570 – 632
- c. 572 – 630

12. Lăcașul de cult în lumea islamică este:

- a. Biserica
- b. Sinagoga
- c. moscheea

13. Cel mai mare filosof arab, în Evul Mediu, a fost:

- a. Averroes (sec. XI)
- b. Averroes (sec. XII)
- c. Omar (sec. VII)

14. Cifrele arabe și astrolabul au fost răspândite în Europa medievală de către:

- a. Albert cel Mare
- b. Bonaventura
- c. papa Silvestru al II-lea

15. O invenție importantă a Evului Mediu este reprezentată de :

- a. pergament (sec. VIII)
- b. ochelari (sec. XII)
- c. ochelari (sec. XIII)

16. Rolul diaconului Coresi în cultura românească din secolul al XVI-lea a constat în:

- a. crearea limbii române literare
- b. tipărirea de cărți religioase în limba română
- c. tipărirea de cărți liturgice în limba latină

17. În cadrul Școlii de medicină din Salerno se practica:

- a. disecțiile pe animale
- b. disecțiile pe cadavre umane
- c. anestezierea pacienților în operații

18. Tratatul bolnavilor în Europa medievală se baza, în primul rând:

- a. pe medicamente
- b. pe utilizarea plantelor medicinale

c. analizele de sânge

19. Un progres remarcabil a fost realizat de medicina medievală în combaterea:

- a. bolilor de nutriție
- b. bolilor contagioase ca lepra și ciurma
- c. bolilor contagioase ca variola și malaria

20. Medicina arabă se caracteriza prin:

- a. individualitatea bolnavului
- b. medicația prescrisă trebuia administrată cu măsură
- c. accent deosebit pe acțiunea de prevenire a bolilor

21. Suveranii arabi au construit:

- a. mari observatoare astronomice, pentru cunoașterea Universului
- b. au susținut alcătuirea unor tratate privind construcția de instrumente astronomice (astrolba, cavadrant)
- c. au inițiat realizarea unor “hărți” ale cerului

22. Nicolae Milescu spătarul este autorul lucrării:

- a. **Descrierea Chinei**
- b. **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea**
- c. **Rațiunea dominantă**

23. Prima scriere filosofică în limba română este:

- a. **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea**
- b. **Rațiunea dominantă**
- c. **Istoria ieroglifică**

24. Nicolae Milescu spătarul s-a format ca intelectual umanist la:

- a. Universitatea din Padova
- b. Marea Școală a Patriarhiei din Istanbul
- c. colegiul iezuit din Liov

25. Prima traducere a Istoriilor lui Herodot în limba română îi aparține lui:

- a. Miron Costin
- b. Dimitrie Cantemir
- c. Nicolae Milescu spătarul

26. Diaconul Coresi a tipărit cărți religioase în limba română, la:

- a. Târgoviște
- b. Sibiu
- c. Brașov

27. Eginhard este autorul lucrării:

- a. **De civitate Dei**
- b. **Vita Caroli Magni**
- c. **Monarchia**

28. Renașterea timpurie apare:

- a. în Franța în secolul al XIV-lea

- b. în Italia în secolul al XIV-lea
- c. în Italia în veacul al XV-lea

29. Edictul de toleranță de la Nantes (1598) a fost revocat:

- a. prin Edictul de la Fontainebleau (1685)
- b. de către regele Ludovic al XIV-lea
- c. de către regele Ludovic al XIII-lea

30. Puritanii englezi vizau:

- a. purificarea bisericii anglicane de obiceiurile catolice
- b. reorganizarea statului după **Biblie**
- c. stricta respectare a duminicii